

**ESAD
EGE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

Cilt 9 Sayı 1 2018

EGE STRATEGIC RESEARCH JOURNAL

Vol 9 Issue 1 2018

**www.esam.ege.edu.tr
dergipark.gov.tr/esam**

**ESAD
EGE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
EGE STRATEGIC RESEARCH JOURNAL**
ESAD yılda iki kez yayınlanır / ESRJ is published two times a year

EDİTÖR/Editor
Sinem KOCAMAZ

YARDIMCI EDİTÖR / Assisting Editor
Ural Gökay ÇİÇEKLI

DANIşMA KURULU / Advisory Board
Alfabetik Sıra ile / In Alphabetical Order

A. Özlem Önder, Ege Üniversitesi, Türkiye
Aydın Çevirgen, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Aykut Lenger, Ege Üniversitesi, Türkiye
Aydanur G. Atış, Ege Üniversitesi, Türkiye
Aykan Candemir, Ege Üniversitesi, Türkiye
Ayla Dedeoğlu, Ege Üniversitesi, Türkiye
Birgitta Olsson, Stockholm Üniversitesi, İsveç
Carlos E. Frickmann Young, Universidade Federal do Rio de Janeiro de Economia Industrial, Brezilya
Chris Ryan, Waikato Üniversitesi, Yeni Zelanda
C. Michael Hall, Canterbury Üniversitesi, Yeni Zelanda
David Lamond, David Lamond & Associates, Avustralya
Filiz Başkan, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Türkiye
Francis Lobo, Edith Cowan Üniversitesi, Avustralya
Haiyan Song, Hong Kong Politeknik Üniversitesi, Hong Kong
Haluk Soyuer, Ege Üniversitesi, Türkiye
James Kirkbride, Liverpool John Moores Üniversitesi, İngiltere
John Fletcher, Bournemouth Üniversitesi, Birleşik Krallık
Juergen Gnoth, Otago Üniversitesi, Yeni Zelanda
Joyce Liddle, Nottingham Üniversitesi, Birleşik Krallık

Jülide Kesken, Ege Üniversitesi, Türkiye
Luiz Moutinho, Glasgow Üniversitesi, Birleşik Krallık
Lydia Makrides, Creative Wellness Solutions, Kanada
Metin Karadağ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Michael R Powers, Temple Üniversitesi, ABD
Mohsen Bahmani-Oskooee, Wisconsin Üniversitesi, ABD
Neşe Kumral, Ege Üniversitesi, Türkiye
Oğuz Karadeniz, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pan Jiahua, Chinese Academy of Social Sciences (CASS), Çin
Paul Leonard Gallina, Bishop's Üniversitesi, Kanada
Rezan Tatlıdil, Ege Üniversitesi, Türkiye
Siret Hürsoy, Ege Üniversitesi, Türkiye
Slawomir Magala, Rotterdam Erasmus Üniversitesi, Hollanda
Tanju Tosun, Ege Üniversitesi, Türkiye
Thomas N. Garavan, Limerick Üniversitesi, İrlanda
Vahap Tecim, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Wesley J. Johnston, Georgia Devlet Üniversitesi, ABD
William Gartner, Minnesota Üniversitesi, ABD
Yılmaz Gökşen, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Zahir Irani, Brunel Üniversitesi, Birleşik Krallık

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalanma sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır. Aksi belirtilmediği sürece Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına aittir. Yayıncıları, diğer yazarları veya editörleri bağlamaz.

EGE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERĐİSİ
EGE STRATEGIC RESEARCH JOURNAL
ESAD yılda iki kez yayınlanır / ESRJ is published two times a year

Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi (ESAD) hakemli ve bilimsel bir dergi olup, Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi, İktisat ve İşletme alanlarında çalışan akademisyenler, araştırmacılar ve profesyonellerin görüşlerini paylaştıkları bir forum oluşturmak amacıyla, bu alanlarda yapılmış olan ulusal ve uluslararası çalışmaları kapsamaktadır. ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Dergimize, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş çalışmalar ile kongre vb. bilimsel toplantılarda sunulmuş çalışmalar bu durum belirtilmek koşulu ile kabul edilmektedir. Yazarın/yazarların göndermiş oldukları çalışmayı yayın sürecinden çekebilmesi için sorumlu yazarın bir dilekçe ile başvurması gerekir. Dergi Yayın (Editörler) Kurulu, yayın koşullarına uymayan yazıları yayınlamamak, düzeltmek üzere yazarına geri vermek ve biçimce düzenleme isteme yetkisine sahiptir. Yazar/yazarların belirtilen şartlara uymayı kabul ettikleri varsayılır. Dergimizce telif hakkı creti ödenmemektedir.

Dergimize gönderilen çalışmalar alanında bilimsel çalışma yapan en az iki ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır veya yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları dergi arşivinde beş yıl süre için tutulur. Yazım kuralları ile ilgili detaylar aşağıda verilmiştir. Tüm makale teklifleri dergipark.gov.tr/esam üzerinden gönderilebilir.

Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi (ESAD) İdare Merkezi ve Editör Ofisi / Editorial Office:
Ege Üniversitesi, Ege Stratejik Araştırmalar Merkezi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi B Blok,
Ege Üniversitesi Kampüsü, 35100 Bornova-İZMİR, TURKEY
Tel/Fax: +90 (232) 374 11 03
E- mail: esam@mail.ege.edu.tr

Yayın Sahibi: Ege Stratejik Araştırmalar Merkezi adına ESAM Müdürü Doç. Dr. Sinem KOCAMAZ
Editör: Doç. Dr. Sinem KOCAMAZ

Alan Editörleri:
Yrd. Doç. Dr. Ural Gökay ÇİÇEKLİ – İşletme Alan Editörü
Doç. Dr. Altuğ GNAL – Uluslararası İlişkiler Alan Editörü

Yayın Türü: Çevrimiçi açık erişim yayın
Yayın Sıklığı: Yılda 2 defa
Yayın Dili: Türkçe ve İngilizce

ESAM DERGİSİ Cilt 8 Sayı 2 2017 / ESRJ Vol 8 Issue 2 2017

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

YAPISAL VAR MODELİ ÇERÇEVESİNDE KISA VE UZUN VADELİ FAİZ ORANLARI İLE REEL DÖVİZ KURU ARASINDAKİ ETKİLEŞİMLER: ABD-İNGİLTERE ÖRNEĞİ INTERACTIONS BETWEEN SHORT, LONG-TERM INTEREST RATES AND REAL EXCHANGE RATE WITHIN STRUCTURAL VAR FRAMEWORK: THE CASE OF US-UK <i>Yrd. Doç. Dr. Kaya TOKMAKÇIOĞLU,</i> <i>Doç. Dr. Oğuzhan ÖZÇELEBİ</i>	1 - 16
KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI, STRATEJİK ÖNEMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERFORMANSI ÖLÇÜMÜ: LİTERATÜR ÇALIŞMASI CORPORATE SUSTAINABILITY CONCEPT, STRATEGICAL IMPORTANCE AND MEASURING SUSTAINABILITY PERFORMANCE: A LITERATURE REVIEW <i>Dr. Gönenç DALGIÇ TURHAN,</i> <i>Tutku ÖZEN,</i> <i>Yrd. Doç. Dr. Raif Serkan ALBAYRAK</i>	17 - 37
ULUSAL VARLIK FONLARI: TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN BİR DEĞERLENDİRME SOVEREIGN WEALTH FUNDS: AN ASSESSMENT FOR TURKISH ECONOMY <i>Doç. Dr. Mehmet GÜÇLÜ</i>	39 - 53
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ MÜZAKERELERİ: TÜRKİYE’NİN PARİS ANLAŞMASI’NI İMZA SÜRECİ NEGOTIATIONS ON CLIMATE CHANGE: THE PROCESS FOR TURKEY TO SIGN PARIS AGREEMENT <i>Doç. Dr. İsmail Köse</i>	55 - 81
CONTAGION OF VIOLENCE OVERSEAS: THE MEDITERRANEAN BASIN ŞİDDETİN DENİZAŞIRI YAYILIMI: AKDENİZ HAVZASI <i>Senem Ertan, Ph.D.,</i> <i>Murat Bayar, Ph.D.</i>	83 - 98
HAZAR HAVZASININ HUKUKİ STATÜSÜ THE LEGAL STATUS OF THE CASPIAN BASIN <i>Muhammed Emin KOCAMAN</i>	99 - 114

EGE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERĐİSİ YAZIM KURALLARI

Lütfen makalenizi, dergi yazımı ile ilgili kuralları dikkate alarak dergimize gönderiniz. Makalenin ilk gönderiminde, hakem değerlendirilmesinden sonra kabul edilen çalışmaların,

- i. Yazım kurallarına uygun hale getirilmesi
- ii. Formatının düzenlenmesi
- iii. Son “.pdf” dosyasının oluşturulması yazarın / yazarların sorumluluğundadır.

1. Makale Başlığı – Yazar Bilgileri

- Makale başlığı 14 punto, tümü büyük harfli, koyu ve ortalanmış olarak yazılmalıdır.
- Türkçe yazılmış makalelerde Türkçe başlığın altında İngilizce, İngilizce yazılmış makalelerde İngilizce başlığın altında Türkçe başlığa yer verilmelidir.
- Çalışmanın yazarının adı soyadı 12 punto, adın ilk harf büyük, soyadın tamamı büyük harflerle ve ortalanmış olarak; yazar birden fazla ise, adlar çalışmaya katkılarına göre yan yana sıralı yazılmalıdır. Yazar/yazarların unvanıyla birlikte, çalıştığı yer ve varsa araştırmanın yapıldığı üniversite, laboratuvar ya da kuruluşun açık adı ve e-posta adresine yer verilmelidir. Eğer araştırma bir tez çalışmasından veya bir projeden türetilmiş ise ilgili çalışmaya gönderme yapılmalı, göndermeler dipnotta özel imle (*) belirtilmelidir.

2. Özet

- Hem Türkçe hem İngilizce özete yer verilmelidir.
- Öz, Abstract ve Anahtar Kelimeler başlıkları koyu, ilk harfi büyük ve italik olarak yazılmalıdır.
- Yazı tipi olarak Times New Roman 12 punto italik olarak yazılmalıdır.
- 1,15 satır aralıklı ve iki yana yaslı yazılmalıdır.
- En az üç anahtar kelime ilgili özetin altında italik olarak verilmelidir.

3. Ana Metin

- Metin gövdesinde alt, üst ve yan sayfa boşlukları 2,5 santimetre olmalıdır.
- Ana metnin tablo, şekil ve referanslar dahil 25 sayfayı aşmamasına özen gösterilmelidir.
- Makalede yazı tipi olarak Times New Roman 12 punto kullanılmalıdır. Makaleler 1,15 satır aralıklı, iki yana yaslı ve A4 boyutunda yazılmalıdır.
- 1. Basamak başlıklar, 12 punto, hepsi büyük harf, koyu ve sola yaslı olarak yazılmalıdır. Başlıklardan önce 1,15 boşluk bırakılacaktır.
- Diğer alt basamak başlıklar, 12 punto, sadece ilk harfleri büyük harf, koyu ve sola yaslı olarak yazılmalıdır. Başlıklardan önce 1,15 boşluk bırakılacaktır.

4. Tablo ve şekiller

- Tablo ve şekiller metnin uygun yerlerinde ardışık numaralandırılmış bir şekilde gösterilmelidir.
- Tablolarda, tablo başlığı üstte, koyu ve ilk harfleri büyük, 12 punto olmalıdır.
- şekil başlığı ise, şeklin altına koyu ve ilk harfleri büyük 12 punto olmalıdır.
- Tablo ve şekillere başka bir yerden alındığı takdirde kaynak gösterilmelidir.
- Tablo ve şekillerde Times New Roman 10 punto ve satır aralığı 1 olmalıdır.

5. Kaynaklar

Kaynakların gösterimi açısından APA formatına uyulmalıdır.

SON NOTLAR

Lütfen son not yerine dipnot kullanınız. Dipnotlar metnin ilgili yerinde üst simge halinde ardışık rakamlar kullanılarak sayfanın sonuna yerleştirilmelidir.

ETİK KURALLAR

Yazarlar için:

1. Yapılan makale başvuruları özgün olmalı ve kullanılan kaynak ve dokümanlara uygun şekilde atıf verilmelidir. Herhangi bir intihal durumunda makale başvurusu reddedilecektir.
2. Dergide yayınlanmak üzere gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekir.
3. Daha önce konferanslarda sunulmuş ve özeti yayınlanmış çalışmalar, bu durum belirtilmek üzere kabul edilebilir.
4. Birden çok yazarlı çalışmalarda sorumlu yazarın başvuru sürecinde bildirilmesi gerekmektedir.
5. Yazarın/yazarların göndermiş oldukları çalışmayı yayın sürecinden çekebilmesi için sorumlu yazarın bir dilekçe ile başvurması gerekir.
6. Dergiye gönderilen yazılara telif ücreti ödenmez.

Hakemler için:

1. Hakemler yazar/yazarların gönderdiği makalelere dair bilgiyi gizli tutmalıdır.
2. Makaleler değerlendirilirken hakemler ve editörler yalnızca entelektüel ve bilimsel içerikle sınırlıdır.
3. Hakemler yazar/yazarların herhangi bir kötüye kullanım durumunda (örneğin intihal ya da benzer etik dışı faaliyetler) ilgili editörü hemen bilgilendirmeleri gerekmektedir.

Yayın (Editörler) Kurulu için:

1. Yayın Kurulu, yayın koşullarına uymayan yazıları yayınlamamak, düzeltmek üzere yazarına geri vermek, biçimce düzenlemek yetkisine sahiptir.
2. Yayın Kurulu ve hakem raporları doğrultusunda editör makaleleri kabul ve reddedebilir, değişiklik yapılmasını isteyebilir. Reddedilen makaleler yazar/yazarların yazılı izni olmadan başka bir amaçla kullanılamaz.
3. Editörler basılana kadar makalelerin gizliliğini sağlarlar, bu durum aynı anda birden fazla yere yapılan başvurular için geçerli değildir.
4. Yalnızca yayın kurulunun ilk değerlendirmesinden geçen makaleler hakem sürecine alınır ve en az iki hakeme gönderilir.
5. Editör bütün makalelerin adil ve nesnel olarak incelenmesinden sorumludur, kabul ya da ret kararı yalnızca makalenin önemi, özgünlüğü, açıklığı ve dergiyle alakasına dayanır.
6. Editör hiçbir yazar/yazarlara ırk, din, cinsiyet, yaş, etnisite, inanç, cinsel yönelim ve geldiği ülke temelinde ayrımcılık uygulayamaz.

YAPISAL VAR MODELİ ÇERÇEVESİNDE KISA VE UZUN VADELİ FAİZ ORANLARI İLE REEL DÖVİZ KURU ARASINDAKİ ETKİLEŞİMLER: ABD-İNGİLTERE ÖRNEĞİ

(INTERACTIONS BETWEEN SHORT, LONG-TERM INTEREST RATES AND REAL EXCHANGE RATE WITHIN STRUCTURAL VAR FRAMEWORK: THE CASE OF US-UK)

Yrd. Doç. Dr. Kaya TOKMAKÇIOĞLU

İstanbul Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Mühendisliği Bölümü,
tokmakcioglu@itu.edu.tr

Doç. Dr. Oğuzhan ÖZÇELEBİ

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü,
ogozc@istanbul.edu.tr

ÖZET

2008-2009 döneminde yaşanan küresel finansal krizinden sonra ABD Merkez Bankası'nın (FED) uyguladığı para politikalarının ulusal ve uluslararası ölçekteki yayılma etkisi birçok bilimsel çalışmanın konusu haline gelmiştir. Bu çalışmada, ABD gecelik Interbank borçlanma faizleri, 10-yıllık ABD ve İngiltere tahvil faizi ve ABD reel döviz kuru arasındaki ilişkiler Blanchard-Quah tipi yapısal VAR (SVAR) modeliyle incelenmiştir. Analizler sonucunda ABD'deki daraltıcı para politikasının reel döviz kurunun değer kazanmasına neden olacağı bulgusuna ulaşılmış, Mundell-Fleming modeli doğrultusundaki ilgili sonuç varyans ayrıştırması analiziyle de desteklenmiştir. Çalışmanın bir diğer bulgusu ise ABD'de uygulanacak daraltıcı para politikasının ABD ekonomisine yönelik güveni arttıracığı ve kayda değer sermaye girişlerine neden olacağıdır. Çalışma sonuçları ayrıca ABD'deki para politikasındaki değişikliklerin İngiltere merkez bankası ve para piyasası üzerinde yansıma bulacağına işaret etmektedir. SVAR modeli, para, mal ve döviz piyasasındaki dalgalanmaların hafifletilmesinde ABD'deki kısa vadeli faizlerin rolünün altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapısal VAR, reel döviz kuru, tahvil faizi, Interbank faizi

ABSTRACT

After 2008-2009 global financial crisis, national and international spillover effects of FED's monetary policies have become the subject of many scientific studies. In this study, the relationship between US overnight Interbank rates, 10-year US and UK bond rates and the US real exchange rate was examined using the Blanchard-Quah type structured VAR (SVAR) model. The finding that the contractionary monetary policy in the US will lead to appreciation of the real exchange rate has also been supported by the variance decomposition analysis which is in line with the Mundell-Fleming model. Another result of the study is that the contractionary monetary policy in the US will increase confidence in the US economy and lead to significant capital inflows. The study also indicated that changes in the US monetary policy would have impact on the central bank and money market in the UK. SVAR model in this study highlights the role of short-term interest rates of the US to mitigate fluctuations in money, good and foreign exchange markets.

Keywords: SVAR, real exchange rate, bond yield, Interbank rate

1. GİRİŞ

2008-2009 küresel finansal krizi ABD’de mortgage piyasası üzerinden başlamış ve çeşitli kanallar üzerinden ABD ve dünya ekonomileri üzerinde olumsuz sonuçlara sebep olmuştur. ABD Merkez Bankası (FED) finansal krizin olumsuz etkilerinin hafifletilerek belli bir vadede ortadan kaldırmak amacıyla kısa vadeli para politikası aracının yanı sıra niceliksel genişlemeye de gitmiştir. FED politika faizinin yanı sıra FED bilançosunun genelinin bir politika aracı olarak kullanıldığı ileri sürülebilir. FED tarafından gerçekleştirilen parasal genişleme para politikasının yayılma etkisi konusunu bilimsel literatür içerisinde ön plana çıkartarak makro ihtiyati politikaların optimizasyonu için faiz ve döviz kuru arasındaki ilişkilerin kriz sonrası dönem için yeniden ele alınması gerekliliğini vurgulamaktadır. Açık ekonomi makro iktisadî çerçevesinde düşünüldüğünde, faiz ve döviz kuru etkileşiminin Mundell-Fleming modeliyle açıklanabileceği ortaya konulmuştur. Söz konusu yaklaşım sermaye hareketlerinin önemini vurgularken, bir diğer yaklaşım olan “korunmamış faiz paritesi” koşulu ise Mundell-Fleming modelinin aksine bir dinamiğin varlığını tanımlamaktadır. Dolayısıyla, 2008-2009 küresel finansal krizi sonrası ticari ve finansal bağlantıları yüksek ülkeler arasındaki farklı vadedeki faiz oranları arasındaki ilişkilerin saptanması FED’in para politikası uygulaması, küresel ekonomi üzerindeki kontrol gücü hakkında ışık tutacaktır. Benzer şekilde FED’in politika faiz oranlarının döviz piyasası ve mal piyasası üzerindeki etkileri uygulanan politikanın enflasyonist etkilere sahip olup olmadığını da belirleyebilecektir.

Gelişmiş ülkelerdeki finansal derinleşmenin bir sonucu olarak ekonomik birimlerin yabancı para birimi cinsinden riskleri yükselmekte, bu süreçte ayrıca borçlanma imkânlarının artmasıyla birlikte ekonomik birimler faiz riskine de tabi olmaktadır. Dolayısıyla her iki risk türü makroekonomik istikrar üzerinde önemli bir belirleyici haline gelmektedir. Bu çalışmada döviz kuru ile faiz oranı arasındaki teorik ilişkilerden hareketle dünya ekonomilerine yayılma etkisi yüksek olan ABD para politikası uygulamasının para piyasası, döviz piyasası ve mal piyasası üzerindeki olası etkileri incelenmeye çalışılmaktadır. Çalışmada ABD’nin para politikası duruşunun etkisi altında olan kısa vadeli faiz oranlarının (Interbank) uzun vadeli faizler ve döviz kuru üzerindeki etkileri teorik varsayımlardan hareketle zaman serisi modelleme sürecine dahil edilmiştir. Yapısal VAR (SVAR) modeli kısıtlarının teorik varsayımları berraklaştırılarak ABD kısa vadeli faizlerinin ABD ve İngiltere uzun vadeli faizleri üzerine etkisi belirlenerek FED’in tahvil piyasası üzerine olası etkileri tartışılmıştır. Tahvil piyasaları arasındaki sermaye akımları eşanlı olarak döviz kuru hareketleri üzerinde de etkili olacağından modele döviz kuru değişkeni de dahil edilmiştir. Bu çalışmanın bir diğer varsayımı ise faiz oranları ile tetiklenen sermaye akımlarının mal piyasasında kayda değer sonuçlar oluşturacağıdır. Bu sebeple ABD ekonomisindeki genel fiyatlar düzeyiyle birlikte yabancı ülke fiyatlar düzeyindeki genel değişiklikleri hesaba katan reel döviz kuru değişkeni nominal döviz kuruna tercih edilmiştir. İngiltere’nin tahvil getirilerinin çalışmaya dahil edilmesi ise ABD ve İngiliz ekonomisi arasındaki tarihsel açıdan yüksek olan finansal ve ticari ilişkilerden kaynaklanmaktadır. BREXIT koşulları dikkate alındığında da ABD ve İngiltere arasındaki ilişkilerin incelenmesi daha önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın literatüre temel katkısı, iktisat teorisine dayalı varsayımların ampirik modelin hesap edilme sürecine dahil edilerek ABD para politikasının uluslararası yayılma etkisi hakkında güncel bulgular elde edilmiş olması noktasındadır. Bu

çerçevede ABD ekonomisiyle güçlü ticari ve finansal ilişkileri bulunan İngiltere'nin makroekonomik ve finansal değişkenler üzerindeki olası etkileri tartışılmıştır.¹

Uzun vadeli kısıtlar içeren Blanchard-Quah tipi SVAR modelinin iki temel amacı bulunmaktadır. İlk olarak, SVAR modelinin etki-tepki analizi yardımıyla bağımlı değişkenin modeldeki diğer değişkenlerdeki şoklara olan tepkisi hesaplanacaktır. İkinci olarak, SVAR modelinin varyans ayrıştırması analizi kullanılarak bağımlı değişkenin tahmin hataları içindeki oranının ne kadarının kendi şokları, ne kadarının diğer değişkenlere olan şoklardan kaynaklandığı ortaya konulacaktır. Çalışmanın hipotezi ise kısa vadeli faiz oranlarının uzun vadeli faiz oranları, döviz piyasası ve mal piyasası üzerinde kayda değer bir etkiye sahip olup olmadığıdır. Dolayısıyla, FED'in para politikasının tahvil, döviz ve mal piyasalarındaki dalgalanmaların olumsuz etkilerini hafifletme gücü değerlendirilmektedir.

Çalışmanın geri kalanı aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur: 2. bölümde konuyla ilgili literatür özetlenmektedir. 3. bölüm çalışmanın amacı doğrultusunda kullanılan ampirik modeli tanımlamaktadır. Ampirik bulgular 4. bölümde sunulmakta ve 5. bölümde politika önerileri tartışılarak sonuçlara varılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Sermaye ve döviz piyasaları arasındaki ilişki Fleming (1962) ve Mundell'in (1968) öncü çalışmalarına dayanmakta ve döviz kurlarının da varlık fiyatları gibi davrandıklarını öne sürmektedir. 1970'lerin başında Bretton Woods sabit döviz kuru sisteminin çöküşüyle birlikte bu çalışma alanı özellikle korunmamış faiz paritesi bağlamında yeni bir ivme kazanmıştır. Korunmamış faiz paritesi kuramı yüksek getirili para birimlerinin değer kaybına uğrayacaklarını öne sürer. Aynı zamanda diğer tüm veriler sabitken reel faiz oranındaki artışın para birimini değerlendireceğini iddia eder. Uluslararası finans alanında döviz kurunu belirleyen kuramlar arasında en önemlilerinden biri olan parasal döviz kuru modeli korunmamış faiz paritesinin başlıca çıktılarından biridir. Her ne kadar döviz kuru ve faiz oranı arasındaki ilişki uluslararası finansın temel varsayımlarından biri olsa da, korunmamış faiz paritesi bağlamında yapılan ampirik çalışmalar, kuramı hem olumlayan hem de onu yadsıyan sonuçlar vermektedir. Balvers ve Klein (2014) uluslararası finansal piyasalara uyarlanan çalışmalarında uluslararası Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli (SVFM) bağlamında elde tutulan korunmamış faiz paritesi portföylerinin getirilerinin döviz kuru risk primine denk düştüğünü göstermişlerdir. Korunmamış faiz paritesi pozisyonları düşük getiriler sağlasa da döviz kuru risk primi de düşük olmalı ve koşula bağlı olmayan bir modelde fiyatlanmıyor olarak gözükmelidir. Balvers ve Klein (2014) bu hususta uluslararası SVFM'nin koşullu bir türevini oluşturmuş ve böylelikle koşula bağlı olmayan modele göre daha iyi işleyen bir model elde etmişlerdir.

Bilimsel literatür incelendiğinde korunmamış faiz paritesi koşulunun incelenip geçerli sonuçlara ulaşan pek çok çalışmadan söz edilebilir (Chaboud ve Wright, 2005; Tang, 2011; Bhatti, 2014; Boschen ve Smith, 2016; Lothian, 2016). Bununla birlikte, korunmamış faiz paritesi koşulunun kısa ve uzun vadede geçerliliği, hangi faktörlerin koşulun geçerliliği üzerinde yapısal kırılmaya sebebiyet verebileceği, asimetric etkilerin varlığı ve belirsizlikler korunmamış faiz paritesi koşulunun analizinde önem taşımaktadır. Korunmamış faiz paritesi kuramı alanındaki en temel çalışmalardan biri Bekaert vd. (2007) tarafından gerçekleştirilmiştir. Faiz oranlarının vade

¹ Çalışmaya İngiltere'nin yanı sıra diğer bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler dahil edilmek istenmiş, ancak iktisat teorisinden kaynaklı varsayımlara dayanan Blanchard-Quah tipi SVAR modeli etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması analizi bazında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermemiştir.

yapısı ve korunmamış faiz paritesini hem kısa hem de uzun dönemler açısından inceleyen çalışmanın istatistiksel sonuçlarının çok boyutlu ve döneme değil döviz kuruna bağlı olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte vade yapısına dair beklentiler kuramına zıt bulguların istatistiksel olarak daha düzenli olduğundan hareket eden yazarlar, beklentiler kuramından sapmaların uzun dönemlerde korunmamış faiz paritesi kuramındaki sapmaları açıklamada önemsiz bir role sahip olduğu kanısına varmışlardır. Beyaert vd. (2007) korunmamış faiz paritesinin rejim değişikliği ile bağıntısını inceledikleri çalışmalarında, özel olarak Markov değişim modeli kullanırlarken modeldeki tüm parametrelerin rejime bağımlı olduklarını göz önünde bulundurmışlardır. Veri seti 1973 sonrası serbest dalgalı kur döneminde test edilmiş ve halihazırdaki çalışmalarda kullanılan doğrusal modellerin sonuçlarının aksine gelişmiş ülkeler açısından kuramı olumlayan sonuçlara yol açmıştır. Özellikle İspanya'nın AB'ye girmesindeki rejim değişikliğinin kuram açısından tutarlı sonuçlar verdiği doğrusal olmayan model, ekonometrik açıdan kuvvetli bir açıklama gücü barındırmaktadır. Ames vd. (2017) korunmamış faiz paritesi kuramının ihlal edildiği ve uluslararası döviz kuru bağımlılığının gözlemlendiği olgulara işaret ettikleri çalışmalarında, korunmamış faiz paritesi koşulu ile faiz arbitrajı arasındaki bağlantının daha iyi anlaşılabilmesi için istatistiksel modellerine yüksek ve düşük riskli ortamlardaki büyük, müşterek döviz kuru hareketlerini dikkate alan bazı özellikler eklemiştir. Böylelikle döviz kuru getirilerinin bağımlılığının ne derece yüksek kaldıraçlı, spekülasyon yatırım davranışları tarafından etkilendiğini açıklamaya çalışmışlardır. Korunmamış faiz paritesi kuramının ne zaman geçerli olduğunu araştıran bir başka çalışma da Moore ve Roche (2012) tarafından yürütülmüştür. Faiz arbitrajından elde edilen getirilerin iki etmen tarafından belirlendiğinden ve bunun ilkinin tüketim riski olduğundan hareket eden yazarlar, literatürde üzerinde mutabık kalmamış ikinci etmenin ise oynaklık olduğunu ileri sürmüşlerdir. Parasal oynaklığın ikinci etmen olduğunu varsayan yapısal bir model, yapay ekonomi metodolojisi kullanılarak 56 farklı para politikası için test edilmiştir. Yazarların vardıkları sonuçlara göre ihtiyati tasarrufların ağır bastığı finansal bir çevrede parasal oynaklık düzeyi, korunmamış faiz paritesinin geçerliliğini açıklayabilmektedir.

Rejim değişikliklerinin korunmamış faiz paritesi koşulunun geçerliliği üzerinde önemli etkiler oluşturacağı iddia edilmektedir. Ancak, ülkede uygulanan iktisat politikası kapsamındaki para, döviz kuru ve sermaye hareketleri rejimlerindeki değişiklikler istatistiksel açıdan kabul edilmekte olan rejim değişikliği tarihleriyle çakışmayabilmektedir. Öte yandan, dinamik ilişkilerin açıklanmasında makroekonomik değişkenlerdeki yapısal kırılmaların tespiti önem taşımaktadır. Bu husus Cuestas vd. (2015) tarafından da doğrulanmış olup finansal değişkenlerin tahmininin 2008-2009 döneminde sapmalar gösterdiği doğrulanmıştır. Yapısal rejim değişimlerinin döviz kuru getirileri ve oynaklığı üzerindeki etkilerini inceleyen önemli bir çalışma Antonakakis (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Avro öncesi ve sonrası Avrupa piyasalarına odaklanan çalışma, belli başlı döviz kurları arasındaki getirilerin birlikte hareketleri ile oynaklık yayılmasına odaklanırken, VAR temelli yayılma endeksi ve dinamik korelasyon sonuçlarını göz önünde bulundurmaktadır. Avro para biriminin oynaklığın ve dolayısıyla piyasa belirsizliğinin temel ileticisi olduğuna işaret eden sonuçlar, İngiliz sterlininin de bu oynaklığı toplayan para birimi olduğunu ampirik olarak kanıtlamaktadır. Gelişmekte olan finansal piyasalar açısından korunmamış faiz paritesinin izinin sürüldüğü başka bir güncel çalışmada Aftab vd. (2017) seviye ilişkilerine sınır testi yaklaşımını uygulamışlardır. Vardıkları bulgulara göre yabancı bir sermaye piyasasının daha etkin çalışması ile döviz kurunun değerlendirilmesi arasında doğrudan bir bağ yakalamışlar ve bunun da korunmamış faiz paritesi öngörüsüne zıt olduğunu eklemiştir. Bununla birlikte çalışmadaki lineer olmayan model, sermaye piyasasındaki bir asimetrinin döviz kurunu hem kısa hem de uzun dönemde etkilediğini göstermektedir. Dimitriou vd. (2017) finansal krizler, döviz kurları ve korunmamış faiz paritesini

G-7 ülkeleri bağlamında inceledikleri güncel çalışmalarında 2004-2015 yılları arasında odaklanarak para birimleri arasındaki oynaklık yayılma etkilerini korunmamış faiz paritesi kuramına dayanarak incelemişlerdir. Vardıkları sonuçlara göre Kanada doları ve İngiliz sterlininin başlıca Amerikan doları tarafından etkilendiğini ve bunun her üç ülke arasındaki sıkı ekonomik bağlara bağlı olduğunu iddia etmekle birlikte, Japon yeninin bu bağlamda güvenli bir döviz kuru olduğunu öne sürmüşlerdir. Buna ek olarak incelenen her iki kriz dönemi açısından da değişken döviz kuru kırılma noktalarının artan bir portföy çeşitlendirme olanağı sağladığını göstermişlerdir. Kısa dönemli faiz yapısı temel alan çalışmaların aksine Chinn ve Meredith (2004) yedi ülke piyasasındaki uzun dönemli tahviller için korunmamış faiz paritesi kuramının geçerli olduğunu ortaya koymuşlardır. Uzun dönem bazlı regresyon denklemlerinde katsayıların anlamlılık düzeyi tatmin edici sonuçlar vermiş ve çalışmanın devamında kısa dönem ile uzun dönem farklılıkları açıklamaya çalışan bir model geliştirmişlerdir. Buna göre korunmamış faiz paritesinin kısa dönemde etkili sonuçlar vermemesi, stokastik döviz piyasası şoklarının içsel para politika tepkileriyle etkileşime girmesinden kaynaklanmaktadır. Buna karşın uzun dönemdeki döviz kuru hareketleri temel dinamiklerden ortaya çıkmakta ve faiz oranları ile döviz kuru arasındaki ilişkiye yol açmaktadır.

Finansal belirsizliklerden hareketle korunmamış faiz paritesi kuramından sapmalara odaklanan güncel başka bir çalışma Ismailov ve Rossi (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Belirsizliğin düşük olduğu ortamlarda kuramın tutarlı olma olasılığının daha yüksek olduğunu ileri süren yazarlar, bunu yüksek belirsizlik dönemlerinde arbitraj olasılıklarının daha belirsiz olmasına ve dolayısıyla döviz kuru ve faiz oranları arasındaki ilişkinin muğlaklaşmasına bağlamaktadır. Geliştirdikleri yeni döviz kuru belirsizlik endeksinin yardımıyla belirsizliğin az olduğu kısa dönemlerde, beş endüstrileşmiş ülkenin Amerikan doları karşısında korunmamış faiz paritesi kuramına uyumlu olduklarını göstermişlerdir. Korunmamış faiz paritesi kuramındaki ikili sonuçların asimetrik piyasa tepkileri açısından irdelendiği bir çalışma ise Lee'ye (2013) aittir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasından geniş bir veri setine odaklanan yazar, kısa dönem olarak adlandırılabilir bir aylık zaman aralığında kuramın tutarlı olduğunu ve buradaki sapmaların genellikle temel döviz kurlarındaki sapmalardan kaynaklandığını ampirik olarak göstermiştir. Bununla birlikte çalışma, döviz kurlarındaki değişimlerde ülkeye bağlı asimetrik tepkiler gözlemlendiğini ve bunun vadeli kur priminin yönüne bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Yeni yayımlanan bir çalışmada Park ve Park (2017) özgün bir makroekonomik model kullanarak, enflasyona karşı gerçekleştirilen para politikasının daha sıkı kurallara tabi olduğu durumlarda korunmamış faiz paritesinin de değişken sonuçlar verebileceğini ortaya koymuştur. Kriz öncesi ve kriz sonrası dönemlere ayrı ayrı odaklanan modeldeki sonuçlar, kriz öncesi dönemlerde daha uzun zaman serileriyle çalışmanın modele daha uygun olduğu sonucunu çıkarmıştır.

Para politikasına dair kararlarının kamu tarafından iyi algılanmadığı durumlarda bu kararların teoride ve pratikte ekonomiye olumsuz etkilerinin olabileceğinden söz etmek mümkündür. Açık ve hatta kapalı ekonomiler söz konusu olduğunda likidite, fiyatlama, döviz kuru ve vadeli kur sapması vb. başlıkların yoğun bir biçimde para politikaları tarafından etkilendiği gözlemlenebilir. Özellikle finansal piyasalar ile ülke ekonomisini doğrudan etkileyen döviz kurundaki değişikliklerin de akademik literatürü yoğun bir biçimde etkilediğinden bahsedilebilir. Para politikasının döviz kuru üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışma Zettelmeyer (2004) tarafından kaleme alınmıştır. Para politikası şoklarının kısa vadeli faiz oranlarının politika duyurularına verdikleri tepkiler olarak tanımlandığı makale, daraltıcı bir şokun döviz kurunu anında değerlediği bulgusunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte faiz oranı artırımlarının döviz kurlarının değer kaybetmesiyle olan ilişkisi yazar açısından ters nedenselliğe atfedilmiştir. Para politikası ve döviz kuru etkileşimlerini Norveç gibi küçük, açık bir ekonomide inceleyen

Bjørnland (2008), yapısal VAR modelini kullanan bir başka araştırmacıdır. Reel döviz kuruna uzun dönem tarafsızlık kısıtı uygulayan yazar, para politikası ile döviz kuru arasında kayda değer bir bağımlılık bulmuştur. Özellikle daraltıcı bir para politikası şokunu takiben reel döviz kuru anında değer kazanmış, sonrasında yavaş yavaş eski değerine geri dönmüştür. Bjørnland (2009), para politikası ve döviz kurları arasındaki ilişkiye odaklanan bir başka çalışmada Dornbusch'un döviz kurunun sıçraması kuramının uluslararası finansın ve makroekonominin yapı taşlarından biri olmasına rağmen, para politikalarındaki ampirik çalışmaların bu kuramla bağdaşmayan sonuçlar verdiğini ileri sürmüştür. Özellikle VAR uygulamalarına sahip çalışmaların döviz kuru hareketleri ve para politikaları arasındaki etkileşimi önemsemediğini eleştiren yazar Bjørnland'a (2008) atfen reel döviz kuruna uzun dönem tarafsızlık kısıtı uygulamış, böylelikle faiz oranı ile döviz kuru arasındaki eşanlı etkileşime olanak sağlamıştır. Vardığı sonuçlara göre daraltıcı para politikası şokunun döviz kuru üzerinde sert bir etkisi bulunmakta ve döviz kuruna değer kazandırmaktadır. Yaklaşık bir veya iki çeyrek dönem sonunda döviz kurunun azar azar değer kaybettiğini belirten yazar, bulguların Dornbusch'un döviz kurunun sıçraması ve korunmamış faiz paritesi kuramlarıyla tutarlı olduğunu altını çizmiştir.

Ekonometrik ve ileri zaman serisi yöntemlerini kullanan çalışmalar genellikle Keynesyen yaklaşımlara dayalı olarak yürütülmekte olup mikroiktisadi dinamiklerin makroekonomik ve finansal değişkenler arasındaki rolü yadsınmaktadır. Bu amaçla klasik yaklaşımın varsayımlarından hareket eden ve mikroekonomik temelleri bünyesinde barındıran dinamik stokastik genel denge (DSGE) modelleri ampirik analizlerde kullanılmaktadır. DSGE modelleri klasik yaklaşım ile birlikte Keynesyen özellikleri barındıracak biçimde tanımlanabileceği gibi DSGE-VAR modellerinin kullanımı yönetsel olarak ilgili teorik ve ampirik güçlenmeyi sağlayabilecektir. Lubik ve Schorfheide'nin (2007) çalışması DSGE-VAR modellerinin gelişmesine temel teşkil etmesi açısından önem taşımaktadır. Adı geçen çalışmada merkez bankalarının döviz kuru hareketlerine tepki verip vermediği incelenmiştir. Bayes yöntemini yapısal genel denge modeline uygulayan çalışma Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve İngiltere para politikalarının araştırılmasını temel almakta, çıktı, enflasyon ve döviz kuru hareketleri üzerinden de bu politikaların seyrini izlemektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre Kanada ve İngiltere merkez bankalarının döviz kuru hedeflerinin olduğu ortaya konulmaktadır. Öte yandan faiz oranları ile döviz kuru arasındaki ilişkinin varlığından hareketle para politikalarının faiz oranları üzerinde de etkileri olduğundan yola çıkan Marins ve Vicente'nin (2017) güncel çalışmaları faiz oranı oynaklığının merkez bankası kararlarından ne derecede etkilendiğini araştırmaktadır. Literatürdeki çoğu çalışmanın aksine piyasadaki belirsizlik ölçütü açısından faiz oranı oynaklığını dikkate alan yazarlar, uygulama alanı olarak Brezilya merkez bankasını seçmişlerdir. Riske göre düzenlenmiş beklenen piyasa hareketlerini ölçmede zımnî oynaklığın daha doğru bir ölçüt olduğunu ileri süren Marins ve Vicente (2017) uyguladıkları vaka analiziyle merkez bankasının faiz oranı kararının, faiz oranı oynaklığını ve dolayısıyla finansal belirsizliği düşürdüğünü ampirik olarak göstermişlerdir.

Marins ve Vicente (2017) çalışmalarında para politikası otoritesinin finansal piyasalardaki hareketleri kontrol etme gücünü söz konusu piyasalardaki dalgalanmaları dikkate alarak incelemiştir. Finansal piyasaların uluslararası ölçekteki artan bütünleşmesine bağlı olarak gelişmiş ülke merkez bankaları, gelişmiş gelişmekte olan ülkelerin makro ve finansal değişkenleri üzerinde önemli etkiler doğurmaktadır. Ancak Marins ve Vicente (2017) ve birçok yazar çalışmalarında para politikasının uluslararası yayılma etkisini göz ardı etmişlerdir. Dolayısıyla bu çalışmada ABD merkez bankasının para politikası kararlarının uluslararası para ve döviz piyasaları üzerindeki etkileri ele alınarak ABD'deki para politikasının uluslararası

yayımla etkileri ortaya konulmuştur. Çalışmanın literatüre bir diğer katkısı ise uzun vadeli iktisat teorisi temelli varsayımların uzun vadeli kısıtlar biçiminde kullanılmasıdır.

3. AMPİRİK METODOLOJİ

3.1. Ampirik Model

Parasal aktarım mekanizmasının analiz edilmesi hususunda VAR tipi modeller yaygın olarak kullanılmakla birlikte, VAR modeline dahil edilecek değişkenlerin sıralaması model sonuçları üzerinde değişiklikler oluşturabilecektir. VAR tipi modellerin sonuçlarının etki-tepki ve varyans ayrıştırması analizi çerçevesinde farklılaşması politika yapıcılarının kararlarının olumsuz etkilenmesine sebep olabilecektir. Dolayısıyla, VAR modeli yapısal özellik taşıyarak yapısal VAR (SVAR) haline dönüşerek iktisat teorisi temelli varsayımlar modelleme sürecine dahil edilebilmektedir. Kısa ve uzun vadeli kısıtlar ile tanımlanabilen yapısal VAR modeli kısıt tercihine göre hesaplanmaktadır. Bu çalışmada para politikası uygulaması belirli bir gecikme süresiyle makroekonomik ve finansal değişiklikleri etkileyebileceğinden uzun vadeli kısıtlar seçilmiştir. Bir başka deyişle Blanchard-Quah tipi SVAR modeli kullanılmıştır. Ampirik model 2009:01-2017:03 zaman aralığında aylık veri kullanarak FED'in parasal sıkılaştırma politikasının reel döviz kuru, 10-yıllık İngiltere ve ABD tahvil faizlerine olası etkilerini tartışmaktadır. VAR tipi modellerindeki negatif şoklar çalışmanın konusu bağlamında parasal genişleme politikasına işaret edebilecektir. Ancak, bilimsel literatür incelendiğinde etki-tepki analizinde pozitif ve negatif şokların simetrik olamayacağı yönünde önermeler bulunmaktadır. Bir başka deyişle parasal genişleme ve parasal sıkılaştırma politikalarına etkilerinin simetrik olamayacağı ileri sürülebilir. Bu çalışmada parasal genişleme politikalarının etkileri incelenmemiş olup ilgili konunun farklı ampirik çalışmaların kapsamında olduğu varsayılmıştır.

Çalışmada kullanılan veriler ABD'nin reel döviz kurunun bir önceki döneme göre yüzde değişimi ($rdov_t^{abd}$), 10-yıllık ABD tahvil faizi ($onfaiz_t^{abd}$), 10-yıllık İngiltere tahvil faizi ($onfaiz_t^{ing}$) ve ABD gecelik Interbank borçlanma faizinden ($ifaiz_t^{abd}$) oluşmaktadır. Veri setinin tümü St. Louis Merkez Bankası'nın istatistiksel veritabanından elde edilmiş, ampirik analizler ise J-MuLTi yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

3.2. Yapısal Vektör Otoregresyon (SVAR) Modeli

Breitung vd. (2004) ve (Lütkepohl, 2005)'e göre SVAR modeli VAR modeli yapısına dayalı olmakta olup, SVAR modelini en temel avantajlarından biri de modelin hesaplanması sürecine kısa ve uzun vadeli kısıtlar konularak etki-tepki fonksiyonların elde edilmesidir. SVAR modeli üzerinden elde edilen etki-tepki fonksiyonlarının elde edilişi VEC modelleri için de benzer nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla, SVAR modelinin etki-tepki fonksiyonları açısından yol gösterici nitelikte olduğu öne sürülebilir. Bu çerçevede, SVAR modelinin türetilişi aşağıda belirtilen K - boyutlu ve eksojen değişkenleri de içeren VAR(p) modeline dayanmaktadır.

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + D_t + u_t \quad (1)$$

1 no'lu VAR modeli yazılışında, $y_t = (y_{1t}, \dots, y_{Kt})'$ gözlemlenebilir endojen değişkenleri kapsayan K elemanlı bir vektördür. ($K \times K$) boyutlarındaki katsayı matrisi A_i ile gösterilmekteyken, D_t sabit terim, lineer trend terimi ve kukla değişkenleri gibi deterministik

terimleri içermektedir. Hata terimlerinin kapsayan $u_t = (u_{1t}, \dots, u_{kt})$ ise, $E(\mu_t \mu_t') = \Sigma_u$ biçimindeki pozitif tanımlı kovaryans matrisini temsil etmektedir (Lütkepohl, 2005: 13). y_t 'nin tamamen durağan değişkenlerden oluşması durumunda ise Wold hareketli ortalama kalıbına uygun olarak yazılan aşağıdaki denkleme bir değişkende meydana gelen şokun diğer değişkenler üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.

$$y_t = \Phi_0 u_t + \Phi_1 u_{t-1} + \Phi_2 u_{t-2} + \dots, \quad (2)$$

2 no'lu denklemde $(K \times K)$ birim matrisi $(I_K) = \Phi_0$ olmakta ve dolayısıyla Φ_s aşağıdaki biçimde hesap edilmektedir.

$$\Phi_s = \sum_{j=1}^s \Phi_{s-j} A_j, \quad s = 1, 2, \dots, \quad (3)$$

3 no'lu denklemde $j > p$ için $A_j = 0$ olmakta ve Φ_s matrisinin (i, j) 'inci elemanları y_{jt} 'deki bir birim değişime $y_{i,t+s}$ tepkisini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, 3 no'lu modelin katsayıları etki-tepki fonksiyonu katsayılarını oluşturmaktadır. Durağan ve durağan olmayan değişkenler içeren modeller için ise etki tepki matrisi Φ_s aynı yolla hesap edilmekte olup, toplam uzun dönemli etkiler aşağıdaki gibi yazılabilecektir.

$$\Phi = \sum_{s=0}^{\infty} \Phi_s = (I_k - A_1 - \dots - A_p)^{-1} \quad (4)$$

3 ve 4 no'lu denklemlerdeki etki-tepki katsayılarının elde edilebilmesi için u_t 'nin bileşenlerinin anlık olarak korelasyona sahip olmamaları gerekmektedir. Dolayısıyla, VAR (p) modelinde Σ_u Cholesky ayrıştırmasına tabi tutulmaktadır. B alt üçgensel matris olarak kabul edildiğinde $\Sigma_u = BB'$ olmakta ve $\varepsilon_t = B^{-1}u_t$ bir standart sapmalı şokları vermektedir. Durağan değişkenlerden oluşan bir VAR modelinde etki-tepki fonksiyonu aşağıdaki biçimde ifade edilebilir.

$$y_t = \Psi_0 \varepsilon_t + \Psi_1 \varepsilon_{t-1} + \dots, \quad (5)$$

5 no'lu denklemde $\Psi_i = \Phi_i B$ ($i = 0, 1, 2, \dots$) halini almakta olup; $\Psi_0 = B$ alt üçgensel matristir. Buna göre, bir ε şoku veya birinci değişkendeki bir standart sapmalı şokun diğer değişkenler üzerinde anlık etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, VAR modelinin ikinci değişkeni birinci değişken olan y_{1t} 'i etkilemezken diğer değişkenler üzerinde anlık etkiye sahiptir. SVAR modelinde de VAR modelinde olduğu gibi değişkenlerin sıralaması etki-tepki analizi sonuçlarını önemli ölçüde etkileyecektir. Değişkenlerin sıralanmasında Cholesky ayrıştırması ve iktisat teorisi temelli kısıtlardan istifade edilmektedir. Aşağıda tanımlanan SVAR modelinin A ve B matrisleri üzerinde kısıtlar konularak SVAR modeli etki-tepki fonksiyonları elde edilmektedir.

$$Ay_t = A_1^* y_{t-1} + \dots + A_p^* y_{t-p} + B\varepsilon_t \quad (6)$$

6 no'lu denklemde ε_t ($K \times 1$) boyutlarındaki yapısal şokları içeren vektörü göstermekte olup, ilgili vektörün kovaryans matrisi $E(\varepsilon_t \varepsilon_t') = \Sigma_\varepsilon$ biçimini almaktadır. Modelin kalıntıları $B\varepsilon_t$ ile ifade edildiğinde yapısal şoklar anlık olarak korelasyona sahip bulunmamaktadır. Dolayısıyla, SVAR modelinin A modeli ($B = I_K$), B modeli ($A = I_K$) ve AB modelinden oluştuğu ortaya konulmaktadır. AB modelinde her iki matrise de kısıtlar konulmakta olup, SVAR modelinin etki-tepki fonksiyonunun 5 no'lu denklemden $\Psi_j = \Phi_j A^{-1} B$ işlemi ile elde edileceği belirtilmektedir (Breitung vd., 2007: 167). AB tipi SVAR modelindeki kısıtlar kısa vadeli etkilere dayalı olarak konulabilmekte olup, uzun vadeli etkilere dayalı olarak da kısıtlar $\Psi_j = \Phi_j A^{-1} B$ vasıtasıyla modelin hesaplanması sürecine dahil edilebilecektir. Bu çerçevede, bir şokun uzun dönemli etkilerinin var olmadığı varsayıldığında ilgili kısıt uzun dönemli etki matrisi olan $\Psi = \Phi_0 + \Psi_1 + \dots$ 'nin ilgili elemanları sıfır olacak biçimde konulmaktadır. Uzun dönemli kısıtların hesaplama sürecine dâhil edildiği Blanchard-Quah tipi SVAR modelinde ise $A=I_K$ 'e eşit kabul edilmekte ve uzun dönemli etki matrisi $(I_K - A_1 - \dots - A_p)^{-1} B$ köşegen matris özelliği göstermektedir (JMulti Help System, 2008).

Etki-tepki fonksiyonlarının yanı sıra VAR tipi modellerde varyans ayrıştırması analizi önemli bir rol oynamakta olup, ilgili analiz etki-tepki fonksiyonlarına bağlı olarak geliştirilmektedir. Etki-tepki katsayısı matrisi (Ψ_n)'nin ij . elemanı $\varpi_{ij,n}$ ile gösterildiğinde, tahmin hatasının $y_{k,T+h} - y_{k,T+h|T}$ varyansı aşağıdaki biçimde yazılabilir.

$$\sigma_k^2(h) = \sum_{n=0}^{h-1} (\varpi_{k1,n}^2 + \dots + \varpi_{kK,n}^2) = \sum_{j=1}^K (\varpi_{kj,0}^2 + \dots + \varpi_{kj,h-1}^2) \quad (7)$$

7 no'lu denklemde $(\varpi_{kj,0}^2 + \dots + \varpi_{kj,h-1}^2)$ terimi j değişkeninin k değişkenin tahmin hatasının varyansına h . dönem itibariyle katkısını ortaya koymaktadır. $(\varpi_{kj,0}^2 + \dots + \varpi_{kj,h-1}^2)$ teriminin $\sigma_k^2(h)$ ile bölünmesi sonucunda ise yüzdesel katkı elde edilmektedir (JMulti Help System, 2008). Varyans ayrıştırması sonuçları değişkenlerde meydana gelen hareketlerin ne kadarının kedisindeki ne kadarının ise modelin diğer değişkenlerindeki şoklar tarafından açıklandığı hesap etmektedir (Brooks, 2008: 299-300).

4. AMPİRİK VERİ VE ANALİZ

4.1 Ampirik Veri

Zaman serilerinin durağanlık özelliklerinin tespiti, uygun modelin belirlenmesi hususunda faydalı olacak ve değişkenler arası ilişkileri ölçen modellerin sonuçlarının güçlülüğünü arttıracaktır. Bilimsel literatür incelendiğinde en yaygın kullanılan testin Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi olduğu görülmekle birlikte, modele temel oluşturan regresyonun hangi deterministik terimlerle gerçekleştirileceği ampirik analizler açısından önem taşımaktadır. Deterministik terimlerden hangilerinin ADF testi regresyonuna dahil edileceği Pantula (1989)

tarafından geliştirilen kriter tarafından seçilebilmektedir. Pantula ilkesine göre y_t zaman serisi için yapılan ADF testinde lineer terim gerekliyse, Δy_t 'nin testinde sadece sabit terim kullanılmaktadır. Benzer şekilde y_t zaman serisi için yapılan ADF testinde sabit terim kullanılmış ise, Δy_t 'nin testinde herhangi bir deterministik terim kullanılmamaktadır (Lütkepohl, 2007: 55). Tablo 1, ADF test sonuçlarını yansıtmakta olup, ampirik analize dahil edilmesi düşünülen tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF-Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu
$rdov_t^{abd}(c)$	-6,69	0
$onfaiz_t^{ing}(c,t)$	-3,61	1
$onfaiz_t^{abd}(c)$	-3,03	1
$ifaiz_t^{abd}(c)$	-2,96	1

Not: Sabit terimli (c) ADF testi için, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -3,43, -2,86 ve -2,57'dir. Sabit ve trend terimli (c,t) ADF testi için, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -3,96, -3,41 ve -3,13'dir. ADF testi regresyon modelindeki gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) tarafından belirlenmiştir.

ADF birim kök testi sonuçlarına dayanarak değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin var olup olmadığı araştırılmayacaktır. Ancak söz konusu değişkenlerdeki seviye kaymaları önemli sonuçlar doğurabileceğinden geliştirilmiş ve JMulTi programında seviye kaymalı birim kök testi vasıtasıyla da değişkenler arasındaki olası eşbütünlüşmenin varlığı araştırılabilir. Bir başka deyişle, para politikasındaki önemli rejim değişiklikleri ekonomik belirsizlikler ve beklentilerdeki ani değişiklikler gibi unsurlar değişkenler üzerinde seviye kaymalarına sebep olabilecektir. Lanne vd. (2002) tarafından geliştirilen birim kök testi yapısal kırılma tarihi önermekte olduğundan, ilgili testin yapısal kırılma testlerinin de özelliklerini bünyesinde barındırdığı varsayılmaktadır. Tablo 2'de görüleceği üzere seviye kaymalı birim kök testi sonuçları da serilerin düzey değerlerinde durağan olduklarını ortaya koymuştur. Kırılma tarihleri değişkenler arasında farklılık gösterdiğinden ampirik analiz spesifik bir tarihe dayalı olarak ele alınmamıştır. Dolayısıyla SVAR tipi modele harici bir kukla değişken olarak ilgili tarihler dahil edilmemiştir.

Tablo 2. Seviye Kaymalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF-Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Önerilen Yapısal Kırılma Tarihi
$rdov_t^{abd}(c)$	-3,66	0	2016 m02
$onfaiz_t^{ing}(c,t)$	-3,14	1	2011 m08
$onfaiz_t^{abd}(c)$	-2,95	1	2011 m08
$ifaiz_t^{abd}(c)$	3,02	0	2016 m12

Not: Yapısal kırılmalı ve sabit terimli (c) test için, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -3,48, -2,88 ve -2,58'dir. Yapısal kırılmalı ve sabit ve trend terimli (c,t) test için, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -3,55, -3,03 ve -2,76'dir. Testin regresyon modelindeki gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) tarafından belirlenmiştir.

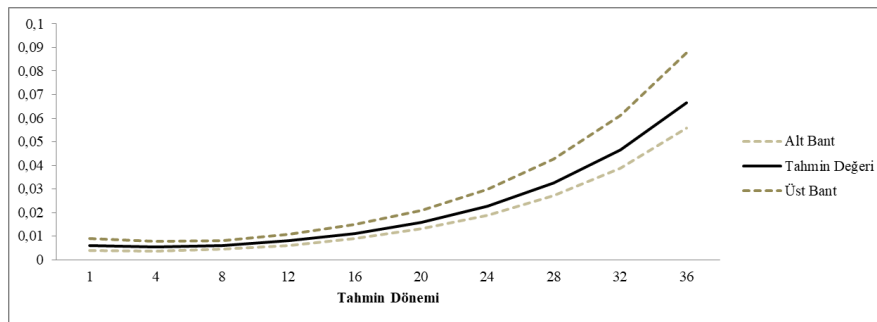
4.2 Ampirik Analiz

Bu çalışmada Blanchard-Quah tipi SVAR modeli tahmin edilerek kısa vadeli faiz oranları, uzun vadeli faiz oranları ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiler İngiltere ve ABD ekonomileri dahilinde incelenmiştir. Bu çerçevede, uzun vadeli ilişkiler dikkate alınarak etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması analiziyle modelin değişkenleri arasındaki karşılıklı etkileşim hesaba katılmış ve ABD'deki kısa vadeli faizlerdeki değişimin para piyasası, mal piyasası ve döviz piyasası üzerindeki etkileri İngiltere ve ABD ekonomileri bazında tartışılmıştır. Modelin gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri tarafından 1 olarak önerilmiştir. Blanchard-Quah tipi SVAR modelindeki değişkenlerin sıralaması $(rdov_t^{abd}, onfaiz_t^{ing}, onfaiz_t^{abd}, ifaiz_t^{abd})$ vektöründeki gibidir. Buna göre reel döviz kurunun sadece kendi dinamiklerinin etkisi altında olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, reel nitelikte bir değişken olan $rdov_t^{abd}$ 'in modelin nominal değişkenlerinden uzun vadede etkilenmediği varsayılmıştır. İlgili varsayım klasik teoriye uygun olup, reel değişkenlerin sadece kısa vadede nominal değişkenlerden etkilendiğini kabul etmektedir. Blanchard-Quah tipi SVAR modeli ayrıca ABD'nin para politikasındaki değişikliklerin uzun vadeli faizler üzerinden uluslararası para piyasası üzerinde sonuçlar doğurduğunu varsaymaktadır. Buna göre uzun vadedeki kısıtları gösteren matris aşağıda tanımlanmaktadır.

$$\begin{array}{cccc}
 rdov_t^{abd} & onfaiz_t^{ing} & onfaiz_t^{abd} & ifaiz_t^{abd} \\
 * & 0 & 0 & 0 \\
 * & * & 0 & 0 \\
 * & * & * & 0 \\
 * & * & * & *
 \end{array} \quad (8)$$

4.2.1 Etki-Tepki Analizi

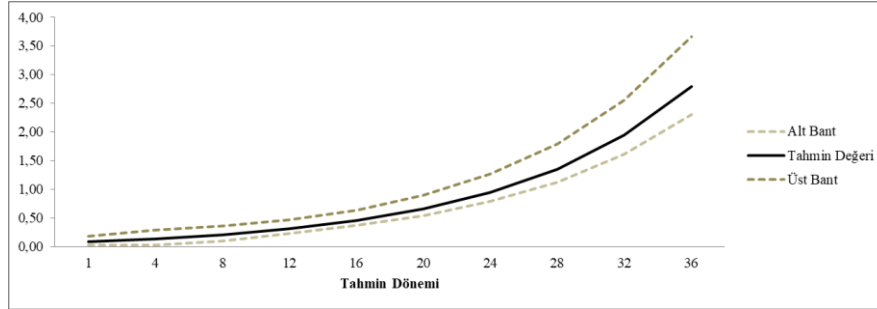
Etki-tepki analizi aracılığıyla bir değişkende meydana gelen şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisi incelenebilmektedir. Söz konusu şok bir birim veya bir standart sapma cinsinden olup değişkendeki artışın etkilerini ortaya koymaktadır.

Şekil 1. ABD reel döviz kurunun ABD Interbank faiz oranına tepkisi

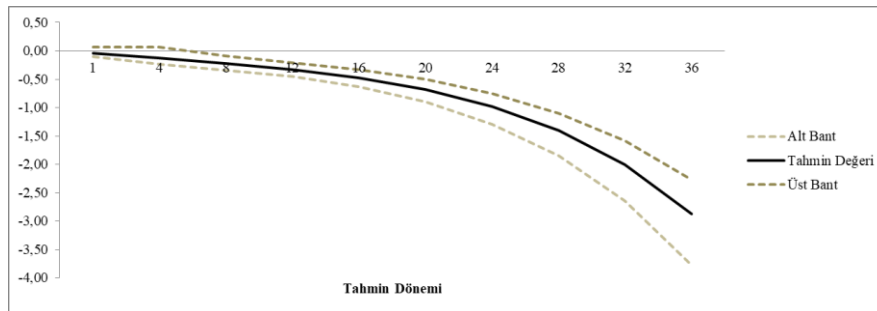
Şekil 1'de görüldüğü üzere ABD'de kısa vadeli faiz oranlarında meydana gelen şok sonucunda reel döviz kuru izleyen 16. aydan itibaren daha net bir biçimde yükselmektedir. Bir başka deyişle FED'in kısa vadeli faiz oranlarını arttırarak parasal sıkılaştırmaya gitmesi ABD dolarının yabancı paralar karşısındaki değerini nominal ve reel bazda yükseltebilecektir. Etki-tepki fonksiyonlarıyla ulaşılan bulgu, Mundell-Fleming modeli yapısına uygun olup ABD'de yükselen faiz oranlarının ülkeye sermaye girişlerini yükselteceği yönündedir. Dolayısıyla küresel finansal kriz sonrasında uygulanmaya başlanan niceliksel genişleme politikasının etkilerinin parasal

sıkılaştırma politikası sonucunda yaklaşık 1,5 yıllık bir iktisat politikası gecikmesiyle tezahür edeceği ileri sürülebilir.

Şekil 2. İngiltere 10-yıllık tahvil faizlerinin ABD Interbank faiz oranına tepkisi

FED'in faiz politikası uluslararası ölçekte sermaye akımları üzerinde etkili olabileceğinden, diğer gelişmiş olan merkez bankalarının faiz politikalarında da ayarlamaya gidecekleri iddia edilebilir. ABD ekonomisiyle finansal ilişkileri en çok gelişmiş ülke tarihsel bağları da dikkate alındığında İngiltere olarak göze çarpmaktadır. Şekil 2'deki etki-tepki analizi sonuçları ABD'deki parasal sıkılaştırma politikalarının İngiltere merkez bankasının bir gecikme süresiyle kısa vadeli faiz oranlarında arttıracağını ima etmektedir. Etki-tepki analizine göre İngiltere'nin on yıllık tahvil getirileri üzerindeki etkiler artmakta ve bu etki yaklaşık 1,5 sene sonra baskın olmaya başlamaktadır. Uzun vadeli faiz oranlarının kısa vadeli oranlara tepki verdiği olgusu dikkate alındığında İngiltere merkez bankasının 1,5 yıldan daha kısa bir sürede ABD faiz politikasına bağlı olarak değişiklik yaptığı ileri sürülebilir. Kısa vadeli faiz oranlarındaki değişikliklerin bir ülkedeki uzun vadeli faiz oranları arasındaki ilişkide pozitif korelasyon söz konusu olabileceği gibi, ülkeye yönelik sermaye hareketleri söz konusu ilişkiyi negatif hale getirebilmektedir. Etki-tepki analizi FED'in parasal sıkılaştırma politikasının ABD ekonomisinin güçlenmeye başladığı yönündeki dünya ölçeğindeki algıyı güçlendirerek ülkenin para piyasasına uluslararası fon girişlerinin artmasına neden olduğunu ortaya çıkartmıştır.

Şekil 3. ABD 10-yıllık tahvil faizlerinin ABD Interbank faiz oranına tepkisi

Kısa vadeli bir faiz oranı olan İnterbank faiz oranının yükselmesi fonlama maliyetini arttırarak tahvil faizlerini yükseltebilecektir. Ancak Şekil 3'teki bulgular bu doğrultuda gerçekleşmemiş, ABD tahvil piyasasının dinamiklerinin ABD ekonomisine yönelik güven algısıyla ilişkili olduğunun altı çizilmiştir. Etki-tepki analizi sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde FED'in kısa vadeli faiz oranlarının uzun vadeli faiz oranları üzerinde etki gücünün bulunduğu ortaya konulmuştur. Ancak bu etki İngiltere ve ABD'de birbirlerine ters yönlü olup söz konusu ilişkinin küresel sermaye hareketleri dikkate alınarak her iki ülke merkez bankasının değerlendirildiğini ortaya koymuştur. Reel döviz kuru, nominal döviz kuru ve yurtiçi ile yurtdışı fiyatlarından olduğundan etki-tepki sonuçları vasıtasıyla döviz ve mal piyasası üzerinde etkiler bulunduğu

iddia edilebilecektir. FED'in faiz politikasının döviz piyasası üzerinde etkileri olacağı zaman serisi modeli kullanan birçok çalışma tarafından saptanmışken, faiz politikası şoklarının mal piyasası üzerindeki yansımaları mikro temelli modeller vasıtasıyla incelenecektir. Bu kapsamda dinamik stokastik genel denge modelleri faiz şoklarıyla mal piyasası arasındaki ilişkileri daha net biçimde aydınlatacak yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2.2 Varyans Ayrıştırması Analizi

Çalışmanın hipotezinin reddedilemez olduğu etki-tepki analizi ile saptanmışken, FED'in para politikasının tahvil, döviz ve mal piyasalarındaki dalgalanmaların olumsuz etkilerini hafifletme gücü varyans ayrıştırması analizi ile değerlendirilebilecektir. Tablo 3'teki varyans ayrıştırması analizi sonuçlarıyla FED'in kısa vadeli faiz politikasındaki şokların reel döviz kurlarındaki dalgalanmalar üzerinde gelecek 36 dönemde kayda değer bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bir başka deyişle FED'in para politikasının ABD'nin uluslararası rekabet gücünü ve dolayısıyla cari işlemler hesabının büyüklüğünü önemli oranda değiştireceği iddia edilebilir. Kısa vadeli faiz şoklarının ABD'nin rekabet gücü üzerinde etkili olması, para politikası duruşundaki değişikliklerin döviz ve mal piyasası dinamikleri üzerinde dalgalanmalar oluşturduğu yönündeki algıyı güçlendirici bir sebep olarak kabul edilecektir.

Tablo 3. Varyans ayrıştırması analizi sonuçları (reel döviz kuru)

Tahmin dönemi	$rdov_t^{abd}$	$onfaiz_t^{ing}$	$onfaiz_t^{abd}$	$ifai_z_t^{abd}$
1	0,53	0,23	0,01	0,23
4	0,52	0,24	0,04	0,21
8	0,51	0,23	0,06	0,20
12	0,48	0,24	0,08	0,20
16	0,44	0,26	0,11	0,19
20	0,37	0,28	0,16	0,19
24	0,29	0,31	0,22	0,18
28	0,22	0,32	0,28	0,18
32	0,16	0,32	0,34	0,18
36	0,13	0,32	0,37	0,17

Tablo 4'teki varyans ayrıştırması sonuçları ayrıca İngiltere ve ABD'nin on yıllık faizlerinin de ABD reel döviz kurundaki dalgalanmaları açıklayan bir role sahip olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla FED ve İngiltere merkez bankasının eşgüdüm halinde uygulayacakları para politikalarının döviz ve mal piyasalarındaki dalgalanmaları hafifleterek makroekonomik istikrara hizmet edeceği yönde olacağı açıktır. ABD para piyasasının kısa vadeli faiz politikası yardımıyla istikrara kavuşup kavuşamayacağı da varyans ayrıştırması analiziyle zımnen saptanabilecektir. Varyans analizi ayrıştırması analizi sonuçları 36. dönem itibariyle İnterbank faiz oranlarındaki şokların ABD on yıllık tahvil faiz oranlarındaki dalgalanmaların yaklaşık %15'ini açıklayabildiğini ortaya koymuştur.

Tablo 4. Varyans ayrıştırması analizi sonuçları (ABD 10-yıllık tahvil faizi)

Tahmin dönemi	$rdov_t^{abd}$	$onfaiz_t^{ing}$	$onfaiz_t^{abd}$	$ifai_z_t^{abd}$
1	0,33	0,66	0,01	0,00
4	0,49	0,48	0,00	0,02
8	0,53	0,44	0,01	0,02
12	0,53	0,43	0,02	0,03

16	0,49	0,44	0,04	0,04
20	0,42	0,45	0,08	0,05
24	0,33	0,46	0,14	0,07
28	0,23	0,46	0,21	0,10
32	0,16	0,43	0,28	0,12
36	0,11	0,40	0,34	0,14

ABD ve İngiltere tahvil faizlerindeki dalgalanmaların açıklanmasında ise her iki ülkenin tahvil faizleri birbirleri üzerine etki sahibi olup 36. dönem itibariyle dalgalanmaları açıklayıcılık güçleri yaklaşık %45 ile %75 arasında değişebilecektir. Tablo 5'teki varyans ayrıştırması analizi ayrıca ABD kısa vadeli faiz oranlarındaki şokların İngiltere'deki uzun vadeli faiz oranlarındaki dalgalanmaların yaklaşık %10'unu 36. dönem itibariyle açıklayabileceğini tespit etmiştir. Dolayısıyla FED'in faiz politikasının İngiltere merkez bankasının faiz politikası üzerinde etkili olacağı iddia edilebilir.

Tablo 5. Varyans ayrıştırması analizi sonuçları (İngiltere 10-yıllık tahvil faizi)

Tahmin dönemi	$rdov_t^{abd}$	$onfaiz_t^{ing}$	$onfaiz_t^{abd}$	$ifaiiz_t^{abd}$
1	0,60	0,26	0,00	0,14
4	0,82	0,13	0,01	0,04
8	0,86	0,10	0,02	0,03
12	0,87	0,08	0,03	0,02
16	0,86	0,06	0,05	0,03
20	0,84	0,05	0,08	0,04
24	0,78	0,05	0,12	0,05
28	0,68	0,07	0,18	0,07
32	0,56	0,10	0,24	0,10
36	0,11	0,40	0,34	0,14

5. SONUÇ

Bu çalışmada Blanchard-Quah tipi SVAR modeli yardımıyla ABD'deki kısa vadeli faiz oranlarındaki değişikliklerin uzun vadeli faizler, döviz piyasası ve mal piyasası üzerindeki etkileri incelenmiştir. Etki-tepki analizi sonuçlarına göre kısa vadeli faiz oranlarında meydana gelebilecek pozitif bir şokun Amerikan dolarının yabancı paralar cinsinden reel anlamda değer kazanacağı ortaya konulmuştur. Bir başka deyişle, ABD'de uygulanabilecek sıkı para politikasının ülkeye sermaye girişlerine yol açacağı iddia edilebilir. Etki-tepki analizi sonuçları korunmamış faiz paritesi koşuluna ters olup uluslararası yatırımcıların ABD ekonomisini kırılğan kabul etmedikleri ve ilgili ülkedeki getiri fırsatlarını hızlı bir biçimde değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ABD'deki kısa vadeli faiz oranlarındaki değişiklikler kritik düzeyde bir gösterge olarak kabul edilmiş ve etki-tepki analizi ABD'deki uzun vadeli faiz oranları üzerindeki sonuçları saptamıştır. Buna göre daraltıcı para politikası uygulaması uzun vadeli faiz oranlarını düşürücü yönde etki yapmaktadır. Etki-tepki analizinin söz konusu bulgusu teorik beklentilere aykırı kabul edilebilir. Öte yandan bu husus, kısa vadeli faiz oranlarındaki artışın uluslararası yatırımcılarca Amerikan ekonomisinin dinamiklerinin düzeldiği, krizin aşıldığı ve FED'in parasal genişleme politikasının sonuna gelindiği ve daraltıcı para politikası uygulanacağı yönündeki beklentiyi güçlendirmektedir. Günümüz ekonomik koşulları altında ABD'deki daraltıcı para politikasının ABD para piyasasına yönelik uluslararası

yatırımcı ilgisini yükseltebileceği iddia edilebilir. Etki-tepki analizi ABD'deki daraltıcı para politikalarının İngiltere'de uzun vadeli faiz oranlarını yükseltebileceği bulgusuna ulaşmıştır. Söz konusu bulgu teorik beklentiler çerçevesinde olup ABD ekonomisine yönelik uluslararası yatırımcı ilgisine ve dolayısıyla sermaye akımlarına İngiltere merkez bankasının faiz artışıyla tepki vereceğini ortaya koymuştur. İngiltere merkez bankasının bu yöndeki olası davranışı ise Mundell-Fleming modeline uygun kabul edilebilir.

Çalışmanın hipotezinin reddedilemez olduğu etki-tepki analizi ile saptanmışken, varyans ayrıştırması analizi sonuçları da kısa vadeli faiz oranlarının reel döviz kuru üzerinde açıklayıcılık rolünün kayda değer olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla faiz politikası kullanılarak döviz piyasalarındaki dalgalanmaların hafifletilebileceği öne sürülebilir. Bununla birlikte makroekonomik istikrar için fiyat hareketlerindeki dalgalanmaların azaltılması önem arz etmektedir. Tanım gereği reel döviz kurunun içinde yurtiçi ve yurtdışı fiyatlar bulunduğu için varyans ayrıştırması analizi sonuçları FED'in kısa vadeli faiz politikasıyla fiyat istikrarını sağlayabilme gücünün düşük olmadığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde varyans ayrıştırması analizi sonuçları ABD'deki kısa vadeli faiz oranlarının İngiltere'deki fiyat hareketlerini açıklamada kayda değer rolü olabileceğine işaret etmiştir. Bu husus ABD ve İngiltere arasında ticaret kanalının güçlü olduğunu ima etmekle birlikte, kısa vadeli faiz oranları 36. dönem sonu itibarıyla ABD ve İngiliz on yıllık tahvil faizlerindeki şokları açıklamada yaklaşık %15'lik bir paya sahiptir. Varyans ayrıştırması analiziyle iki ülke arasındaki finans kanalının da güçlü olacağı ima edilmiş ve FED'in para politikasının tahvil, döviz ve mal piyasalarındaki dalgalanmaların olumsuz etkilerini hafifletme gücünün olduğu sonucuna varılmıştır.

Para politikasının uluslararası yayılma etkisinin belirgin hale getirilmesinde son dönemlerde uygulanmakta olan makro ihtiyati politikaların rolünün makro modellere dahil edilmesi önem taşımaktadır. Kullanılacak modeller ayrıca mikroekonomik dinamiklerin yanı sıra ekonomik birimlerin tabi olabileceği kredi kısıtlarının olası varlığını da dikkate alacak biçimde genişletilmelidir. İlgili konu gelecek çalışmalar açısından, Özçelebi vd. (2014)'dekine benzer bir DSGE-VAR modeli kapsamında daha detaylı olarak ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Aftab, M., Ahmad, R., Ismail, I. (2017). Examining the uncovered equity parity in the emerging financial markets. *Research in International Business and Finance*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.07.154>.
- Ames, M., Bagnarosa, G., Peters, G.W. (2017). Violations of uncovered interest rate parity and international exchange rate dependences. *Journal of International Money and Finance*, 73(Mayıs), s. 162-187.
- Antonakakis, N. (2012). Exchange return co-movements and volatility spillovers before and after the introduction of euro. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 22(5), s. 1091-1109.
- Balvers, R.J., Klein, A.F. (2014). Currency risk premia and uncovered interest parity in the International CAPM. *Journal of International Money and Finance*, 41, s. 214-230.
- Bekaert, G., Wei, M., Xing, Y. (2007). Uncovered interest rate parity and the term structure. *Journal of International Money and Finance*, 26(6), s. 1038-1069.
- Beyaert, A., Solanes, J.G., Castejón, J.J.P. (2007). Uncovered interest parity with switching regimes. *Economic Modelling*, 24(2), s. 189-202.
- Bjørnland, H.C. (2008). Monetary Policy and Exchange Rate Interactions in a Small Open Economy. *The Scandinavian Journal of Economics*, 110(1), s. 197-221.
- Bjørnland, H.C. (2009). Monetary policy and exchange rate overshooting: Dornbusch was right after all. *Journal of International Economics*, 79(1), s. 64-77.

- Bhatti, R.H. (2014). The existence of uncovered interest parity in the CIS countries. *Economic Modelling*, 40(Haziran), s. 227-241.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance*. New York: Cambridge University Press.
- Boschen, J.F., Smith, K.J. (2016). The uncovered interest rate parity anomaly and trading activity by non-dealer financial firms. *International Review of Economics and Finance*, 45(Eylül), s. 333–342.
- Breitung, J., Brüggemann, R., Lütkepohl, H. (2004). Structural Vector Autoregressive Modeling and Impulse Responses. H. Lütkepohl & M. Kräzig (Ed.), *Applied Time Series Econometrics içinde* (s. 159-196). New York: Cambridge University Press.
- Chaboud, A.P., Wright, J.H. (2005). Uncovered interest parity: it works, but not for long. *Journal of International Economics*, 66(2), s. 349-362.
- Chinn, M.D., Meredith, G. (2004). Monetary Policy and Long-Horizon Uncovered Interest Parity. *IMF Staff Papers*, 51(3), s. 409–430.
- Cuestas, J.C., Filipozzi, F., Staehr, K. (2015). Do foreign exchange forecasters believe in Uncovered Interest Parity? *Economics Letters*, 133, s. 92-95.
- Dimitriou, D., Kenourgios, D., Simos, T. (2017). Financial crises, exchange rate linkages and uncovered interest parity: Evidence from G7 markets. *Economic Modelling*, 66(Kasım), s. 112-120.
- Fleming, J.M. (1962). Domestic Financial Policies under Fixed and under Floating Exchange Rates. *IMF Staff Papers*, 9(3), s. 369–380.
- Ismailov, A., Rossi, B. (2017). Uncertainty and deviations from uncovered interest rate parity. *Journal of International Money and Finance*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jimonfin.2017.07.012>.
- JMulTi (Time Series Analysis with Java) Econometric Software Help System. (2008). Version 4.23.
- Lanne, M., Lütkepohl, H., Saikkonen, P. (2002). Comparison of unit root tests for time series with level shifts. *Journal of Time Series Analysis*, 23(6), s. 667-685.
- Lee, B.J. (2013). Uncovered interest parity puzzle: Asymmetric responses. *International Review of Economics and Finance*, 27(Haziran), s. 238-249.
- Lothian, J.R. (2016). Uncovered interest parity: The long and the short of it. *Journal of Empirical Finance*, 36(Mart), s. 1-7.
- Lubik, T.A., Schorfheide, F. (2007). Do central banks respond to exchange rate movements? A structural investigation. *Journal of Monetary Economics*, 54(4), s. 1069-1087.
- Lütkepohl, H. (2005). *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. Berlin: Springer.
- Lütkepohl, H. (2007). *Univariate Time Series Analysis*. H. Lütkepohl & M. Kräzig (Ed.), *Applied Time Series Econometrics içinde* (s. 8-85). New York: Cambridge University Press.
- Marins, J.T.M., Vicente, J.V.M. (2017). Do the central bank actions reduce interest rate volatility? *Economic Modelling*, 65(Eylül), s. 129-137.
- Moore, M.J., Roche, M.J. (2012). When does uncovered interest parity hold? *Journal of International Money and Finance*, 31(4), s. 865-879.
- Mundell, R. (1968). *International Economics*. New York: Macmillan.
- Özçelebi, O., Yıldırım, N., Kansu, A. (2014). Possible effects of domestic and foreign factors on monetary policy implementation in Turkey: a DSGE-VAR approach. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 27(1), s. 590-606.
- Pantula, S.G. (1989). Testing for Unit Roots in Time Series Data. *Econometric Theory*, 5(2), s. 256-271.
- Park, C., Park, S. (2017). Can monetary policy cause the uncovered interest parity puzzle? *Japan and the World Economy*, 41, s. 34-44.
- Tang, K.B. (2011). The precise form of uncovered interest parity: A heterogeneous panel application in ASEAN-5 countries. *Economic Modelling*, 28(1-2), s. 568-573.
- Zettelmeyer, J. (2004). The impact of monetary policy on the exchange rate: evidence from three small open economies. *Journal of Monetary Economics*, 51(3), s. 635-652.

KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI, STRATEJİK ÖNEMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERFORMANSI ÖLÇÜMÜ: LİTERATÜR ÇALIŞMASI

(CORPORATE SUSTAINABILITY CONCEPT, STRATEGICAL IMPORTANCE AND MEASURING SUSTAINABILITY PERFORMANCE: A LITERATURE REVIEW)

Dr. Gönenç DALGIÇ TURHAN

Yaşar Üniversitesi İşletme
gonencdalgiç@gmail.com

Tutku ÖZEN

Yaşar Üniversitesi İşletme Doktora Öğrencisi
t.asarkaya@gmail.com

Yrd. Doç. Dr. Raif Serkan ALBAYRAK

Yaşar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İşletme Mühendisliği Bölümü
raif.albayrak@yasar.edu.tr

ÖZET

Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı; öncülleri ile ilişkilendirilip tartışılarak yepyeni bir paradigma olmaktan ziyade kurumsallaşmanın doğal devrinde bir gelişme olarak tanımlandı. Kurumsal stratejik karar verme süreçlerinde kurumsal sürdürülebilirliğin yerini anlamak için farklı örgüt kuramlarından açıklamalar getirildi, literatürde bu konuda yapılan ampirik çalışmalar bu kavramsal çerçevede derlendi. Sürdürülebilirlik raporları kullanılarak sürdürülebilirlik performansı ölçümüne dair kritik göstergeler sunuldu. Makale sürdürülebilirliğin stratejik önemine yönelik örgüt kuramlarından farklı bakış açılarını derlemiş ve sürdürülebilirlik raporları kullanarak performans değerlendirmesinde kullanılacak kritik göstergeleri tartışarak literatürde iki önemli kuramsal boşluğu doldurmaya katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sürdürülebilirlik, Strateji, Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansı

ABSTRACT

Corporate sustainability concept is defined as a development in the natural movement of institutionalization rather than being a brand new paradigm by being associated and discussed with its predecessors. Explanations derived from different organizational theories are used in order to understand the role of corporate sustainability in corporate strategic decision-making processes, and the empirical work carried on the subject was compiled in this conceptual framework. Critical indicators of sustainability performance measurement were presented using sustainability reports. In these two perspectives this article contributes to the literature in two respects; first evidence form organizational theories about strategical aspects of corporate sustainability are demonstrated and second, critical indicators for measurement of corporate sustainability are discussed.

Keywords: Corporate Sustainability, Strategy, Corporate Sustainability Performance

1. GİRİŞ

Her kurum, ekonomik bir çevrenin olduğu kadar sosyal bir çevrenin de üyesidir. Kurumsal yönetim anlayışının bir gereği olarak, günümüzde kurumların tüm paydaş gruplarının en yüksek faydasına uygun olarak hareket etmesi ilkesi benimsenmektedir (Pamukçu, 2011). Dolayısıyla kurumsal raporlama hem mevcut hem de potansiyel yatırımcılar, ortaklar, müşteriler, çalışanlar ve diğer tüm ilgili kişi ve gruplar bakımından büyük önem taşır. Kurumsal raporlamanın gelişiminin başlangıcı olarak kabul edilen finansal raporlama, bir kurum ile ilgili finansal verilere ışık tutarak, o kurumun mali durumuna ilişkin parametreleri gösterir (Karğın vd., 2013). Bu parametreler özellikle yatırımcılar, tedarikçiler, kreditorler gibi finansal tablo kullanıcıları olarak ifade edilen kesimler tarafından değerlendirilerek karar alma süreçlerinde kullanılmaktadır.

Bu çalışma, sürdürülebilirlik kavramını ve sürdürülebilirlik raporlarını finansal raporlama ile başlayan paydaşlara yönelik bilgi transferinin bir ardılı olarak tanımlamaktadır. Sürdürülebilirliği örgüt kuramında kendinden önce gelen kavramlardan bağımsız, yepyeni bir paradigma olarak tanımlamaya çalışmaktansa, kurumsallaşmanın doğal evrelerinden biri, öncüllerini tamamlayıcı ve geliştirici bir kavram olarak inceleme imkanı ortaya çıkmaktadır. Bu perspektif ile kurumsal sürdürülebilirlik, firma performansının tanımını şekillendiren bir unsurdur.

Literatürde, kurumsal sürdürülebilirliğin stratejinin bir parçası olarak ele alındığı az sayıda çalışma bulunmaktadır. Öte yandan kurumsal sürdürülebilirlik aynı finansal unsurlar gibi iktisadi rasyonellik penceresi içinde değerlendirilebilir çünkü firma performansının tanımını doğrudan etkilemektedir (Painter-Morland ve ten Boss, 2016; Al-Abri vd., 2017). Sürdürülebilirlik kavramının kurumun karar alma mekanizmalarındaki etkisi daha açık bir şekilde görüldüğünde, sürdürülebilirliğin bir performans kriteri olarak değerlendirilmesindeki mantık ve indikatörler tanımlanabilecektir (Wiengarten vd., 2017; Lins vd., 2017). Bu amaçla makalede ilk olarak finansal raporlamanın sosyal muhasebe ile birleşerek, sürdürülebilir kalkınmaya ve nihayet kurumsal sürdürülebilirliğe evrildiği süreç özetlenmiştir. Devamında kurumsal sürdürülebilirliğin farklı stratejik unsurlarına yönelik yapılmış ampirik çalışmalar bir çatı altında toplanmıştır.

Makalenin ikinci amacı sürdürülebilirlik performansını ölçmeyi hedefleyen çalışmaların ihtiyaç duyacağı kurumsal boşluğun doldurulmasına katkı sağlamaktır. Daub'un (2007) çalışması takip edilerek, kurumsal sürdürülebilirlik göstergelerinden bütünsel bir performans ölçütü çıkarılması tartışılmıştır. Buna yönelik olarak farklı örgüt kuramlarından gelen yaklaşımlar tartışılmıştır. Sürdürülebilirlik performansının ölçümünde kullanılabilecek göstergeler bu bölümün devamında sürdürülebilirlik raporlamalarıyla ilişkilendirilerek derlenmiştir. Son bölümde tartışma sonuçlandırılmış ve ortaya çıkan yeni çalışma problemleri sunulmuştur.

Makalenin devamında finansal muhasebe ve sosyal muhasebe kavramları hakkında literatür taranmış ve bu kavramların kurumsal sürdürülebilirliğe eviriliş süreci ve genişleyen modern kapsamı özetlenmiştir. Takip eden bölümde kurumsal sürdürülebilirliğin stratejik yansımaları tartışılmıştır. Ortaya konan stratejik sonuçlara yönelik ampirik çalışmalarda kullanılacak sürdürülebilirlik performansı oluşturmaya yönelik inceleme altıncı bölümü oluşturmaktadır. Değerlendirme ve sonuç bölümüyle çalışma sonlandırılmıştır.

2. FİNANSAL RAPORLAMA VE SOSYAL MUHASEBE

Finansal raporlama, ekonomik kuruluşların faaliyetlerinin arka planına ilişkin olarak kurumsal faaliyetlerin değerlendirilmesi ile ilgili bilgiye ihtiyaç duyanlar için bir iletişim aracı olarak gelişmiştir. Söz konusu bilgi, 20.yüzyılın başlarından itibaren, Amerikan sermaye piyasasının gelişimi ve bu alanda yatırımların artmasına paralel olarak yararlı görülmeye başlamıştır (Färcaş, 2015). Bu dönemde ihtiyari raporlama çalışmaları söz konusu iken, 1933 yılında yaşanan bankacılık krizinin sonrasında “Securities Act” (Menkul Kıymetler Yasası) yürürlüğe girmiş ve bu yasayla, finansal raporlama hem yasal bir düzenlemeye kavuşmuş hem de zorunlu hale gelmiştir (Karğın vd., 2013). Bu gelişmeden sonra başlayan ulusal ve uluslararası finansal raporlama düzenleme çabaları 21.yüzyıla da uzanmıştır. Örneğin, ülkemizde finansal raporlama konusunda, Türk Ticaret Kanunu’nda yapılan bir değişiklik ile 1 Ocak 2013’ten itibaren, finansal tabloların hazırlanmasında, Uluslararası Finansal Raporlama Standartları’na uyumlu Türkiye Finansal Raporlama Standartları’nın uygulama zorunluluğu getirilmiştir (Kamu Gözetimi Kurumu, 2013).

Diğer taraftan, yaşanan ekonomik krizler, muhasebe kanunlarını düzenleyen kurumların, finansal raporlamanın temelini oluşturan kavramsal çerçevenin uygunluğu ve güvenilirliği bakımından, kendi kendilerini sorgulamalarına neden olurken; kurumsal raporlama, küresel düzeyde yaşanan sosyal ve çevresel gelişmeler ile değişimlerin etkisiyle akademik çevrelerdeki tartışma konularından biri haline gelmiştir (Färcaş, 2015). Bu tartışmalar doğrultusunda, 1970’li yılların ortalarından itibaren, sosyal muhasebe / denetleme konusu yaygın çapta bir ilgi görmeye başlamıştır (Gray, 2000). Bu alanda çalışmaları bulunan Rob Gray, sosyal muhasebeyi şu şekilde tanımlar:

“[B]ir muhasebe raporunun hazırlanması ve yayınlanması; organizasyonun sosyal, çevresel, çalışan, toplum, müşteri ve diğer paydaş etkileşimleri ile etkinlikleri hakkındadır ve mümkün olan yerlerde bu etkileşim ve etkinliklerin sonuçlarını kapsar. Sosyal muhasebe, finansal bilgi içerebilir ancak bunun; sayısal ve finansal olmayan bilgi ile açıklayıcı ve sayısal olmayan bilginin bir kombinasyonu olması daha muhtemeldir. Sosyal muhasebe, birkaç amaca hizmet edebilir ancak, organizasyonun paydaşlarına hesap verebilirlik yükümlülüğünü yerine getirmesi bu sebeplerden açıkça en baskın olanıdır ve sosyal muhasebenin değerlendirilmesinin temelidir.” (Gray, 2000: 64)

Dolayısıyla tanımı gereği sosyal muhasebe, kurumsal raporlamada dikkate alınacak unsurların sınırları, finansal raporlamada yer alan sayısal verilere göre daha kapsamlı olacak şekilde bir gelişim göstermiştir. Diğer bir ifade ile kurumların mal ve hizmet sunumunu gerçekleştirirken, değer zincirinin tüm evrelerinde, faaliyette buldukları topluma ve çevreye ne derece duyarlı olduklarını gerek sayısal gerekse sayısal olmayan ancak açıklayıcı bilgilerle raporlamaları ve paydaşları ile paylaşmaları gerekliliğine yönelik bir yaklaşım gelişmeye başlamıştır. Geleneksel finansal raporlama anlayışında 1970’lerde sosyal muhasebe / raporlama ile başlayan değişimin yönü 1980’lerde çevresel konulara doğru ilerlemiştir (Hahn ve Kühnen, 2013). Sosyal ve çevresel konuların, kurumsal raporlama ile olan ilişkisi, 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (World Commission on Environment and Development - WCED) tarafından hazırlanan “Ortak Geleceğimiz” (Our Common Future) Raporu’nda sürdürülebilir kalkınma kavramının tanımlanmasının ardından yeni bir boyut kazanmıştır. Sözü edilen raporda sürdürülebilir kalkınma şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağını tehlikeye atmadan sağlanan kalkınmadır. Sürdürülebilir kalkınma, kapsamında iki anahtar kavramı barındırır: İhtiyaçlar kavramı, öncelik verilmesi gereken dünyanın en fakirlerinin temel ihtiyaçlarını ifade eder. Kısıtlılık düşüncesi, çevrenin bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçları karşılayabilme olanağının, gelişmiş teknoloji ve sosyal organizasyon tarafından etkilenmesidir.” (WCED, 1987:41)

Ortak Geleceğimiz Raporu’nda (WCED, 1987) sürdürülebilir kalkınma kavramı, temel beşeri ihtiyaçların (örneğin beslenme, barınma, giyinme, istihdam) karşılanmasını ve yaşam kalitesinin yükseltilmesini, kalkınmanın başlıca amaçları olarak ifade eder. Diğer taraftan, artan nüfusun ve üretken etkinliklerin, doğal kaynaklar üzerinde bir baskı yaratabileceği, çevrenin zarar görebileceği de belirtilmektedir. Sonuç olarak ise, sürdürülebilir kalkınmanın, ancak, demografik gelişmeler ile ekosistemin üretken potansiyelindeki değişikliklerin, uyum içinde olduğu durumda gerçekleşebileceği açıklanmaktadır (WCED, 1987). Buradan da anlaşılacağı üzere, sürdürülebilir kalkınma, ekonomik yöndeki gelişmeyi sosyal ve çevresel unsurlar ile bütünleşik olarak ele alan bir kavramdır. 1992 yılında Rio’da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, sürdürülebilir kalkınma kavramının hükümetler, politikacılar, sivil toplum kuruluşları gibi farklı çevrelerden oluşan geniş bir alanda kabul görmesinde olumlu etki yaratmıştır (Redclift, 2005).

3. KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

20. yüzyıl, Sanayi Devrimi’nin yarattığı etkiyle ekonomik refahın arttığı bir dönem olmuştur. Yaşanan sanayileşmeye paralel olarak nüfus dağılımı dengeleri, kentleşme yönünde yoğunlaşmaya başlamıştır. Diğer taraftan dünyanın pek çok ülkesini sarsan dünya savaşlarının sona ermesi ile nüfus artışı kaydedilmiştir. Bununla birlikte; yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler, çevresel ve sosyal anlamda bazı olumsuz sonuçları doğurmuştur. Bu olumsuzluklar, doğal kaynakların tahrip edilmesi, yenilenemeyen enerji kaynaklarının hızlı tüketimi, en önemli üretim faktörlerinden olan çalışanların temel haklarının korunması gibi konuların yeni bir bakış açısı ile ele alınması gerekliliği konusunda bir farkındalık yaratmıştır (Özmehmet, 2008). Bu gelişmeler doğrultusunda, tanımı ve başlangıçtaki gelişimi itibarıyla, uluslar-üstü bir nitelik taşıyan sürdürülebilir kalkınma, geçen zaman içerisinde, küresel boyuttan ulusal, bölgesel ve organizasyonel düzeyde hedeflenen ve uygulanan bir kavram haline gelmiştir (Altuntaş ve Türker, 2012). Sürdürülebilir kalkınma anlayışı, organizasyonel düzeye kurumsal sürdürülebilirlik ifadesiyle aktarılırken, “bir kurumun, doğrudan ve dolaylı paydaşlarının (ortaklar, çalışanlar, müşteriler, baskı grupları, toplum vs.) ihtiyaçlarını, gelecekteki paydaşlarının ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağını tehlikeye atmadan sağlanan kalkınma” olarak tanımlanabilir (Dyllick ve Hockerts, 2002: 131). Dolayısıyla, kurumsal sürdürülebilirlik en yalın anlatımıyla; sürdürülebilir kalkınma kavramının organizasyon düzeyine indirgenmesi olarak ifade edilebilir.

3.1. Kurumsal Sürdürülebilirlik Boyutları

Soubbotina (2004) tarafından Dünya Bankası için hazırlanan rapora göre, birbiriyle ilişkili olan çevresel, ekonomik ve sosyal alanlarda eş zamanlı olacak şekilde bir denge sağlanması ve bu dengenin toplumun farklı gruplarının tümünün faydasına, aynı kuşakta yaşayan herkesin faydasına ve farklı kuşakların faydasına yönelik olması gerektiğini vurgulayan bir eşitlik anlayışı belirtilmektedir. Ekonominin sürekliliğinin topluma bağlı olduğu ve toplumun da devamı için çevreye gereksinim duyacağı (Giddings vd., 2002) ifade edilmektedir. Dolayısıyla,

kurumların, değişen çevreye uyum sağlayarak ekonomik büyümeyi ve hayatta kalmayı (Imada, 2008) sağlayabilmeleri için, ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere bölünmüş olan yaklaşımların, bütüncül bir perspektifte bir araya gelmesi gerektiği (Zink, 2007) öngörülmektedir. Buradan hareketle, kurumsal sürdürülebilirlik hedefini gerçekleştirebilmek için, kurumların ekonomik, sosyal ve çevresel sermaye temellerini korumaları ve güçlendirmeleri gerekmektedir (Dyllick ve Hockerts, 2002).

Bu unsurlar, ilk defa 1994 yılında John Elkington tarafından “triple-bottom-line” (üçlü muhasebe/bilanço sistemi) olarak isimlendirilen yaklaşımın ve 1995’te yine Elkington’ın geliştirdiği 3P (People, Planet, and Profits = İnsanlar, Gezegen, ve Kar) formülasyonunun temel unsurlarıdır (Elkington, 2004). Dolayısıyla; kurumsal sürdürülebilirlik, bir kurumun ekonomik, sosyal ve çevresel konularını üç boyutlu bir sistem içinde entegre etmektedir (Dyllick ve Hockerts, 2002).

Figge ve Hahn (2004) sürdürülebilirlik uygulamaların kurumsal katkılarını ölçmek için genellikle, çevresel veya sosyal zararları karşılamak amacıyla yapılan harcamaların dikkate alındığını veya yaratılan değer ile kaynak tüketimi arasındaki farka odaklanıldığını belirtmektedirler. Ayrıca, kurumsal sürdürülebilirlik performansını değerlendirmenin fırsat maliyetine odaklı olarak gerçekleştirilmesi konusunda Sürdürülebilir Katma Değer (Sustainable Value Added) yaklaşımını öne sürmektedirler. Sürdürülebilir Katma Değer, bir kurumun ne kadar değer yarattığını, o kurumun ekonomik, sosyal ve çevresel performanslarını eş zamanlı olarak değerlendirerek ölçmektedir. Bunun sebebi, her üç boyutun da ayrı birer sermaye kaynağı olması ve bu kaynakların birbiri ile ikame edilmesinin mümkün olmamasıdır (Figge ve Hahn, 2004). Buna göre, bu sermaye kaynaklarından herhangi birinde söz konusu olabilecek bir kayıp, bir diğerindeki fazlalık ile karşılanamaz, telafi edilemez; diğer bir deyişle, bir sermaye kaynağının fazlalığı, diğer bir sermaye kaynağındaki kaybın yerine geçemez. Bu nedendir ki, kurumsal sürdürülebilirliğin üç boyutunu oluşturan ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları eş zamanlı, dengeli ve bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmelidir.

3.2. Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporu

Kurum ve kuruluşların yürüttükleri iş faaliyetlerinin, kritik sürdürülebilirlik unsurları üzerinde yarattığı etkilerin anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla çalışmalar yürüten ve uluslararası bağımsız bir organizasyon olan Küresel Raporlama Girişimi’ne (Global Reporting Initiative – GRI) göre, sürdürülebilirlik raporu, bir kurumun, günlük etkinliklerinin neden olduğu ekonomik, çevresel ve sosyal etkileri hakkında yayınlandığı bir rapordur. Bir sürdürülebilirlik raporu, ayrıca kurumun değerlerini ve yönetim modelini de kapsar. Dolayısıyla, sürdürülebilirlik raporlaması kurumlara; ekonomik, çevresel ve sosyal konularda performanslarını ölçmek, anlamak, açıklamak ve sonrasında bu konularda stratejik hedefler koymak ve değişimi etkin yönetebilmek bakımından yardımcı olmaktadır (Global Reporting Initiative: <https://www.globalreporting.org/information/sustainability-reporting/Pages/default.aspx>).

Lozano (2013), kurumsal sürdürülebilirlik raporu hazırlamanın ve yayınlamanın, iki genel amacı olduğunu belirtmektedir. Buna göre birinci amaç; kurumun mevcut ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarını değerlendirmek, ikinci amaç ise kurumun çabalarını ve sürdürülebilirlik gelişimini paydaşlarına açıklamaktır (Lozano, 2013). Böylelikle hem paydaş ilişkileri bakımından etkin bir iletişim aracı hem de bir kurumun finansal ve finansal olmayan performansları arasında bağ kuran bütünlleştirici bir unsurdur.

GRI (2016), sürdürülebilirlik raporlamasına ilişkin olarak kurum içi ve kurum dışı faydalar şeklinde bir sınıflama yapmaktadır. Buna göre kurum içi faydalar; risk ve fırsatların daha fazla anlaşılması, finansal ve finansal olmayan performanslar arasındaki ilişkinin belirlenmesi, uzun vadeli yönetim stratejisinin, politikasının ve iş planlarının etkilenmesi, iş süreçlerinin düzenlenmesi, maliyetlerin azaltılması ve etkinliğin artırılması, sürdürülebilirlik performansının değerlendirilmesi, kurum içinde ve organizasyonlar arasında karşılaştırma yapılabilmesi olarak ifade edilmektedir. Kurum dışı faydalar ise, olumsuz çevresel, sosyal ve yönetsel etkilerin azaltılması, kurumsal itibarın ve marka bağlılığının yükseltilmesi, işletme dışı paydaş gruplarının kurumsal değerleri, maddi ve maddi olmayan varlıkları anlamasına olanak sağlanması ve sürdürülebilir kalkınma beklentilerinden kurumun nasıl etkilendiğinin gösterilmesi şeklinde belirtilmektedir. Sürdürülebilirlik raporlamasının firmalara sağladığı yararlar konusundaki akademik çalışmalar Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 1: Sürdürülebilirlik Raporunun Firmalara Sağladığı Yararlar

Çalışma	Kurumsal Fayda
Windolph (2013: 5)	İş süreçlerinin düzenlenmesi
Herzig ve Schaltegger (2011: 152)	Kurumsal meşruiyet sağlanması, kurumsal itibarı yükseltmesi, risk yönetimi ve kurumlar arası karşılaştırma yapabilme olanağı sağlanması
Aras ve Crowther (2009: 279)	Yatırımcıların, kurumu daha az riskli olarak düşünmesi ve kurum için sermaye maliyetinin azalması
Pojasek (2007: 81)	Sürdürülebilirlik, bir kurumun vizyon ve misyonuna ulaşma aracı olarak tanımlanması
Schaltegger, Bennett ve Burritt (2006: 4)	Kurumsal sürdürülebilirlik hedeflerinin belirlenmesi için yönetimin ve çalışanların katılımı ile bilgi toplama, yaratma ve sürdürülebilirlik iletişiminin sağlanması
Bansal ve Clelland (2004: 93)	Kurumsal meşruiyet sağlanması ve böylece sistematik olmayan menkul değerler piyasası risklerinin azalması
Hart ve Milstein (2003: 59)	Hissedar değerinin artması
Wagner ve Schaltegger (2003: 5-8)	Maliyetlerin azaltılması ve etkinliğin artırılması
Figge vd. (2002: 282-283)	Kurumun çevresel, ekonomik ve sosyal performansını kontrol edebilmesi sağlayan bir stratejik kontrol aracı olması
Knoepfel (2001: 6)	Süregiden ekonomik, toplumsal ve çevresel gelişmelerden kaynaklanan fırsatları ve riskleri kavrayarak uzun vadeli hissedar değeri yaratması
Takala ve Pallab (2000: 109)	Olumsuz çevresel, sosyal ve yönetsel etkilerin azaltılması

4. KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE STRATEJİK AMAÇLARI

Ulusların Zenginliği (1776) kitabında da belirttiği gibi Adam Smith’e göre kapitalist düzen içinde her firmanın dengede tutması gereken bir etik bir de kar tarafı vardır. Bir başka deyişle şirketin kendi çıkarları etik değerler ile yumuşatılmalıdır. Buradan hareketle, firmaların kurumsal sürdürülebilirlik ilkelerini benimsemiş stratejilerinin unsurlarını hem etik, hem de karlılık açılarından incelemek mümkündür.

4.1. Kurumsal Sürdürülebilirlik İlkelerinin Etik Yönü

20. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan “etik yatırım” kavramına ilk olarak Domini ve Kinder’in çalışmalarında rastlanmaktadır (1986). Etik yatırımcılar şirketin faaliyetleri üzerine odaklanır ve yatırım kararlarını bu doğrultuda alırlar (Williams, 1999). Brickley vd. (2002) yaptıkları çalışmada etik yatırımcıyı hedef alan firmaların ürünlerini sürdürülebilir olarak farklılaştırma yoluna giderek talebi yükseltebildiklerini, Chami vd. (2002) firmaların etik olmayan değerleri ile nam salmış olmalarının, maddi olmayan duran varlıklarını olumsuz etkileyerek hisselerinin fiyatlarının düşmesine sebep olacağını iddia etmişler ancak iddialarını veri ile desteklememişlerdir.

2006-2016 yılları arasında yayınlanmış sürdürülebilirlik raporları üzerinde yapılan bir çalışma kapsamında, Latin Amerika, Kuzey Amerika, Afrika ve Orta Doğu, Avrupa ile Asya Pasifik ülkelerinde yayınlanmış olan sürdürülebilirlik raporları incelenmiştir (Carrots ve Sticks, 2016). Buna göre, 2006 yılında 60 adet sürdürülebilirlik raporu yayınlanmışken, 2016 yılında bu sayı 383’e ulaşmıştır. Çevresel ve finansal yönetmelik, mevzuat ve düzenlemelerden kaynaklanan zorunluluklar doğrultusunda hazırlanan sürdürülebilirlik raporları, üçte iki gibi bir çoğunluğa sahiptir. Zorunluluk kaynağı bakımından; sürdürülebilirlik raporlarının tüm kurumlar içinde üçte birinin borsalar tarafından istendiğini belirtmektedir. Borsalar bu bilgileri yatırımcıların kullanımına sunmakta; firmalar bu raporları “etik yatırımcılar”ı daha kolay etkilemek için kullanmaktadır.

4.2. Sosyal / Çevresel Performans ile Finansal Performans İlişkisi

20. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan “etik yatırım” kavramına ilk olarak Domini ve Kinder’in çalışmalarında rastlanmaktadır (1986). Etik yatırımcılar şirketin faaliyetleri üzerine odaklanır ve yatırım kararlarını bu doğrultuda alırlar (Williams, 1999). Brickley vd. (2002) yaptıkları çalışmada etik yatırımcıyı hedef alan firmaların ürünlerini sürdürülebilir olarak farklılaştırma yoluna giderek talebi yükseltebildiklerini, Chami vd. (2002) firmaların etik olmayan değerleri ile nam salmış olmalarının, maddi olmayan duran varlıklarını olumsuz etkileyerek hisselerinin fiyatlarının düşmesine sebep olacağını iddia etmişler ancak iddialarını veri ile desteklememişlerdir.

Tablo 2: Sosyal/Çevresel Performans ile Finansal Performans Arasındaki İlişki

Çalışma	Araştırma / İnceleme Konusu	Sonuç
Salzman vd.,2005	Sürdürülebilirliğin sosyal ve çevresel boyutlarının kurumun finansal performansı üzerine etkisi	Literatür taraması
Roman vd., 1999	Kurumsal sosyal performans ile finansal performans arasındaki ilişki	Literatür taraması
Griffin ve Mahon, 1997	Kurumsal sosyal performans ve kurumsal finansal performans arasındaki ilişki	Literatür taraması
Becchetti vd., 2008	Kurumsal sürdürülebilirlik performansı ve finansal performans arasındaki ilişki	Negatif ilişki
Lopez vd., 2007	Kurumsal sosyal sorumluluk ve firma performansı arasındaki ilişki	Negatif ilişki
Aupperle vd., 1985	Kurumsal sosyal sorumluluk ve karlılık arasındaki ilişki	Negatif ilişki

Arlow vd., 1982	Sosyal cevap verebilirlik ve ekonomik performans arasındaki ilişki	Negatif ilişki
Barnett, 2016	Kurumsal sosyal sorumluluk ve bunun paydaşlara finansal geri dönüşü arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Lu ve Taylor, 2015	Sürdürülebilirlik performansı ve finansal performans arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Ameer ve Othman, 2012	Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları ve finansal performans arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Lourenço, 2012	Pazar değeri ve kurumsal sürdürülebilirlik arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Pätäri vd. 2012	Sürdürülebilirlik ve finansal performans arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Dhaliwal vd, 2011	Kurumsal sosyal performans ile finansal performans arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Artiach vd., 2010	Kurumsal sürdürülebilirlik performansı ile daha yüksek büyüme oranları ve özkaynak karlılığı arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Samy vd., 2010	Kurumsal sosyal sorumluluk ve firma karlılığı arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Lo vd., 2007	Firma değeri ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Thorpe ve Prakash-Mani, 2003	Kurumsal sürdürülebilirlik ile finansal performans arasındaki ilişki (Gelişmekte olan ülkelerde)	Pozitif ilişki
Wagner ve Schaltegger, 2003	Sürdürülebilirlik performansı ve ekonomik başarı arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Dyllick ve Hockerts, 2002	Defter değeri ile pazar değeri arasındaki ilişkininin sürdürülebilirlik ile bağlantısı	Pozitif ilişki
Roberts ve Dowling, 2002	Kurumsal itibar ile finansal performans arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Schaltegger ve Synnestvedt, 2002	Çevresel performans ile finansal performans arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Simpson ve Kohers, 2002	Sosyal performans ve finansal performans arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
McWilliams ve Siegel, 2001	Kurumsal sosyal sorumluluk ile karlılık arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Halme ve Niskanen, 2001	Çevresel yatırımlar ve paydaş değeri arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Orlitzky vd., 2001	Kurumsal sosyal performans ve firma riski arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Carter vd., 2000	Çevresel performans ile finansal performans arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Waddock ve Graves, 1997	Kurumsal sosyal performans ile finansal performans arasındaki ilişki	Pozitif ilişki

Herremans vd.,1993	Sosyal sorumluluk ve ekonomik performans arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
McGuire vd., 1988	Kurumsal sosyal sorumluluk ve firma performansı arasındaki ilişki	Pozitif ilişki
Crochan ve Wood, 1984	Kurumsal sosyal sorumluluk ve finansal performans arasındaki ilişki	Zayıf ilişki
Cheung, 2011	Firma değeri ve kurumsal sürdürülebilirlik arasındaki ilişki	Anlamli bir ilişki yok
Curran ve Moran, 2007	Kurumsal sosyal sorumluluk (çevresel ve sosyal performans) ile finansal performans arasındaki ilişki	Anlamli bir ilişki yok
Ullmann 1985	Sosyal performans ve ekonomik performans arasındaki ilişki	Anlamli bir ilişki yok
Alexander ve Buchholz, 1978	Kurumsal sosyal sorumluluk ve borsa performansı arasındaki ilişki	Anlamli bir ilişki yok

Sosyal / çevresel performans ile finansal performans arasındaki ilişki bağlamındaki bir grup araştırma, işletmelerin kurumsal sosyal performansları ile finansal performansları arasındaki ilişkiye odaklanır (Pava ve Krausz, 1996; Waddock ve Graves, 1997; Roman vd, 1999). Griffin ve Mahon (1997)'un 51 adet makaleyi analiz ettikleri literatür çalışması, bu alanda yapılan araştırmaların çelişkili bulguları olduğunu, sonuçların bazılarının negatif yönlü, bazılarının ise pozitif yönlü bir ilişki tespit ettiğini belirtmektedir. Ayrıca, bir kısım araştırma ise kavramlar arasında bir ilişki olmadığını saptamışlardır (Lourenço, 2012). Bulgulardaki çelişkinin sebebi; teori eksikliği, sosyal sürdürülebilirlik performansının ölçümünde yetersizlik, pek çok çalışmadaki metodolojik sıkıntılar (Wood ve Jones, 1995), sosyal ve finansal performansın tanımlanması ile ilgili olarak kavramsal çerçeve, kullanılan ölçek ve metodolojik farklılıklar (Griffin ve Mahon, 1997) gibi nedenlere bağlanmıştır. Bununla birlikte, kurumsal sürdürülebilirlik ile ilgili olarak sosyal ve finansal performans arasında olumlu ilişkiler ortaya koyan çalışmalar sayı bakımından daha fazladır (Lourenço, 2012). Örneğin, Pava ve Krausz (1996), 1972-1992 yıllarında arasında yayınlanmış olan ve sosyal performans ile finansal performans arasındaki ilişkiyi inceleyen 21 adet araştırmadan on ikisinde pozitif yönlü, birinde negatif yönlü bir ilişki bulunduğunu, sekizinde ise ilişki bulunmadığını açıklamaktadır. Sosyal sürdürülebilirlik boyutu kapsamındaki faaliyetlerin, kurumların fazla iç ve dış kaynak yaratarak ve/veya paydaşlarının ihtiyaçlarını, beklentilerini ve isteklerini karşılayarak uyumluluk maliyetlerinin azaltıldığı (Wagner ve Schaltegger, 2003), daha yüksek büyüme oranları ve özkaynak karlılığı sağladığı (Artiach vd., 2010), kurumsal itibarı arttığı (Pätäri vd. 2012) vurgulanmıştır. Ek olarak, olumlu kurumsal itibarın maddi olmayan varlıklara katkı sağlayarak değer yarattığı, böylece olumlu kurumsal itibar ile finansal performans arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu (Roberts ve Dowling, 2002) saptanmıştır.

Bunun yanında, Moskowitz (1972) editörlüğünü yaptığı "Business and Society Review" dergisindeki çalışmasında, sosyal sürdürülebilirlik faaliyetleri bulunan firmalara yapılacak yatırımların "iyi" yatırımlar olacağını belirterek; herhangi bir kanıtı dayandırmadan ve hiçbir kriter vermeden ancak sosyal sorumluluk alanında olumlu referansa sahip olduğuna inandığı on dört firmanın ismini vermiştir. Derginin bir sonraki sayısında bu on dört firmanın hisse senedi değerlerinde, son altı aya göre %7.28'lik bir artış görüldüğünü raporlanmıştır. Moskowitz bu artışı, sosyal konularda yüksek farkındalığa yüksek olup, bunu yönetsel uygulamalarda gerçekleştirmenin, finansal performans üzerinde olumlu etki yarattığı konusundaki düşüncesini desteklediği şeklinde yorumlamıştır (Alexander ve Buchholz, 1978). Ayrıca, Lo vd. (2007) 349 firma üzerinde yaptıkları çalışmada firma değeri ile sürdürülebilirlik arasında pozitif yönlü anlamli bir ilişki bulmuşlardır. Panel regresyon yöntemi ile elde edilen sonuçlarda şirket

büyüklüğü, finansal pazara erişim, yatırım karlılığı, aktif karlılık, satışlardaki artış, yatırımlardaki artış, endüstriyel çeşitlilik, kredi notu ve endüstri etkisi olmak üzere dokuz farklı kontrol değişkeni kullanılmıştır. Diğer bir deyişle, önce defter değeri ile pazar değeri arasındaki fark üzerindeki kontrol değişkenlerinin açıklayıcı etkisi ayrıştırılmış, sonrasında sürdürülebilirliğin firma değeri üzerinde bu kontrol değişkenlerinden bağımsız bir açıklayıcı gücünün olduğu saptanmıştır.

Diğer taraftan, ikinci bir grup araştırma, çevresel ve finansal performansların ilişkisi hakkındadır (Carter vd.,2000; Schaltegger ve Synnestvedt, 2002). Bu konu, sürdürülebilirlik alanındaki süregiden tartışmalardan birisidir, çünkü işletmeler karlarını arttırabilmek için büyümek, bunun için de mal ve hizmet üretimini arttırmak durumundadır. Ancak mal ve hizmet üretimini arttırma çabalarını, temel girdileri olan doğal kaynaklara zarar vermeden, koruyarak ve hatta yenileyerek yürütmeleri gerekliliği çelişkili bir durum yaratmaktadır (Altuntaş ve Türker, 2012). Tukker (2004) sürdürülebilir olmayandan sürdürülebilir olana doğru yapılacak uygulamalar için, maddi ve maddi olmayan geçiş maliyetleri olduğunu belirtmiştir. Maddi olan geçiş maliyetlerine örnek olarak ürün hattının veya ürünün paketinin değiştirilmesi, maddi olmayan geçiş maliyetlerine ise çalışılan bir tedarikçi ile olan ilişkinin sonlandırılması verilmektedir. Dolayısıyla, firmaların bu maliyetlere niçin katlandıklarını tespit etmek, diğer bir ifade ile çevresel sürdürülebilirlik stratejisinin karlılık üzerindeki etkisini açıklayabilmek gerekmektedir.

Imada (2008), sürdürülebilirliğin, çevresel boyutunu, çevreye uyum ve değişim yönetimi kapsamında değerlendirir. Buna göre, bir kurumun çevresel sürdürülebilirlik çabaları, kurumsal ataletle maruz kalmasını engelleyen bir unsur ve konfor yaratan bir dengeleşimdir. Dolayısıyla, işletmelerin hayatta kalmaları için bir gerekliliktir. Schaltegger ve Synnestvedt (2002) bu çevresel ve ekonomik performans ilişkisi konusundaki iki karşıt düşünceyi şu şekilde açıklamaktadır: “Bir görüşe göre, gelişmiş çevresel performans esasen, işletme için ekstra maliyete sebep olur ve böylece karlılığı azaltır. Bununla birlikte, karşıt görüş ise şunu savunur: gelişmiş çevresel performans, maliyet tasarrufu sağlayacak ve satışları arttıracaktır; böylece ekonomik performansı geliştirir.” (s: 339). Aynı çalışmaya göre, gerçekleştirilen araştırmalardaki çelişkili sonuçların sebebi, teorik çerçeveye ilişkin farklılıklar ile araştırmanın yapıldığı ülkedeki çevresel mevzuat, kültürel yapı, tüketici davranışı, firmanın faaliyet gösterdiği endüstri veya firma ölçeği farklarıdır.

Kurumsal çevresel performans ile kurumsal ekonomik performans arasındaki ilişki konusunda Halme ve Niskanen’in (2001) çalışması dikkat çekicidir. Bu çalışmada, çevresel yatırımların paydaş değeri üzerinde hangi yönde bir etki yarattığı araştırılmıştır. Sonuçlara göre, çevresel yatırım karşısında, menkul değerler piyasası ani, negatif bir tepki vermektedir ve bu tepki, yatırımın büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Ancak, kurumsal etkinlikler, firma değeri üzerinde kalıcı bir etkiye sahiptir ve ilk gelen ani piyasa tepkisinden sonra hızlı bir şekilde fiyat iyileşmesi sağlanmaktadır. Dolayısıyla, çevresel yatırımlar, yatırımı gerçekleştiren kurumlara itibar kazandırır; yatırımcılar ve finansal çevreler pozitif imaj etkilerini değerlendirirler ve yatırımın gelecek değeri ile ilgili beklentilerini revize ederler.

Sürdürülebilirlik raporlamasının stratejik amaçları kapsamında, değerlendirilmesi gereken diğer bir yaklaşım firmaların karlılık odaklarıdır. Bilindiği gibi, bir firmanın temel hedefi firma değerini ve karını maksimum seviyeye çıkarmaktır. Bazı çalışmalara göre firmalar ancak bu amaca hizmet edecek ise “yeşil yönetim uygulamaları” gibi bazı stratejik adımları atmalıdırlar (Siegel, 2009).

Bu açıdan bakıldığında, firmaların sürdürülebilirlik faaliyetlerine yönelmesinin amacının firmanın pazar değerini arttırmak, paydaşları nezdinde daha çok tercih edilmesini sağlamak ve böylelikle rekabet üstünlüğü yaratmak olduğu sonucuna varılmaktadır.

4.3. Kurumsal Sürdürülebilirliğin Etkilerine Yönelik Kuramsal Açıklamalar

Kurumsal sürdürülebilirlik stratejisinin kazanımlarının kaynak temelli yaklaşım ve paydaş teorileri çerçevesinde geliştirildiği ifade edilebilir.

Kaynak temelli yaklaşım bir firmanın tüm maddi ve maddi olmayan varlıklarının değerinin, özgünlüğünün ve kısıtlılığının firmanın değerini belirlediğini savunur (Wernerfelt, 1984). Dolayısıyla, firmanın hayatta kalmasını, büyümesini ve uzun vadeli rekabet avantajı elde etmesini sağlayan temel faktör, o firmanın sahip olduğu değerli, nadir, ikame edilemeyen ve taklit edilemeyen kaynaklarıdır (Barney, 1991). Dyllick ve Hockerts (2002) çevresel sürdürülebilirlik ile çevresel/doğal sermayenin, sosyal sürdürülebilirlik ile sosyal sermayenin ilişkili olduğunu savunur ve defter değeri ile pazar değeri arasındaki farkın bu sermaye türlerinden kaynaklandığını ifade eder. Buradan hareketle, sürdürülebilirlik stratejisi, kaynak temelli yaklaşım perspektifinden, firmaların pazar değerini arttırmayı hedeflemektedir.

Diğer taraftan, Freeman'ın (1984) çalışması ile önem kazanan ve artan bir ilgi ile gelişen paydaş yaklaşımına göre, bir kurumun devamlılığını sağlayabilmesi, o kurumun paydaş ağında yer alan tüm üyeler ile kalıcı ve sağlam ilişkiler kurması ve bu ilişkileri sürdürmesi ile mümkündür (Donaldson ve Preston, 1995; Clarkson, 1995). Bu ilişkiler, idarecilerin yönetmesi gereken temel varlıklardır ve organizasyonel zenginliğin başlıca kaynaklarıdır (Post vd., 2002: 8). Bu bakış açısına göre, bir firma, paydaşların bugünkü ve gelecekteki gereksinimlerini dikkate alan, organizasyonel süreçler ve performansın ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarını entegre eden sürdürülebilirlik odaklı bir yönetim yaklaşımını benimsediğinde değer yaratır (Perrini ve Tencati, 2006). Çünkü, değer yaratma süreçleri geniş kapsamlı, paylaşılan ve karşılana paydaş beklentileridir. Dolayısıyla bir firmanın devamlılığını; ortaklar, yatırımcılar, çalışanlar, müşteriler, kamuoyu otoriteleri, halk, sivil toplum gibi geniş bir perspektifte değerlendirilmesi gereken paydaş ağı içerisindeki paydaşlarla kurulan ilişkilerinin sürekliliği belirler (Perrini ve Tencati, 2006).

Paydaş yaklaşımı perspektifi çerçevesinde, Artiach vd (2010) tarafından yapılan araştırma kapsamında Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi'nin üst sıralarındaki firmalar ile bu endekste yer almayan firmalar karşılaştırılmıştır. Sonuçlar, endekste yer alan firmaların, diğer firmalara göre büyüklük, karlılık ve büyüme düzeyleri bakımından anlamlı bir farklılık gösterdiğini, karlılık ve büyüme potansiyelinin, kurumsal sürdürülebilirlik performansına yüksek seviyede yatırım yapılması ile ilişkili olduğunu belirtmektedir.

Sözü edilen yaklaşımlara ek olarak, sürdürülebilirlik stratejisi izleyen firmalar yatırımcılar nezdinde daha düşük riskli algılanmaktadır (Orlitzky vd., 2001). Böylelikle, yatırımcılar bakımından daha cazip görülmekte, bu da karlılık üzerinde olumlu etki yaratmaktadır (Samy vd., 2010). Bu nedenle, borsalar da gerek firmalar için kurumsal şeffaflık ve hesap verebilirlik olanağı sağlamak, gerekse yatırımcılar için sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk ilkelerini benimseyen firmaların ayırt edilip bu firmalara yatırım yapılmasını sağlamak (sorumlu yatırım perspektifi) amacıyla sürdürülebilirlik endeksi oluşturma faaliyetleri yürütmektedirler. Bu bağlamdaki ilk sürdürülebilirlik endeksleri, Dow Jones (1999) ve Financial Times Stock Exchange (FTSE) tarafından (2001) oluşturulmuştur (BIST, 2014: 36). Ülkemizde de Borsa İstanbul, sürdürülebilirlik uygulamalarını teşvik etmek amacıyla BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'ni geliştirmiş ve ilk kez 2014 yılında sürdürülebilirlik değerlemeleri başlamıştır (BIST, 2015: 3).

5. KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERFORMANSININ ÖLÇÜMÜ

Kurumsal sürdürülebilirlik performansı ile ilgili literatür incelemesine göre; araştırmaların bir kısmı kurumların neden sürdürülebilirlik raporlaması yaptıklarını saptamaya yoğunlaşırken, bir

kısmı da sağlıklı bir sürdürülebilirlik performansı değerlemesi yapmak için raporlamada hangi göstergelerin, ne şekilde inceleneceğine odaklanmaktadır.

5.1. Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansı Ölçümündeki Amaç ve Motivasyonlar

Kurumları, sürdürülebilirlik olgusuna entegre olmaya iten temel sebepler konusunda Lozano (2013) içsel ve dışsal faktörler olmak üzere bir ayırım yapmaktadır. Gerçekleştirdiği vaka analizi sonuçlarına göre; içsel faktörler arasında en başta liderlik olmak üzere, çalışanların paylaştıkları değerler, kurumsal kaynaklar ve maliyetleri azaltma, ahlaki ve etik değerler gibi faktörler belirtilmiştir. Ayrıca yine bir içsel faktör olarak kurumsal sürdürülebilirlik raporu hazırlamak da sürdürülebilirlik konusunda daha etkin çalışmayı gerektiren bir faktör olarak ifade edilmiştir. Diğer taraftan, kanunlar ve düzenlemeler, kurumları sürdürülebilirliğe yöneltten dışsal faktörlerin başında gelmekte olup, toplumun ve öğrencilerin artan farkındalığı, müşteri talep ve beklentileri, çevresel ve sosyal krizler de bu faktörler arasında sıralanmıştır.

Sürdürülebilirlik performansının ölçümü ve raporlamasına yöneltten motivasyonlar üzerine yapılan çalışmalarda çevresel ve sosyal performansın kurumsal farkındalığı ve kamuya raporlanmasına ilişkin farklı sebepler vurgulanmaktadır (Morhardt vd., 2002). Bu sebepler arasında; yasal zorunluluk ve yükümlülükler, gelecekte oluşacak maliyetleri azaltma, paydaş ilişkilerini ve algılanan kurumsal itibarını geliştirme, firmanın etkin bir çevresel yönetiminin olmamasının firmanın meşruiyetinin sorgulanmasına sebep olduğu kaygısı, sosyal sorumluluk ve toplumsal kurallara bağlı kalma ihtiyacı yer almaktadır.

Motivasyonları veya amaçları ne olursa olsun, sürdürülebilirlik vizyonu taşıyan kurumların, bu alandaki performanslarını nasıl ölçeceklerine ilişkin olarak gerçekleştirilmiş çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmaların bir kısmı, kurumsal sürdürülebilirlik ölçümünde uygulamaya yönelik standartlar geliştirebilme çabasını kapsar. Bu bağlamda, kurumsal sürdürülebilirlik değerlemesinde kullanılacak göstergelerin belirlenmesi, bu çalışmaların temel amacını oluşturur. Diğer bir grup araştırma ise, ortaya çıkan yüzlerce sürdürülebilirlik göstergesi arasından hangi göstergelerin ne şekilde raporlandığını saptamakta ve raporlanan göstergelerden hareketle bir endeks geliştirerek sürdürülebilirlik performansını ölçülebilir ve yönetilebilir bir değer haline getirebilmeyi amaçlamaktadır.

5.2. Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansı Değerleme Çerçeveleri

Kurumsal sürdürülebilirlik raporlamasında değerlendirmek üzere göstergelerin belirlenmesi ve bir standart geliştirme yönünde, en kapsamlı çalışma, doksandan fazla ülkeden raportörün katkısıyla 1990'ların sonlarından itibaren, sürdürülebilirlik raporlaması standartlarının belirlenmesi konusunda faaliyetlerde bulunan GRI tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylelikle hazırlanan ve zaman içinde güncellenen kılavuzlar (G1, G2, G3, G3.1, G4), kurumsal sürdürülebilirlik raporu yayınlayan birçok kurum için başlıca kaynak olmuştur.

İlk GRI kılavuzu, GRI G1, 2000 yılında geliştirilmiştir. GRI tarafından hazırlanan rehber niteliğindeki kılavuzlar zaman içinde güncellenmiş olup (2002: GRI G2, 2006: GRI G3, 2011: GRI G3.1.) en günceli 2013 yılında sunulan GRI G4'tür. Uygulama yönünden bakıldığında, dünyanın en büyük 250 şirketinin %92'si sürdürülebilirlik raporu yayınlamakta ve bu firmaların %74'ü ile birçok ulusal firma GRI standartlarından yararlanmaktadır (GRI, 2014). Dolayısıyla GRI, kurumsal sürdürülebilirlik raporlama çerçeveleri bakımından öncül olmasının yanı sıra; tanınırlık ve etki alanı bakımından dünya çapında en geniş kapsamlı olanlardan biridir.

GRI kılavuzlarına ek olarak, Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (UN Global Compact / UNGC), Entegre Raporlama (Integrated Reporting, IR) ve Karbon Saydamlık Projesi (Carbon

Disclosure Project, CDP) raporları da öne çıkan başlıca raporlama çerçeveleri arasında sayılabilir.

Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (UN Global Compact - UNGC)'dir. Hedefi, yoğun rekabetin yaşanmakta olduğu iş dünyasında, sürdürülebilir kalkınma kültürü yaratmak ve tüm kurumların için etki alanları kapsamında sosyal sorumluluk bilincine sahip olmalarıdır. Küresel İlkeler Sözleşmesi, insan hakları, çalışma standartlar, çevre ve yolsuzlukla mücadele konuları kapsamında evrensel nitelikte on temel ilkeyi içermektedir. Kurumların, tamamen gönüllük esaslı olarak, bu ilkeleri benimsemelerini, desteklemelerini ve faaliyetlerini yürütürken bu ilkeleri uygulayarak toplumsal amaçlar için harekete geçmelerini teşvik etmektedir (UN Global Compact, 2016).

1956 yılında Dünya Bankası'nın özel sektör kolu olarak kurulan Uluslararası Finans Kurumu (International Finance Corporation - IFC) de sürdürülebilirlik uygulamalarının uzun vadeli büyüme ve kalkınma için anahtar unsur olduğunu benimsemektedir ve bu bağlamda, risk yönetimi yaklaşımını Sürdürülebilirlik Çerçevesi ile bütünleşik olarak ele alır. IFC'nin Sürdürülebilirlik Çerçevesi, Çevresel ve Sosyal Sürdürülebilirlik Politikası, Bilgiye Erişim Politikası ve Performans Standartlarından oluşur. Çevresel ve Sosyal Sürdürülebilirlik Politikası, IFC'nin çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğe ilişkin taahhütlerini, rollerini ve sorumluluklarını (IFC, 2012a), Bilgiye Erişim Politikası (IFC, 2012b) ise IFC'nin faaliyetlerindeki şeffaflığı, diğer bir ifade ile yatırım ve danışmanlık hizmetleri hakkında kamuoyunu bilgilendirme yükümlülüklerini kapsar. Performans Standartları (IFC, 2012c) ise, IFC'nin gerçekleştirildiği yatırım süresince müşterilerinin uygulamak zorunda olduğu sekiz standardı tanımlar. Bu standartlar; Çevresel ve Sosyal Risk ve Etkilerin Değerlendirilmesi ve Yönetimi, İş ve Çalışma Koşulları, Kaynak Verimliliği ve Kirliliğin Önlenmesi, Toplum Sağlığı, Güvenliği ve Emniyeti, Arazi Alımları ve Zorunlu Yeniden Yerleştirme, Biyolojik Çeşitliliğin Korunması ve Canlı Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Yönetimi, Yerli Halklar, Kültürel Miras'tır.

Kurumsal sürdürülebilirlik alanındaki dikkate değer bir diğer raporlama çerçevesi ise 2000 yılında şirketlerin, yatırımcıların ve hükümetlerin iklim değişikliği tehdidine karşı önlem almalarını sağlayacak bilgileri toplamak ve paylaşmak amacıyla başlatılan Karbon Saydamlık Projesi (Carbon Disclosure Project - CDP)'dir. CDP raporlarının yayınlanması, kurumları çevresel bilgilerin ölçülmesine ve yayınlanmasına teşvik etmektedir. Bu bağlamda, sera gazı emisyonları, su kullanımı, iklim değişikliği, su ve orman yönetimine ilişkin stratejiler analiz edilmektedir (CDP, 2016).

Sürdürülebilirlik performans değerlemesi alanında yürütülen çalışmaların son aşamasında Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi (International Integrated Reporting Council - IIRC), tarafından geliştirilen Entegre Raporlama Çerçevesi (Integrated Reporting - IR) bulunmaktadır. Entegre rapor "bir kuruluşun stratejisinin, kurumsal yönetiminin, performansının ve beklentilerinin kuruluşun dış çevresi bağlamında kısa, orta ve uzun vadede değer yaratmayı nasıl sağlayacağını kısa ve öz bir şekilde bildirilmesi" olarak tanımlanır (IIRC, 2013; 7). Bu bağlamda entegre raporlama, entegre bir düşünce yaklaşımı sunar; kurumsal raporlamada paydaş beklentilerini, stratejik düşünmeyi, değer yaratmayı ve yaratılan değeri iş yapma sürecine en fazla katkı yapana en fazla fayda sağlayacak şekilde sağlanması oranına göre dengeli paylaşımı ve gelecek stratejileri bakımından da paydaşlara yol gösterebilmeye odaklanır. Bir entegre raporun hazırlanmasında kullanılacak temel ilkeler; stratejik odak ve geleceğe yönelim, bilgiler arası bağlantı, paydaşlarla ilişkiler, önemlilik, kısa ve öz olma, güvenilirlik ve eksiksizlik, tutarlılık ve karşılaştırılabilirlik olarak sıralanmaktadır (IIRC, 2013; 5).

Görüldüğü üzere, kurumsal sürdürülebilirlik performansının değerlendirilmesinde kullanılacak birçok çerçeve söz konusudur. Bu çerçeve kılavuzlarının yanı sıra, kurumların sürdürülebilirlik performanslarını değerlendirme aşamasında hangi gösterge setini kullanacakları, belirlenen göstergeleri hangi düzeyde raporlayacakları, diğer bir ifade ile sürdürülebilirlik performansını raporlanma standardı geliştirme yönündeki araştırmalar devam etmektedir.

5.3. Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansı Ölçümünde Kullanılan Göstergeler ve Yöntemler

Kurumsal sürdürülebilirlik göstergelerini belirlemeye yönelik olan literatür incelendiğinde araştırmacıların, sürdürülebilirlik performansını belirlemek için ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlar için ayrı ayrı göstergeler belirlenmesi gerektiği konusunda hemfikir oldukları; bununla birlikte göstergeler özelinde birbirine benzer ancak tamamıyla aynı olmayan göstergeleri belirttikleri görülmektedir. Yapılan araştırmalarda, en çok vurgulanan ekonomik göstergeler net satışlar veya ciro, ödenen maaşların ve yardımların toplamı, satın alınan tüm mal, hizmet ve malzemelerin maliyeti (Skouloudis ve Evangelinos, 2009; Gallego, 2006) olarak belirtilebilir. Callens ve Tyteca (1999) ekonomik göstergeler konusunda kısa vadeli ve uzun vadeli göstergeler olmak üzere bir sınıflama yapmıştır. Kısa vadeli ekonomik göstergeler, yukarıda sıralanan göstergeler ile paralellik göstermekte; uzun vadeli göstergeler ise karlılık, rekabetçilik, pazar payları, ürün dayanıklılığı, Ar-Ge çabaları olarak belirtilmektedir. Çevresel göstergeler doğal kaynakların korunması hedefine odaklı olup, hava ve su kirliliği, enerji kullanım miktarı, sera gazı emisyonları, (Diesendorf, 2000); bioçeşitlilik, yenilenebilir ve yenilemeyen kaynak ve yakıt kullanım miktarları (AtKisson, 1996) dikkate alınmaktadır. Kurumsal sürdürülebilirliğin sosyal boyutu ile ilgili göstergeler ise bireyin ve dolayısıyla toplumun refahı, mutlu ve sağlıklı bir yaşam standardına sahip olması ile ilgilidir. Lee ve Saen (2012) sosyal sürdürülebilirliğin temel alanlarını insan hakları ve sosyal güvenlik olarak belirtmektedir. Bu bağlamda, istihdam, adil ücret politikası, iş güvenliği (Callens ve Tyteca, 1999), sosyal haklar, her bir çalışan için eğitim saatleri, fırsat eşitliği, ayrımcılığın önlenmesi, çocuk işçi çalıştırılmaması, sosyal ve insani kuruluşlara üyelik (Gallego, 2006) gibi göstergeler vurgulanmaktadır.

Kurumsal sürdürülebilirlik performans ölçümü konusunda Figge vd. (2002); Kaplan ve Norton (1996) tarafından geliştirilmiş olan Kurumsal Performans Karnesi (Balanced Scorecard) yöntemini, sürdürülebilirlik yönetimi ile ilişkilendirmeyi öne sürmüşlerdir. Buna paralel olarak kurumsal sürdürülebilirliğin üç temel boyutunun (ekonomik, sosyal ve çevresel), performans karnesinin dört boyutuna (finansal, müşteri, içsel süreç, öğrenme ve gelişme) entegre edilebileceği belirtilmektedir (Özçelik, 2013). Daub (2007) ise, sürdürülebilirlik performansı değerlendirme yöntemi olarak, kurumsal sürdürülebilirlik raporlarının içerik anlamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi sağlayacak bir cetvel oluşturulmuştur (Daub, 2007). Böylece, GRI göstergeleri dikkate alınarak, firma raporlarının, bu göstergeler ile ilgili ne derinlikte bilgi içerdiği analiz edilmiş ve kategoriler altında ağırlıklandırılarak bir değerlendirme yöntemi sunulmuştur. Bu değerlendirme sistemi önerisinde faaliyet konusu, faaliyette bulunulan sektör vb. gibi değişkenler veya firmanın kurumsal sürdürülebilirlik raporu hazırlama amaçları dikkate alınmamıştır.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İlk defa 1933 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde "Securities Act" ile yapılan yasal düzenlemeler sonucunda halka açık işletmeler için zorunlu hale getirilen finansal raporlama; küresel ekonomik gelişmeler, gelişen teknoloji, bilginin sınırlarının kalkması, artan tüketici farkındalığı, ekolojik bilinçlenme, toplumsal refahın geliştirilmesi talebi gibi itici güçlerin etkisiyle kurumsal performans değerlemesi için paydaşlara yeterli gelmemeye başlamıştır. Bu da, kurumların, işletme faaliyetlerinden doğan finansal, çevresel ve sosyal etkileri konusunda, paydaşlarını daha detaylı bilgilendirmeleri gerekliliğini anlamalarını sağlamıştır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramının 1987 yılında Ortak Geleceğimiz Raporu'nda tanımlanmasından bugüne kadar geçen zaman içinde sürdürülebilirlik ilkeleri ulusal, bölgesel ve organizasyonel düzeylerde etkili olmaktadır. Dolayısıyla, sürdürülebilir kalkınmanın, organizasyonel boyuttaki yansıması olarak nitelendirilen kurumsal sürdürülebilirlik, pek çok kurum ve kuruluş açısından, stratejik bir hedef olarak değerlendirilmektedir. Buradan hareketle, işletmeler için etik olmasının yanında finansal anlamda olumlu rasyonel etkiler sağlayan kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımının iş süreçlerine ve uygulamalarına entegre edilmesi kadar, bu yöndeki çabaların yarattığı etki yani sürdürülebilirlik performansı da önemlidir. Diğer bir ifade ile, 1990'lı yıllar, kurumların hem finansal hem de sosyal ve çevresel alanlarda şeffaflıklarını arttırarak hesap verilebilirlik kapsamını kurumsal sürdürülebilirlik anlayışına doğru geliştirmeye başladıkları dönemdir. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik performansının ölçümüne ve raporlamasına verilen önem gün geçtikçe artmaktadır.

Bu çalışmada kurumsal sürdürülebilirliğin firma performansına yönelik stratejik yansımaları farklı örgüt kuramları kullanılarak tartışılmıştır. Söz konusu tartışma, her kuramın getirdiği farklılaşabilen analiz birimleri ve metotlar kullanılarak, kurumsal sürdürülebilirliğin stratejik bir araç olarak kullanılmasının sonuçlarına yönelik yapılacak ampirik çalışmalara yön göstermeyi amaçlamıştır. Bu çalışmalarda eğer kurumsal sürdürülebilirlik ve firma performansı arasında bir bağlantı bulunması hedeflenmekteyse, bu durumda en başta kurumsal sürdürülebilirlik performansının nesnel bir şekilde ölçülebilmesi gerekmektedir. Çalışmanın ikinci amacı olan geliştirilecek bir performans ölçeğinde kullanılacak göstergeleri listeleme amacıyla mevcut yöntemler derlenmiştir. Bu liste kullanılarak, performans ölçümüne yönelik ölçek geliştirme çalışmalarına destek verilmesi amaçlanmıştır.

Türkiye'nin kurumsal sürdürülebilirlik portalı www.kurumsalsurdurulebilirlik.com verilerine göre, Türkiye'de faaliyet gösteren 96 kuruluş toplamda 248 rapor yayınlamış olup bunlardan 191 tanesi GRI raporudur. Diğer taraftan 2016 yılından itibaren, BIST 50 Endeksi şirketlerine ilave olarak, BIST 100 Endeksi'nde yer alan şirketlerden gönüllü olanlar BIST Sürdürülebilirlik Endeksi değerlemesine tabi tutulmaktadır. Dolayısıyla, sürdürülebilirlik raporlaması, ülkemizde faaliyet gösteren kurumlar açısından önem arz ettiği, gün geçtikçe sürdürülebilirlik raporu yayınlanan firma sayısında bir artış olduğu görülmektedir.

Yayınlanan raporların, kurumun sürdürülebilirlik uygulamalarına ilişkin nesnel bir değerlendirme sunabilmesi, kurumun sürdürülebilirlik karnesini açık ve net bir şekilde ortaya koyabilmesi; tüm paydaş grupları için büyük bir önem taşıdığından, raporlama konusunda belli bir standart geliştirme yönündeki çabalar ve yeni yaklaşımlar son derece değerlidir. Böylelikle, kurumsal sürdürülebilirlik performansı etkin şekilde değerlendirilebilecek, firmalar hem geçen süreç içerisindeki öz değerlendirmelerini hem de rakipleriyle karşılaştırmalarını daha sağlıklı bir temel çerçevesinde gerçekleştirebilecektir.

KAYNAKÇA

- Al Abri, I., Bi, X., Mullally, C., & Hodges, A. (2017). Under what conditions does it pay to be sustainable? Sources of heterogeneity in corporate sustainability impacts. *Economics Letters*, 159, 15-17.
- Alexander, G. J., & Buchholz, R. A. (1978). Corporate social responsibility and stock market performance. *Academy of Management journal*, 21(3), 479-486.
- Altuntaş, C., & Türker, D. (2012). Sürdürülebilir Tedarik Zincirleri: Sürdürülebilirlik Raporlarının İçerik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 39-64.
- Ameer, R., & Othman, R. (2012). Sustainability practices and corporate financial performance: A study based on the top global corporations. *Journal of Business Ethics*, 108(1), 61-79.
- Aras, G., & Crowther, D. (2009). Corporate sustainability reporting: a study in disingenuity?. *Journal of business ethics*, 87(1), 279-288.
- Artiach, T., Lee, D., Nelson, D., & Walker, J. (2010). The determinants of corporate sustainability performance. *Accounting & Finance*, 50(1), 31-51.
- Arlow, P., & Gannon, M. J. (1982). Social responsiveness, corporate structure, and economic performance. *Academy of Management Review*, 7(2), 235-241.
- AtKisson, A. (1996). Developing indicators of sustainable community: lessons from sustainable Seattle. *Environmental Impact Assessment Review*, 16(4), 337-350.
- Aupperle, K. E., Carroll, A. B., & Hatfield, J. D. (1985). An empirical examination of the relationship between corporate social responsibility and profitability. *Academy of management Journal*, 28(2), 446-463.
- Bansal, P., & Clelland, I. (2004). Talking trash: Legitimacy, impression management, and unsystematic risk in the context of the natural environment. *Academy of Management Journal*, 47(1), 93-103.
- Barnett, M. L. (2016). The Business Case for CSR: A Critique and an Indirect Path Forward. *Business & Society* (forthcoming).
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of management*, 17(1), 99-120.
- Becchetti, L., Di Giacomo, S., & Pinnacchio, D. (2008). Corporate social responsibility and corporate performance: evidence from a panel of US listed companies. *Applied Economics*, 40(5), 541-567.
- Borsa İstanbul (2014). Şirketler İçin Sürdürülebilirlik Rehberi, İstanbul. <http://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/surdurulebilirlik-rehberi.pdf>.
- Borsa İstanbul (2015). BIST Sürdürülebilirlik Endeksi Araştırma Metodolojisi, İstanbul. 15.08.2016, <http://www.borsaistanbul.com/duyurular/2016/03/07/bist-surdurulebilirlik-endeksi-arastirma-metodolojisinde-degisiklik>.
- Brickley, J. A., Smith Jr, C. W., & Zimmerman, J. L. (2002). Business ethics and organizational architecture. *Journal of Banking & Finance*, 26(9), 1821-1835.
- Callens, I., & Tyteca, D. (1999). Towards indicators of sustainable development for firms: a productive efficiency perspective. *Ecological Economics*, 28(1), 41-53.
- Carbon Disclosure Project – CDP (2016). What we do. 07.09.2016, <https://www.cdp.net/en/info/about-us>.
- Carrots and Sticks (2016). Global trends in sustainability reporting regulation and policy. 27.09.2016, <http://carrotsandsticks.blis.cc/wp-content/uploads/2016/05/Carrots-Sticks-2016.pdf>.

- Carter, C. R., Kale, R., & Grimm, C. M. (2000). Environmental purchasing and firm performance: an empirical investigation. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 36(3), 219-228.
- Chami, R., Cosimano, T. F. & Fullenkamp, C. (2002) Managing Ethical Risk: how investing in ethics adds value, *Journal of Banking and Finance*, 26, 1697–1718.
- Cheung, A. W. K. (2011). Do stock investors value corporate sustainability? Evidence from an event study. *Journal of Business Ethics*, 99(2), 145-165.
- Clarkson, M. E. (1995). A stakeholder framework for analyzing and evaluating corporate social performance. *Academy of management review*, 20(1), 92-117.
- Cochran, P. L., & Wood, R. A. (1984). Corporate social responsibility and financial performance. *Academy of management Journal*, 27(1), 42-56.
- Curran, M. M., & Moran, D. (2007). Impact of the FTSE4Good Index on firm price: An event study. *Journal of environmental management*, 82(4), 529-537.
- Daub, C. H. (2007). Assessing the quality of sustainability reporting: an alternative methodological approach. *Journal of Cleaner Production*, 15(1), 75-85.
- Dhaliwal, D. S., Li, O. Z., Tsang, A., & Yang, Y. G. (2011). Voluntary nonfinancial disclosure and the cost of equity capital: The initiation of corporate social responsibility reporting. *The accounting review*, 86(1), 59-100.
- Diesendorf, M. (2000). Sustainability and sustainable development. *Sustainability: The corporate challenge of the 21st century*, 2, 19-37.
- Domini, A. L., & Kinder, P. D. (1986). *Ethical investing*. Addison Wesley Publishing Company.
- Donaldson, T., & Preston, L. E. (1995). The stakeholder theory of the corporation: Concepts, evidence, and implications. *Academy of management Review*, 20(1), 65-91.
- Dyllick, T., & Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business strategy and the environment*, 11(2), 130-141.
- Elkington, J. (2004). Enter the triple bottom line. *The triple bottom line: Does it all add up*, 11(12), 1-16.
- Farcaş, T.V. (2015). The Development of Corporate Reporting over Time: From a Traditional System to an Integrated System. *Audit Financer*, 13(124), 106-113.
- Figge, F., Hahn, T., Schaltegger, S., & Wagner, M. (2002). The sustainability balanced scorecard—linking sustainability management to business strategy. *Business strategy and the Environment*, 11(5), 269-284.
- Figge, F. & Hahn, T. (2004). Sustainable value added—measuring corporate contributions to sustainability beyond eco-efficiency. *Ecological economics*, 48(2), 173-187.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston: Pitman Publishing.
- Gallego, I. (2006). The use of economic, social and environmental indicators as a measure of sustainable development in Spain. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 13(2), 78-97.
- Giddings, B., Hopwood, B. ve O'Brien, G. (2002). Environment, Economy and Society: Fitting Them Together Into Sustainable Development. *Sustainable Development*, 10(4), 187–196.
- Global Reporting Initiative - GRI Sürdürülebilirlik Raporlaması Kılavuzları (2014). G4 Uygulama El Kitabı. 20.08.2016, <https://www.globalreporting.org/resourcelibrary/Turkish-G4-Part-Two.pdf>.

- Global Reporting Initiative - GRI (2016). Benefits of Reporting. 07.09.2016, <https://www.globalreporting.org/information/sustainability-reporting/Pages/reporting-benefits.aspx>.
- Gray, R. (2000). Current developments and trends in social and environmental auditing, reporting and attestation: a review and comment. *International Journal of Auditing*, 4(3), 247-268.
- Griffin, J. J. & Mahon, J. F. (1997). The corporate social performance and corporate financial performance debate twenty-five years of incomparable research. *Business & Society*, 36(1), 5-31.
- Hahn, R., & Kühnen, M. (2013). Determinants of sustainability reporting: a review of results, trends, theory, and opportunities in an expanding field of research. *Journal of Cleaner Production*, 59, 5-21.
- Halme, M. & Niskanen, J. (2001). Does corporate environmental protection increase or decrease shareholder value? The case of environmental investments. *Business Strategy and the Environment*, 10(4), 200-214.
- Hart, S. L., & Milstein, M. B. (2003). Creating sustainable value. *The Academy of Management Executive*, 17(2), 56-67.
- Herremans, I. M., Akathaporn, P., & McInnes, M. (1993). An investigation of corporate social responsibility reputation and economic performance. *Accounting, organizations and society*, 18(7), 587-604.
- Herzig, C., & Schaltegger, S. (2011). Corporate sustainability reporting. Gudemann, Y. & Michelsen, G. (Eds.), *Sustainability communication*, (ss. 151-169), Netherlands: Springer.
- International Finance Corporation - IFC (2012, a). Policy on Environmental and Social Sustainability - 2012 Edition. 05.09.2016, http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/7540778049a792dcb87efaa8c6a8312a/SP_English_2012.pdf?MOD=AJPERES.
- International Finance Corporation - IFC (2012, b). Access to Information Policy - 2012 Edition. 05.09.2016, <http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/98d8ae004997936f9b7bffb2b4b33c15/IFCPolicyDisclosureInformation.pdf?MOD=AJPERES>.
- International Finance Corporation - IFC (2012, c). IFC Performance Standards on Environmental and Social Sustainability - Effective January 1, 2012. 05.09.2016, https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/c8f524004a73daeca09afdf998895a12/IFC_Performance_Standards.pdf?MOD=AJPERES.
- International Integrated Reporting Council - IIRC, (2011). Towards Integrated Reporting Communicating Value in the 21st Century. 05.09.2016, http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2011/09/IR-Discussion-Paper-2011_spreads.pdf.
- International Integrated Reporting Council - IIRC, (2013), Uluslararası (ER) Çerçevesi, (ss:1-35). 05.09.2016, <http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2015/03/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-Turkish.pdf>.
- Imada, A. S. (2008). Achieving sustainability through macroergonomic change management and participation. In *Corporate sustainability as a challenge for comprehensive management*, (ss. 129-138), Physica-Verlag HD.
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1996). Using the balanced scorecard as a strategic management system. 03.06.2016, http://www.paca-online.org/cop/docs/Kaplan+Norton_Balanced_Scorecard_-_3_articles.pdf#page=36.

- Karğın, S., Aracı, H., Aktat, H. (2013). Entegre Raporlama: Yeni Bir Raporlama Perspektifi. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi (MUVU)/Journal of Accounting & Taxation Studies (JATS), 6(1), 27-46.
- Kamu Gözetimi Kurumu (2013). 20.09.2016, https://www.kgk.gov.tr/contents/files/Pdf/Duyuru_Metni_TMS_Uygulama_Kapsami.pdf.
- Knoepfel, I. (2001). Dow Jones Sustainability Group Index: a global benchmark for corporate sustainability. *Corporate Environmental Strategy*, 8(1), 6-15.
- Kurumsal Sürdürülebilirlik, 17.10.2016, <http://www.kurumsalsurdurulebilirlik.com>.
- Lee, K. H., Saen, R. F. (2012). Measuring corporate sustainability management: A data envelopment analysis approach. *International Journal of Production Economics*, 140(1), 219-226.
- Lins, K. V., Servaes, H., & Tamayo, A. (2017). Social capital, trust, and firm performance: The value of corporate social responsibility during the financial crisis. *The Journal of Finance*, 72 (4), 1785-1824.
- Lo, S. and Sheu, H. (2007), "Is Corporate Sustainability a Value-Increasing Strategy for Business?", *Corporate Governance*, 15 (2), 345-358.
- López, M. V., Garcia, A., & Rodriguez, L. (2007). Sustainable development and corporate performance: A study based on the Dow Jones sustainability index. *Journal of Business Ethics*, 75(3), 285-300.
- Lourenço, I. C., Branco, M. C., Curto, J. D., & Eugénio, T. (2012). How does the market value corporate sustainability performance?. *Journal of business ethics*, 108(4), 417-428.
- Lozano, R. (2013). Are companies planning their organisational changes for corporate sustainability? An analysis of three case studies on resistance to change and their strategies to overcome it. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 20(5), 275-295.
- Lu, W., & Taylor, M. E. (2015). Which Factors Moderate the Relationship between Sustainability Performance and Financial Performance? A Meta-Analysis Study. *Journal of International Accounting Research*, 15(1), 1-15.
- McGuire, J. B., Sundgren, A., & Schneeweis, T. (1988). Corporate social responsibility and firm financial performance. *Academy of management Journal*, 31(4), 854-872.
- McWilliams, A., & Siegel, D. (2001). Corporate social responsibility: A theory of the firm perspective. *Academy of management review*, 26(1), 117-127.
- Morhardt, J. E., Baird, S., & Freeman, K. (2002). Scoring corporate environmental and sustainability reports using GRI 2000, ISO 14031 and other criteria. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 9(4), 215-233.
- Moskowitz, M. (1972). Choosing socially responsible stocks. *Business and Society Review*, 1(1), 71-75.
- Orlitzky, M., & Benjamin, J. D. (2001). Corporate social performance and firm risk: A meta-analytic review. *Business & Society*, 40(4), 369-396.
- Özçelik, F. (2013). Sürdürülebilirlik Performans Karnesi. *Journal of Yaşar University*, 8(30), 4985-5008.
- Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları. *Journal of Yaşar University*, 3(12), 1853-1876.
- Painter-Morland, M., & ten Bos, R. (2016). Should environmental concern pay off? A Heideggerian perspective. *Organization Studies*, 37(4), 547-564.

- Pamukçu, F. (2011). Finansal Raporlama ile Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflıkta Kurumsal Yönetimin Önemi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 50, 133-148.
- Pätäri, S., Jantunen, A., Kyläheiko, K., & Sandström, J. (2012). Does sustainable development foster value creation? Empirical evidence from the global energy industry. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 19(6), 317-326.
- Pava, M. L., & Krausz, J. (1996). The association between corporate social-responsibility and financial performance: The paradox of social cost. *Journal of business Ethics*, 15(3), 321-357.
- Perrini, F., & Tencati, A. (2006). Sustainability and stakeholder management: the need for new corporate performance evaluation and reporting systems. *Business Strategy and the Environment*, 15(5), 296-308.
- Pojasek, R. B. (2007). A framework for business sustainability. *Environmental Quality Management*, 17(2), 81-88.
- Post, J. E., Preston, L. E., & Sachs, S. (2002). Managing the extended enterprise: The new stakeholder view. *California management review*, 45(1), 6-28.
- Redclift, M. (2005). Sustainable development (1987–2005): an oxymoron comes of age. *Sustainable development*, 13(4), 212-227.
- Roberts, P. W., & Dowling, G. R. (2002). Corporate reputation and sustained superior financial performance. *Strategic management journal*, 23(12), 1077-1093.
- Roman, R. M., Hayibor, S. & Agle, B. R. (1999), "The relationship between social and financial performance", *Business and Society*, 38(1), 109-125.
- Salzmann, O., Ionescu-Somers, A., & Steger, U. (2005). The business case for corporate sustainability: literature review and research options. *European Management Journal*, 23(1), 27-36.
- Samy, M., Odemilina, G., & Bampton, R. (2010). Corporate social responsibility: a strategy for sustainable business success. An analysis of 20 selected British companies. *Corporate Governance: The international journal of business in society*, 10(2), 203-217.
- Schaltegger, S. & Synnestvedt, T. (2002). The link between 'green' and economic success: environmental management as the crucial trigger between environmental and economic performance. *Journal of environmental management*, 65(4), 339-346.
- Schaltegger, S., Bennett, M., & Burritt, R. (2006). Sustainability accounting and reporting: development, linkages and reflection. An introduction. In *Sustainability accounting and reporting* (ss: 1-33). Springer Netherlands.
- Siegel, D. S. (2009). Green management matters only if it yields more green: An economic/strategic perspective. *The Academy of Management Perspectives*, 5-16.
- Simpson, W. G., & Kohers, T. (2002). The link between corporate social and financial performance: Evidence from the banking industry. *Journal of business ethics*, 35(2), 97-109.
- Skouloudis, A., Evangelinos, K. I. (2009). Sustainability reporting in Greece: are we there yet?. *Environmental Quality Management*, 19(1), 43-60.
- Smith, A. (1776). *Wealth of Nations*. London, W. Strahan and T. Cadell.
- Soubbotina, T. P. (2004). *Beyond Economic Growth: An Introduction to Sustainable Development*. 2nd edition, USA: World Bank.
- Takala, T., & Pallab, P. (2000). Individual, collective and social responsibility of the firm. *Business ethics: A european review*, 9(2), 109-118.

- Thorpe, J., & Prakash-Mani, K. (2003). Developing value: The business case for sustainability in emerging markets. *Greener Management International*, (44), 17-44.
- Tukker, A. (2004). Eight types of product–service system: eight ways to sustainability? Experiences from SusProNet. *Business strategy and the environment*, 13(4), 246-260.
- Ullmann, A. A. (1985). Data in search of a theory: A critical examination of the relationships among social performance, social disclosure, and economic performance of US firms. *Academy of management review*, 10(3), 540-557.
- Waddock, S. A., & Graves, S. B. (1997). The corporate social performance-financial performance link. *Strategic management journal*, 303-319.
- Wagner, M., & Schaltegger, S. (2003). How does sustainability performance relate to business competitiveness?. *Greener Management International*, (44), 5-17.
- Wiengarten, F., Lo, C. K., & Lam, J. Y. (2017). How does sustainability leadership affect firm performance? The choices associated with appointing a chief officer of corporate social responsibility. *Journal of Business Ethics*, 140(3), 477-493.
- Wernerfelt, B. (1984). A resource-based view of the firm. *Strategic management journal*, 5(2), 171-180.
- Williams, S. (1999). UK ethical investment: A coming of age. *The Journal of Investing*, 8(2), 58-75.
- Windolph, S. E. (2013). Motivations, Organizational Units, and Management Tools. Taking Stock of the Why, Who, and How of Implementing Corporate Sustainability Management (Doctoral dissertation, Universitätsbibliothek der Leuphana Universität Lüneburg).
- Wood, D. J., & Jones, R. E. (1995). Stakeholder mismatching: A theoretical problem in empirical research on corporate social performance. *The International Journal of Organizational Analysis*, 3(3), 229-267.
- World Commission on Environment and Development (WCED). (1987). *Our common future*. Oxford: Oxford University.
- Zink, K. J. (2007). From total quality management to corporate sustainability based on a stakeholder management. *Journal of Management History*, 13(4), 394-401.

ULUSAL VARLIK FONLARI: TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN BİR DEĞERLENDİRME

(SOVEREIGN WEALTH FUNDS: AN ASSESSMENT FOR TURKISH ECONOMY)

Doç. Dr. Mehmet GÜÇLÜ

Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
mehmet.guclu@ege.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma hem yabancı ulusal varlık fonlarının (UVF) hem de Türkiye Varlık Fonunun (TVF) Türkiye ekonomisine olası etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Yabancı devletlerin sahipliğindeki büyük varlık fonlarının, Türkiye'ye bir dış finansman imkânı sağlarken aynı zamanda ekonomik ve ulusal güvenliğe de potansiyel tehlikeler arz ettiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde TVF'inde Türkiye ekonomisine sağlayabileceği bazı avantajlar bulunurken bununla birlikte bazı eksikliklerinin de olduğu gözlemlenmiştir. Bu eksikliklerin ortadan kaldırılması için gerekli tedbirlerin neler olduğu çalışmada ifade edilmiş ve zaman geçirilmeden bu tedbirlerin alınması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ulusal Varlık Fonu, Türkiye Varlık Fonu, Türkiye Ekonomisi*

ABSTRACT

This study aims to evaluate the possible effects of foreign sovereign wealth funds (WF) and the Türkiye Wealth Fund (TWF) on the Turkish economy. It is found that sovereign wealth funds owned by foreign states offer foreign financing to Turkey while at the same time there are potential risks to the economic and national security. Similarly, there are some advantages that TWF can provide to the Turkish economy, but it is observed that there are some deficiencies. It is expressed in the paper what measures are necessary to eliminate these shortcomings and concluded that these measures should be taken immediately.

Keywords: *Sovereign Wealth Fund, The Türkiye Wealth Fund, Turkish Economy*

1. GİRİŞ

Ulusal varlık fonları (UVF) uzun yıllardır uluslararası literatürde yoğun olarak tartışılrsa da Türkiye’de bu konu bu tür bir fon kurulana kadar akademinin yeterince ilgisini çekmemiştir. Bu tarihten önce sadece Akbulak ve Akbulak (2008), Hacıhasanoğlu ve Soytaş (2010), Yalçiner ve Sürekli (2015) tarafından gerçekleştirilen sınırlı sayıda çalışmaya rastlanırken, tartışmaların yoğunlaşması ancak 2016 yılında “Türkiye Varlık Fonu A.Ş.”nin kurulmasından sonra olmuştur. Dolayısıyla varlık fonu fikri Türkiye’de yeterince akademik çalışma ve tartışmaya konu olmadan bir vakia olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye Varlık Fonu (TVF)’nin kuruluşundan sonra kamuoyunda tartışmalar hızla artsa da bu konudaki akademik çalışmalar aynı hızda artmamıştır. Son dönemde bu konuda birkaç çalışma daha yapılmış (bkz. Kayıran, 2016 ve Karagöl ve Koç, 2016) fakat bu çalışmalar da TVF’nin Türkiye ekonomisine olası etkilerini analiz etmekten ziyade TVF’nin genel yapısını incelemeye yönelik çalışmalardır.

TVF’nin yanı sıra, yurtdışında başka ülkelerce kurulmuş olan yabancı varlık fonları da son yıllarda Türkiye’de yatırım yapmaya başlamışlardır. Bu UVF’lerin yabancı devletlerin sahipliğinde büyük fonlar olması, bunların ulusal ekonomiler üzerindeki güç ve etkilerini tartışma konusu haline getirmiştir. Hatta konu sadece ekonomik boyutu ile değil uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk ve uluslararası siyaset boyutuyla da tartışılmaya başlanmıştır. Tüm bu tartışmalara rağmen literatürde bu fonların Türkiye ekonomisi üzerine olası etkilerini analiz eden bir çalışma bulunmamaktadır.

Literatürdeki bu boşluğu doldurmak düşüncesiyle bu çalışmada hem yerli (yani TVF’nin) hem de yabancı UVF’lerin Türkiye ekonomisi için yaratacağı olası fırsat ve tehditlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, ikinci bölümde ulusal varlık fonları hakkında genel bilgi verilmiştir. İlerleyen bölümlerde yabancı varlık fonlarının ve Türkiye Varlık Fonu’nun Türkiye ekonomisine olası etkileri analiz edilmiştir. Son bölümde ise genel değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. ULUSAL VARLIK FONU TANIMI, ÇEŞİTLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Ulusal varlık fonlarının kökleri 1953 yılında kurulan Kuveyt Yatırım Kurulu’na (Kuwait Investment Board) dayanmaktadır. Ülkenin petrol geliri fazlasını Londra’daki ofisi vasıtasıyla yöneten bu kurul, 1982 yılında Kuveyt Yatırım Otoritesi (Kuwait Investment Authority - KIA) adını alarak özerk bir yapıya kavuşmuş ve bugünkü anlamda ulusal varlık fonu kimliğini kazanmıştır (Alhashel, 2015 ve KIA, 2017). Ulusal varlık fonlarının kurulmasını hızlandıran (rezerv fazlalarını yüksek getirili alanlarda değerlendirme isteği doğuran) iki önemli gelişme olmuştur. Bunlardan biri özellikle 1970’lerin ikinci yarısından itibaren (sürekli yüksek seyreden petrol fiyatları nedeniyle) petrol ihraç eden ülkelerin ellerinde biriken aşırı döviz rezervleridir. İkincisi ise, 1997 Asya krizi sonrasında birçok Asya ülkesinin cari fazla vermesi sonucunda oluşan büyük döviz rezervleridir. Şuan sayısı 79’a ulaşmış olan ulusal varlık fonlarının 40 taneden fazlası 2005 yılı sonrasında kurulmuştur (SWFI, 2017). 2008 küresel finans krizinde Merrill Lynch, Morgan Stanley, Citigroup, UBS ve Barclays gibi küresel çapta faaliyet gösteren büyük finansal kuruluşların değeri düşen hisse senetlerinin UVF’ler tarafından satın alınması bir anda dikkatleri bu fonların üzerine çekmiştir (bkz. Larsen ve Hughes, 2008).

Ulusal varlık fonu, ödemeler bilançosu fazlalarına (özellikle petrol ve doğalgaz ihracat gelirlerine), resmi döviz işlemlerinden elde edilen gelirlere, hükümetlerin transfer ödemeleri kaynaklarına, özelleştirme gelirlerine ve bütçe fazlalarına dayalı olarak kurulan, devlet

sahipliğinde bir fon ya da varlık olarak tanımlanmaktadır (IWG, 2008 ve SWFI, 2017). UVF'lerin sermaye kaynakları, parasal otorite tarafından ödemeler dengesi veya para politikası amaçları için tutulan döviz rezervlerini¹, geleneksel anlamdaki devlet teşebbüslerinin faaliyetlerini, kamu emeklilik fonlarını ve bireyler yararına yönetilen varlıkları kapsamamaktadır.

UVF'ler yukarıda sayılan sermaye kaynakları açısından ikiye ayrılmaktadırlar. Petrol, doğalgaz vb. gibi ihraç ürünlerinin gelirlerine dayalı olarak kurulan fonlar "*emtia fonu*" kategorisinde sınıflandırılırken; özelleştirme geliri, bütçe fazlası vb. gibi kaynaklara dayalı olarak kurulan fonlar "*emtia dışı fonlar*" kategorisinde sınıflandırılmaktadır. IMF'nin tanımına göre ulusal varlık fonları çeşitli makroekonomik amaçlar için kurulmuş devlet sahipliğinde yatırım fonlarıdır (Allen ve Caruana, 2008). Bu amaçlar doğrultusunda UVF'ler, istikrar fonu, tasarruf fonu, kalkınma fonu, rezerv yatırım fonu (şirketi) ve emeklilik ihtiyat fonu olmak üzere beş kategoriye ayrılmaktadırlar (IWG, 2008, Al-Hassan vd., 2013 ve Csoma 2015):

İstikrar Fonu: Ekonomiyi ve bütçeyi emtia fiyatlarındaki (genellikle petrol fiyatlarındaki) oynaklıklardan ve dış şoklardan korumaya yönelik fonlardır. Genellikle kısa ve orta vadeli, sabit ve düşük getirili araçlara (özellikle kısa vadeli devlet iç borçlanma senetleri gibi likit varlıklara) yatırım yapma eğilimindedirler. Yatırım stratejileri açısından merkez bankaları rezerv yöneticilerine benzemektedirler. Şili (Economic and Social Stabilization Fund), Moğolistan, Cezayir, İran ve Rusya (Oil Stabilization Fund) bu tür fonlara sahip ülkelerdir.

Tasarruf Fonu: Yenilenemeyen doğal kaynaklardan (petrol ve madenlerden) elde edilen ihracat gelirini (çeşitlendirilmiş portföyü olan) bir finansal varlığa dönüştürerek serveti gelecek nesillerle paylaşmayı amaçlayan fonlardır. Diğer bir ifade ile bu tür fonlar, mevcut neslin doğal kaynakları tüketerek elde ettiği serveti gelecek nesillere aktararak nesiller arası eşitliği sağlamayı amaçlamaktadırlar. Aynı zamanda yüksek döviz girdisinin ülke ekonomisinde yol açabileceği "*Hollanda Hastalığının*" etkilerini de azaltmayı hedeflemektedirler². Ekonomik konjonktürün tersi yönünde yatırım stratejisi izlerler. Yüksek getiri umuduyla yüksek riskli ve uzun vadeli yatırım araçlarını tercih ederler. Portföylerinin önemli bir kısmı hisse senetlerinden oluşur. Birleşik Arap Emirlikleri (Abu Dhabi Investment Authority), Libya ve Rusya (National Wealth Fund) bu tür fona sahip ülkelerdir. Kalkınma Fonu: Sosyo-ekonomik projelere (genellikle altyapı projelerine) fon sağlamayı ve ekonomik büyümeyi artıracak sanayi politikalarına destek vermeyi amaçlayan fonlardır. Uzun vadeli ve yüksek riskli yatırım stratejisi izlerler. Birleşik Arap Emirlikleri (Mubadala Investment Company) ve İran (National Development Fund)'da bu tür fon örneklerine rastlanmaktadır.

¹ Csoma (2015) buradaki döviz rezervi ifadesinin, ülkenin toplam rezervinden optimal merkez bankası rezervinin düşülmesiyle elde edilen rezerv olduğunu söylemektedir (optimal döviz rezervinin nasıl belirlendiğine ilişkin bkz. Jeanne ve Rancière, 2006).

² İhracata konu olan yeni bir zenginleşme kaynağına (örneğin doğal gaz, petrol vb.) kavuşan bir ülkede, ihracat artışı nedeniyle döviz girdisinin artmasına bağlı olarak ulusal para birimi aşırı değerlenmekte, ithalatın ucuzlaması nedeniyle tüketim artmakta, yatırımlar diğer üretim alanlarından çekilerek söz konusu kaynağın bulunduğu alana yönelmekte (de-industrialization) ve üretim azalmaktadır. Bu durum ilk olarak 1960'lı yıllarda Hollanda'da doğal gaz bulunması sonucunda gözlemlendiği için Hollanda Hastalığı adını almıştır.

Emeklilik İhtiyat Fonu: Nüfusun yaşlanmasına bağlı olarak gelecekte kamunun emeklilik yükümlülüklerindeki artışa (emeklilik katkı payı dışındaki kaynaklardan) ek finansman desteği sağlamak için kurulmuş fonlardır. Tanımından da anlaşılacağı üzere doğrudan emeklilik yükümlülükleri bulunan bir fon değildir. Yükümlülüğü sadece gelecekteki olası harcamalarla ilgilidir. Avustralya, İrlanda ve Yeni Zelanda'da bu tür fonlar bulunmaktadır. IWG (2008)'in sınıflandırmasından farklı olarak IFSWF (2014) bu fon kategorisini tasarruf fonu içerisinde saymaktadır.

Rezerv Yatırım Fonu (şirketi): Karlılığı artırmak için fazla döviz rezervlerini daha uzun vadeli ve daha riskli yatırımlara (çoğunlukla hisse senetlerine) yönlendirmek için kurulmuş fonlardır. Fondaki fazlalık rezerv olarak kabul edilmektedir. İhtiyaç duyulması halinde dış ekonomik dengenin sağlanması ve döviz kuru politikalarının desteklenmesi amacıyla likit rezervlere destek için geri çağrılabilirler. Bu nedenle likidite ve getiri arasında iyi bir denge kurulmalıdır. Güney Kore, Çin ve Singapur bu tip fonlara sahip olan ülkelerdir.

UVF'ler yukarıdaki amaçlardan sadece birine sahip olmak yerine bazen birden fazla amaca sahip olabilmektedirler. İstikrar ve tasarruf şeklinde ikili amaca sahip olan Azerbaycan (State Oil Fund), Kuveyt (Kuwait Investment Authority) ve Timor-Leste (Petroleum Fund) fonları bu tip fonlara örnek olarak gösterilebilirler (bkz. IFSWF, 2014, s:12). UVF'lerin amaçlarında zamanla değişiklikler yaşanabilmektedir. Rusya'nın istikrar amaçlı kurduğu fonun rezervlerindeki aşırı artış, bu fonun tasarruf amaçlı bir fona doğru evrilmesine yol açmıştır (Allen ve Caruana, 2008, s:5-6).

Yukardaki açıklamalar dikkate alındığında UVF'lerin temel özellikleri olarak şunlar karşımıza çıkmaktadır (SIL, 2016 ve Csoma, 2015) :

- i) Doğrudan egemen bir devlete aittirler.
- ii) Devletin diğer mali ve politik kurumlarından bağımsız olarak yönetilirler.
- iii) Ticari kazanç arayışı içerisinde çeşitli finansal varlıklara yatırım yaparlar.
- iv) Genellikle uzun vadeli yatırım yapma eğilimindedirler.
- v) Yatırım yaparken yüksek risk toleransına sahiptirler çünkü aktiflerindeki varlıklarına karşılık yükümlülükleri neredeyse hiç yok ya da çok azdır.
- vi) Yatırımlarının önemli bir kısmını yabancı ülke varlıklarına yaparlar.
- vii) Portföylerinde yabancı varlıkların bulunması nedeniyle kur değişikliklerinden etkilenme riskleri vardır.

UVF'lerin devlet sahipliğindeki diğer fonlardan (istikrar, emeklilik fonu vb.) üç temel farklılığı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, fona sürekli (sabit) bir gelir akımının (işçi ve işveren kesintilerinden elde edilen gelir gibi bir akımın) olmamasıdır. İkincisi, istikrara veya emekliliğe doğrudan katkı yapmak gibi açık ve doğrudan bir yükümlülüklerinin bulunmamasıdır. Sonuncusu ise daha uzun vadeli ve daha riskli araçlara yatırım yapabilmeleridir.

SWFI (Sovereign Wealth Fund Institute)'nin web sitesinde açıklanan bilgilere göre dünyada 2017 yılı itibariyle 53 ülkeye ait 79 adet UVF bulunmakta ve bunların % 58'i petrol ve doğalgaz gelirleri ile fonlanmaktadır. UVF'ler yatırımlarının %71,5'ini yurtdışına yaparken, %28,5'ini yurtiçine yapmaktadırlar. UVF'lerin yönetimleri altındaki toplam varlık büyüklüğü yaklaşık 7,3 trilyon dolara ulaşmış durumdadır. İlk 10 UVF'nin toplam varlık büyüklüğü 5,4 trilyon dolardır. Diğer bir ifadeyle, küresel çapta UVF'lerin aktif büyüklüğünün %75'i bu fonların sahibi ülkeler (Norveç, Birleşik Arap Emirlikleri, Çin, Kuveyt, Sudi Arabistan, Singapur, Katar) tarafından kontrol edilmektedir. Fernandes (2009, s:2) UVF'lerin dünya çapında neredeyse her beş firmadan birinde hisseye sahip olduğunu iddia etmektedir. Dünyadaki hedge fon ve özel sermaye fonları toplamından daha fazla bir büyüklüğe sahiptirler (Alhashel, 2015, s:2). Bu kadar büyük bir varlığın sınırlı sayıda aktör tarafından kontrol edilmesi, sayılarında hızlı bir artış gözlemlenmesi, yatırım yapılan ülkelerin ekonomik bağımsızlığını tehdit etmeleri, krizlerdeki kurtarıcı rolleri veya kriz yaratabilme potansiyelleri ve egemen bir devletin kontrolünde olmaları tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

3. YABANCI ULUSAL VARLIK FONLARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE OLASI ETKİLERİ

Yabancı ulusal varlık fonlarının, Türkiye ekonomisine sunduğu iki önemli fırsat bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, sürekli finansman ihtiyacında olan Türkiye'ye alternatif dış kaynak sunma; diğeri ise ekonomik krizleri aşmada yardımcı olma potansiyelleridir. Çünkü diğer yabancı yatırımcılarla kıyaslandıklarında UVF'lerin kriz dönemlerinde konjonktürün tersi yönünde hareket etme ve yatırım yapma eğilimleri olduğu bilinmektedir. Bu yönleriyle krizleri aşmada ulusal ekonomiye yardımcı olabilmektedirler. 2008 küresel krizi sonrasında Amerika ve Avrupa'da bunun örneklerine rastlanmıştır (Cohen, 2009 ve Selfin vd. 2011).

Şu ana kadar Türkiye'de yatırım yapan ulusal varlık fonlarının, Norveç ve Katar'a ait olduğu bilinmektedir³. Yabancı ulusal varlık fonlarının Türkiye'deki yatırımlarına ilişkin kamuya paylaşılmış çok fazla bilgi bulunmamaktadır. 3 Mart 2017 tarihli Hürriyet gazetesindeki habere göre 2016 yılı itibariyle dünyanın en büyük ulusal varlık fonu olan Norveç Varlık Fonu, yaklaşık 1 milyar dolarını Türkiye'deki 48 şirketin hisse senedi üzerinde değerlendirmiştir. Yatırımları arasında Ereğli Demir Çelik Fabrikası, Tüpraş, Petkim, Aksa Enerji ve Enka A.Ş. gibi beş büyük Türk enerji firması bulunmaktadır (Hürriyet, 2017). Gazetede yer alan bu haber Türkiye için hem bir fırsata hem de bir tehlide işaret etmektedir. Bu fon, finansman ihtiyacı içerisinde olan Türkiye'ye alternatif bir dış kaynak sunarak bir fırsat yaratmış olsa da özellikle stratejik sektörlerde yatırım yaparak bir tehdit unsurunu da içerisinde barındırmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak UVF'lerin Türkiye ekonomisi için potansiyel tehditlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz:

³ Katar ulusal varlık fonunun DİGİTÜRK ve BANVİT'i satın aldığı kesin olarak bilinirken, savunma sanayi için üretim yapan BMC'de %50 pay sahibi olan Katarlı ortağın, Katar ulusal varlık fonu mu yoksa başka bir Katarlı yatırımcı mı olduğu net olarak bilinmemektedir.

- i) Daha önce de belirtildiği gibi yabancı devletler UVF'ler aracılığı ile Türkiye'de kritik sektörlerde stratejik konumlanmalar elde edebilirler.
- ii) Devlet sahipliğinde ve kontrolünde olmaları nedeniyle ekonomik güdülerden ziyade politik güdülerle hareket etme potansiyelleri bulunmaktadır. Bu nedenle uluslararası politikada bir araç olarak kullanılma riskleri bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile Türkiye'nin ulusal ve ekonomik güvenliğine risk oluşturma potansiyelleri bulunmaktadır.
- iii) Şeffaflıklarının düşük olması nedeniyle UVF'lerin takip ve kontrolünde bazı zorluklar bulunmaktadır. Bu nedenle yurtiçi piyasalarda rekabeti bozabilirler (Aykın, 2011, s:14).
- iv) Kotter ve Lel (2008, s:3)'e göre ulusal varlık fonları tarafından satın alınan hisse senetleri birkaç gün içerisinde hızlı bir değer kazancı (yaklaşık iki gün içerisinde % 2,1 oranında bir fiyat artışı) yaşamaktadırlar. Bu tür hızlı fiyat gelişmeleri finans piyasalarında fiyatları denge noktasından uzaklaştırabilir ve balonlar oluşmasına neden olabilir.

UVF'lerin potansiyel tehditlerine ilişkin ilk uyarılardan birini 2007 yılında Obama yönetiminin Ulusal Ekonomik Konsey başkanı Lawrence Summers (2007) "*UVF'ler Kapitalizmin Mantiğini Sarsıyor*" adlı makalesinde yapmıştır. Ardından, Economist dergisi Ocak 2008 sayısında "*Ulusal Servet Fonlarının İstilasası*" başlığı ile UVF'lerle ilgili tehditlere dikkat çekmiştir. 2008 yılının Ekim ayında Fransa devlet başkanı Nicolas Sarkozy Avrupa parlamentosundaki konuşmasında Avrupa ülkelerine, ulusal şirketlerini yabancılardan (özellikle Avrupa'da etkinliğini artıran ulusal varlık fonlarından) korumak için kendi ulusal varlık fonlarını kurmalarını önermiştir (Financial Times, 2008). Uluslararası düzeyde artan endişe ülkeleri öncelikle kendi bireysel tedbirlerini almaya itmiştir. Almanya'da 2008'in Nisan ayında UVF'ler tarafından yapılan bazı yatırımların incelenmesi için bir kanun çıkarılmış ve hemen sonrasında da kamu güvenliği ve düzenine tehdit oluşturduğu düşünülen satın almaları engellemek için daha sıkı kısıtlamalar getirilmiştir (Cohen, 2009, s:722). ABD'de Başkan'a, şirket satın almaları ve pay devirlerini veto yetkisi verilmiştir. Aynı zamanda ABD hazine bakanlığı, UVF'lerden politik güdülerle hareket etmeyeceklerine ve daha şeffaf olacaklarına dair taahhütler almaya başlamıştır. Fransa'da 11 sektörde yapılacak yabancı yatırımlarda çeşitli bakanlıklardan (savunma, ekonomi, maliye ve çalışma bakanlıkları) izin alınması zorunluluğu getirilmiştir (Aykın, 2011, s:11). Hollanda'da ise yüksek voltajlı elektrik üretimi, su kanalları, demiryolu taşımacılığı, havaalanı, posta idaresi ve merkez bankası gibi alanlar kamu tekelinde olup yabancı yatırımcıya tamamen kapalıdır (Akbulak ve Akbulak, 2008, s:251).

UVF'lere ilişkin kaygılar karşısında ülkelerin almış oldukları bireysel tedbirlerin yanı sıra ortak tedbirlerin alınması da söz konusu olmuştur. Bu amaçla 2007 yılında G7 ülkelerinin toplantısında maliye bakanları, IMF ve OECD'yi bu konuda çalışmaya davet etmişlerdir. Böylelikle, UVF'lerin sunduğu fırsatlardan faydalanılırken tehditlerden de nasıl korunulacağına ilişkin uluslararası düzeyde bir arayışa girilmiştir. Bu amaçla 2008 yılında IMF, ulusal varlık fonuna sahip 26 üye ülke ile birlikte "Santiago İlkeleri" adı altında UVF'ler için genel kabul gören 24 ilke belirlemiştir (bkz. IWG, 2008). Bu ilkeler ile UVF'lerin daha şeffaf ve hesap verebilir olmaları, politik güdülerle değil ekonomik güdülerle hareket etmeleri, iyi yönetim göstermeleri, adil rekabet etmeleri ve ev sahibi ülkenin kurallarına uymaları amaçlanmıştır. Söz konusu ilkelerin bir bağlayıcılığı bulunmasa da bunlara uyum sağlamak ABD ve Avrupa piyasalarına

giriş için bir ön şart niteliği kazanmıştır (Aykın, 2011, s:21). Tüm bu gelişmeler UVF'lerin şeffaflığını özellikle ev sahibi ülkeler açısından önemli hale getirmiştir. Bu amaçla 2008'de Ulusal Varlık Fonu Enstitüsü (SWFI) tarafından UVF'lerin şeffaflık derecesi ölçülmeye başlanmıştır. Söz konusu enstitünün 2017'nin ikinci çeyreği için açıkladığı endeks değerleri hala birçok UVF'nin şeffaf olmaktan uzak olduğunu göstermektedir⁴.

Dünyada bu tartışmalar son 10 yılda artarak devam ederken Türkiye gündeminde kendisine yeterince yer bulamamaktadır. Türkiye'de yabancı yatırımcıyı çekmek ve yatırım ortamını iyileştirmek için 2003 yılında çıkarılan 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile "yerli yabancı ayrımı kaldırılmış" ve stratejik sektörlerin korunmasına ilişkin de ayrı bir düzenleme yapılmamıştır. Finansman ihtiyacı nedeniyle sürekli kaynak arayışında olan Türkiye için bugünlerde UVF yatırımları önemli bir araç olabilir. Ancak bu büyük fonların başka devletlerin kontrolünde olmaları ve özellikle stratejik sektörlerdeki yatırımları (savunma sanayi, enerji, telekomünikasyon, hava ve deniz limanları vb.) nedeniyle ileride ulusal güvenliğe tehdit oluşturabilecekleri unutulmamalı ve gerekli tedbirler şimdiden alınmalıdır. En azından öncelikle Santiago ilkelerine uyum gösteren ve yeterli şeffaflık derecesine sahip UVF'lerin yatırımlarına yurtiçinde izin verilmelidir. Stratejik sektörlerle ilişkin yatırımlarla ilgili ayrıca düzenlemeler yapılmalıdır.

4. TÜRKİYE ULUSAL VARLIK FONUNUN EKONOMİYE OLASI ETKİLERİ

26 Ağustos 2016 tarihinde resmi gazetede ilgili kanunun yayınlanması ile Türkiye Varlık Fonu kurulmuş ve birçok kamu varlığı (THY, Türk Telekom, Ziraat Bankası, Halk bankası, TPAO, BOTAŞ, PTT, TÜRKSAT, Borsa İstanbul, Milli Piyango, TCDD, ETİ Maden, Türkiye Denizcilik İşletmeleri, ÇAYKUR, Türkiye Jokey Kulübü ve Kayseri Şeker Fabrikası'ndaki kamu payları ile mülkiyeti devlete ait çeşitli taşınmazlar) bu fona devredilmiştir. Dünyadaki önemli örneklerinden farklı olarak cari işlemler veya bütçe fazlasına dayanmaksızın oluşturulan bu fonun kanunla tanınmış birçok muafiyetinin bulunması (kurumlar ve gelir vergisinden, belediyelere ödenecek çeşitli vergi ve harçlardan, Borsadaki kayıt ve kotasyon ücretlerinden muaftır; ayrıca ihale, devlet memurları ve özelleştirme kanunlarına tabi değildir) ve kamu kaynaklarının Sayıştay denetiminden çıkarılması kamuoyunda ciddi eleştirilere neden olmuştur.

Bu tartışmalara geçmeden önce TVF'nin ne tür bir UVF olarak sınıflandırılması gerektiği üzerinde biraz durulmasında fayda bulunmaktadır. Söz konusu fonun bir cari fazlaya veya bütçe fazlasına dayanmaması bunun bir tasarruf fonu, emeklilik ihtiyat fonu veya rezerv fonu olarak sınıflandırılmasını zorlaştırmaktadır. TVF'nin kurulmasına ilişkin kanunun gerekçesi bu fonun istikrar ve kalkınma şeklinde iki amacının bulunacağı fikrini hâkim kılmaktadır. Kanun gerekçesinde yer alan istikrara ilişkin ifadeler şu şekildedir:

"... yurt içinde ve yurt dışında finansal risklerin artmasıyla yaşanan ekonomik dalgalanma dönemlerinde, yabancı yatırımcıların gerçekleştirdikleri fon çıkışlarının varlık fiyatlarında sert düşümlere yol açması ve yerli yatırımcıların spekülasyon talebinin artması piyasalarda likiditenin azalmasına ve finansal istikrara yönelik endişelere yol açmaktadır. Bu sorunların çözümü için, finansal stres ortamında piyasalarda stabilize edici bir görev üstlenecek, kamu fonlarının konsolide olarak yönetildiği, güçlü bir Ulusal Varlık Fonunun bulunması, ülke

⁴ UVF'lerin şeffaflık dereceleri için bkz. <http://www.swfinstitute.org/statistics-research/linaburg-maduell-transparency-index/>

tasarruflarının büyüklüğünü ve gücünü görünür kılarak piyasalarda gerekli güven ortamını yaratacak ve ülkemizin uluslararası kredibilitesinin artmasını sağlayacaktır.”

Gereğede yer alan büyüme-kalkınmaya ilişkin ifadeler⁵ ise aşağıdaki gibidir:

Türkiye Varlık Fonunun kurulmasıyla;

- *Büyüme oranına gelecek on yıl içinde yıllık %1,5 oranında ilave artış sağlanması,*
- *Yapılacak yatırımlarla yaklaşık yüzbinlerce kişilik ek istihdam sağlanması,*
- *Savunma, havacılık ve yazılım gibi teknoloji yoğun sektörlerdeki yerli şirketlerin sermaye ve proje bazında desteklenmesi, küresel oyuncu olmalarının sağlanması,*
- *Otoyollar, Kanal İstanbul, Üçüncü Köprü ve Havalimanı, Nükleer Santral gibi büyük altyapı projelerine kamu kesimi borcu artırılmadan finansman sağlanması,*
- *Arz güvenliğini sağlamak üzere, Türkiye için önem taşıyan doğal gaz ve petrol gibi yurt dışındaki stratejik sektörlerde yasal ve bürokratik kısıtlamalara bağlı olmadan doğrudan yatırım yapılabilmesi hedeflenmektedir.*

Kayıran (2016, s:73), istikrar amacının sadece gereğede yer alması fakat kanun metninde yer almaması nedeniyle bunun bir yan amaç olduğunu iddia etmektedir. TVF'nin, özellikle son zamanlarda gelişmekte olan ülkelerde kurulan kalkınma fonları ile gösterdiği benzerlikler de bu fonun istikrardan ziyade kalkınma (büyüme) amaçlı olacağını göstermektedir. Bu benzerlikler şu şekilde sıralanabilir:

Bu fonlar,

- i) cari işlemler veya bütçe fazlasına dayanmamaktadırlar,
- ii) borç sermayesi kullanılmaktadırlar (TVF'ye de hazineden izin almaksızın yurtiçinden ve yurtdışından borçlanma izni verilmiştir),
- iii) genellikle yurtiçine yatırım yapmaktadırlar (yukarıdaki ifadeler TVF'nin de önemli oranda yurtiçi yatırım planının olacağına işaret etmektedir),
- iv) özellikle altyapı yatırımlarına yönelmektedirler (kanunun gerekçesinde yer alan yukarıdaki ifadeler, TVF'nin de altyapı yatırımlarının finansmanına yöneleceğini göstermektedir).

Yaklaşık bir yıl önce resmen kurulmuş olmasına rağmen aktif olarak bir faaliyette bulunmaması, üç yıllık stratejik yatırım planının (yol haritasının) kamuoyuyla hala paylaşılmamış olması ve web sitesinde fona ilişkin yeterli bilgilerin bulunmaması TVF'ye ilişkin değerlendirmeleri zorlaştırır da olası fırsat ve tehditlerin neler olduğu aşağıda belirlenmeye çalışılmıştır.

⁵ TVF'nin kurulmasına ilişkin kanunun gerekçesi dikkatlice okunduğunda büyüme ve kalkınma kavramlarının birbirine karıştırıldığı TVF'nin amaçların kalkınmadan çok büyümeye ilişkin olduğu gözlemlenmektedir.

Olası Fırsatlar:

- i) TVF, birbirinden bağımsız ve etkin kullanılmayan kamu kaynaklarını tek bir çatı altında toplayarak yurtiçindeki büyük ölçekli yatırımlara uzun vadeli-ucuz finansman desteği sağlayabilir. Böylelikle büyüme ve istihdama katkıda bulunabilir.
- ii) TVF'nin, diğer kamu fonlarına kıyasla daha uzun vadeli ve yüksek getirili/daha riskli yurtdışı yatırımlara yönelme imkânı vardır. Bu yatırımlardan elde edeceği gelir ile ulusal tasarrufa katkıda bulunabilir.
- iii) Finans piyasalarına derinlik kazandırabilir ve sert dalgalanmalarda konjonktürün aksi yönünde hareket ederek iktisadi dalgalanmanın etkilerini minimize edebilir.
- iv) Özellikle stratejik kamu kuruluşlarının özelleştirme yoluyla yabancıların eline geçmesini engellemek için menkul kıymetleştirme yoluna giderek (hisse senedi ve tahvil ihraç edilmek suretiyle) yerli kaynak temini sağlayabilir.
- v) Katma değerli ve stratejik sektörlerle finansman desteği sunabilir (İtalya, Rusya, Brezilya ve İrlanda'da bu tip ulusal varlık fonları bulunmaktadır) ya da Fransa'da olduğu gibi finansman gücünü kullanarak stratejik sektörlerin yabancıların eline geçmesini engelleyebilir.
- vi) Kamu kaynak ve tasarruflarını etkin bir şekilde işleterek ülke ekonomisinin uluslararası kredibilitésini artırabilir.
- vii) Allen ve Caruana (2008, s: 11)'e göre sağlam bir mali yönetim çerçevesi belirlemek şartı ile UVF'ler şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırabilirler. TVF de bu konuda gerekli adımları atarak Türkiye ekonomisine böyle bir imkânı sunabilir.
- viii) Dış politika aracı olarak kullanılabilir. Diğer bir ifade ile fon, yurtdışında yaptığı yatırımlar aracılığıyla ülkenin uluslararası etkinliğini artırılabilir. Ancak TVF, Mart 2017'de küresel varlık fonları ağı olan Uluslararası Varlık Fonları Forumunun (IFSWF) üyesi olmakla Santiago İlkelerini desteklemeyi gönüllü olarak kabul etmiştir . Bu ilkelerin 2. maddesi UVF'lerin politika amacının açık bir şekilde tanımlanması ve kamuoyuna açıklanması gerektiğini ifade etmektedir. IWG (2008, s:12)'ye göre açıkça tanımlanmış bir politika amacının bulunması, UVF'nin doğrudan veya dolaylı olarak *"hükümetin jeopolitik gündemini yerine getirme niyeti veya yükümlülüğü olmaksızın"* yatırım yapmayı taahhüt ettiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla her ne kadar kanunun gerekçesinde TVF'nin, *"dış politikanın önemli bir unsuru olarak Türkiye'nin uluslararası arenada daha fazla söz sahibi olmasına katkı sağlayacağı"* iddia edilse de bu üyelikle, TVF'nin dış politika aracı olarak kullanılmayacağı örtük bir biçimde kabul edilmiş olmaktadır.
- ix) Doğal kaynak ihracatı kaynaklı yoğun döviz girdisi (büyük cari fazla), ulusal para biriminin aşırı değerlenmesine ve diğer ihracat endüstrilerinin zarar görmesine (diğer bir ifadeyle Hollanda hastalığına) yol açabilir. Ayrıca bu yüksek dış ticaret geliri yurt içinde talebi artırarak enflasyonda da bir artışa neden olabilir. Ulusal varlık fonu, bu döviz birikimini yurt dışı yatırımlarda kullanarak yurtiçinde bu tür sorunların oluşumunu engellemede önemli bir araç olabilir. Bu konuda en iyi örnek Norveç ulusal varlık fonudur ve yatırımlarının tamamını yurt dışına yapmaktadır. Ancak TVF için bu fonksiyondan bahsetmek şimdilik pek mümkün değildir.

Olası Tehditler:

- i) TVF'nin, esasen kamuya ait olan kaynakları hazineden bağımsız bir şekilde yönetme yetkisi bulunmaktadır. Bu durumun, kamunun tüm gelirlerinin Hazine veznelerine girmesi ve giderlerin bu veznelerden ödenmesi anlamına gelen hazine birliği ilkesini bozma riski bulunmaktadır.
- ii) TVF kanununun 4. maddesinin b fıkrasında "*kamu kurum ve kuruluşlarının tasarrufu altında bulunan ihtiyaç fazlası gelir, kaynak ve varlıkların*" fonun kaynağı olabileceği belirtilmiştir. Bu ifade, her türlü kamu kaynağının fona aktarılmasını ve riski araçlara yatırım yapılmasını mümkün hale getirmektedir. Bu da ekonominin kırılganlığını artırabilir.
- iii) TVF, hem ulusal hem de uluslararası finans piyasalarında Hazine ve Merkez Bankası yanında devlet adına üçüncü bir kurum olarak yer alabilecektir (bkz. TVF kanunu madde 4). Bu nedenle söz konusu kurumlarla yeterli uyum ve koordinasyonun sağlanamaması halinde piyasaların ve ekonominin bundan olumsuz etkilenmesi mümkündür (Dedeoğlu, 2016, s:4).
- iv) TVF, Hazineden izin almaksızın yurtiçinden ve yurt dışından borçlanma imkânına sahiptir (bkz. TVF kanunu madde 4-c). Bu durum ülkenin borç yükünü artırarak ekonominin kırılganlığını artırabilir. Bertoni ve Lugo (2015, s:3)'ye göre bir ülkenin kredi riski o ülkenin UVF'sine yansiyebileceği gibi, UVF'nin riski de ülkeye sirayet edebilir. Ayrıca, TVF'nin borçlanması, yurtiçinde devlet hazinesine alternatif bir borçlanma potansiyeli taşıdığından yurtiçi faiz oranlarında da bir artış söz konusu olabilir.
- v) TVF kanununun denetim ile ilgili 6. maddesi şu şekildedir:
 - (1) *Şirket, Şirket tarafından kurulacak diğer şirketler, Türkiye Varlık Fonu ve Türkiye Varlık Fonu bünyesinde kurulacak alt fonlar **bağımsız denetime** tabidir. Şirket, 6362 sayılı Kanun kapsamında kurumsal yönetim düzenlemelerine uyar.*
 - (2) *Şirket, Şirket tarafından kurulacak diğer şirketler, Türkiye Varlık Fonu ve Türkiye Varlık Fonu bünyesinde kurulacak alt fonların bağımsız denetimden geçmiş yıllık mali tabloları ile faaliyetleri, Başbakan tarafından görevlendirilecek sermaye piyasaları, finans, ekonomi, maliye, bankacılık, kalkınma alanlarında uzman en az üç merkezi denetim elemanı tarafından **bağımsız denetim standartları çerçevesinde** denetlenir. Denetim sonucunda hazırlanacak rapor her yıl haziran ayı sonuna kadar Bakanlar Kuruluna sunulur.*
 - (3) *Şirket, Şirket tarafından kurulacak diğer şirketler, Türkiye Varlık Fonu ve Türkiye Varlık Fonu bünyesinde kurulacak alt fonların bir önceki yıla ait mali tabloları ile faaliyetleri, her yıl ekim ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu tarafından, **birinci ve ikinci fıkralar kapsamında hazırlanan ve Başbakanlık tarafından gönderilen denetim raporları** üzerinden görüşülerek denetlenir.*

TVF, mal varlığı esasen kamuya ait olan ama özel hukuk hükümlerine tabi özel bir şirket şeklinde oluşturulduğu için Sayıştay tarafından değil bağımsız denetim kurumlarınca denetlenecektir. Burada sadece denetim kelimesi benzetilmektedir. Fakat bu denetimlerin içeriği birbirinden farklıdır. Sayıştay'ın yapacağı denetim ile bağımsız bir kurumun özel bir şirketin hesapları üzerindeki denetimi aynı şey değildir. Özel denetim TVF'nin, muhasebe standartlarına ve vergi kanunlarına uygun olup olmadığını denetler.

Fonun halk adına kullanılma şeklini (yani kamu kurum ve kuruluşlarının tabi olduğu bütçe, ihale, harcırah ve devlet memurları kanunu gibi yasal mevzuatlara uygunluğunu) denetlemez. Denetim yetersizliği yöneticilerin suiistimallerinin oluşmasına yol açabilir.

- vi) Uzmanlık alanları birbirinden çok farklı olan kurumların (örneğin Türkiye Jokey Kulübü, Ziraat Bankası ve THY gibi) bir havuzda toplanarak yönetilmeye çalışılması önemli zafiyetler doğurabilir.
- vii) Kamu kuruluşlarının bu özel şirkete devredilmesi ile bu kuruluşların borçlanma gibi yükümlülükleri de kamu istatistiklerinde yer almayacaktır. Bu durum kamunun performansının doğru değerlendirilememesine yol açabilir.
- viii) Özelleştirme gelirlerinin ve kamunun en karlı kuruluşlarının gelirlerinin fona devredilmesi bütçenin gelirlerinde azalmaya yol açarken kamunun borçlanma ihtiyacını da artıracaktır.
- ix) Birçok vergi ve harçtan muaf olmak TVF'nin karlılığını artıracaktır. Ancak bu, piyasada rekabeti bozabileceği gibi kamunun da vergi gelirinden mahrum kalmasını sağlayarak bütçede açık yaratacaktır.
- x) Allen ve Caruana (2008, s:11) UVF'lerin yurtdışı yatırımlardan ziyade önemli oranda yurtiçi varlıklara yatırım yapması durumunda bunun, yurtiçi talebi artırarak yerel varlık fiyatlarında balon oluşmasına yol açacağını ve aynı zamanda sisteme likidite enjekte ederek para politikasını zora sokabileceğini iddia etmektedir. TVF'nin önemli oranda yurtiçi yatırım planının bulunması, ileride Türkiye ekonomisini de bu sorunlarla karşı karşıya bırakabilir.
- xi) Geleneksel olarak UVF'lerin dış varlıklara (özellikle büyük piyasalarda işlem gören menkul kıymetlere) yatırım yaptıkları bilinmektedir. Fakat gelişmekte olan ülkelerdeki kalıcı altyapı finansman açıkları hükümetleri yurtiçinde yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Gelb vd. (2014, s:3)'e göre UVF'lerin başarılı olabilmesi için önceliklerinden bir tanesi, "bütçe sınırlamalarını aşarak kamu yatırımlarını finanse etmemek" olmalıdır. TVF kanununun gerekçesine bakıldığında TVF'nin özellikle yurtiçi altyapı yatırımlarına ağırlık vereceği (otoyollar, Kanal İstanbul, Üçüncü Köprü, Üçüncü Havalimanı ve Nükleer santral gibi) görülmektedir. TVF kullanılarak bütçe kısıtlarının aşılması ekonominin kırılganlığını artırabilir.
- xii) UVF'ler genellikle riski dağıtmak ve uzun vadeli getiri elde etmek amaçlı yurtdışı yatırımlara yönelmektedirler. TVF ise bunun aksine daha çok yurtiçi yatırımları finanse etmeyi ve bunun bir kısmını da çıkaracağı türev araçlarla yapmayı planlamaktadır. Bir kriz anında bu yatırımlardan ve bu menkul kıymetlerden zarar edilmesi, ülke ekonomisinin içinde bulunduğu krizi daha da derinleştirebilecektir. Örneğin, 2008 yılında aktif büyüklüğü yaklaşık 3,9 trilyon dolara ulaşan UVF'lerin toplam kayıpları yaklaşık 700 milyar dolardır (Cohen, 2009, s:714).
- xiii) UVF'lerde siyasilere etkili olmaları sonucunda yolsuzluk ve yozlaşma riski söz konusudur. Her ne kadar özel bir şirket olsalar da ulusal varlık fonlarında bu tip yolsuzlukların ortaya çıkması siyasi ve ekonomik krizleri beraberinde getirebilir.
- xiv) Yukarıda TVF'nin daha çok kalkınma-büyüme amaçlı olacağını belirtmiştik. Ancak kanunun gerekçesinde belirtildiği gibi hem kalkınma hem de istikrar amaçlı kullanılmaya çalışılması halinde yatırım stratejisinde bazı çelişkiler meydana

gelebilir. Çünkü kalkınma amaçlı fonlar daha uzun vadeli, daha riskli ve likiditesi düşük varlıklara yatırım yapmayı gerektirirken istikrar amaçlı fonlar bunun tam tersini gerektirmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

UVF'lerin faaliyetleri başlangıçta ülkelerin döviz fazlalarını yurtdışında uzun vadeli, yüksek getirili ve riskli alanlarda değerlendirme faaliyeti olarak kabul edilirken; zaman içinde geçirdikleri değişim ve dönüşüm sonucunda ülkelerin ekonomik ve ulusal güvenliklerine tehdit unsuru olarak algılanmaya başlanmıştır. UVF'lerin bu gücünü gören bazı ülkeler, hem ulusal varlıklarını değerlendirmek hem de uluslararası arenada politik güç sahibi olabilmek amacıyla ulusal varlık fonu kurma yönündeki faaliyetlerini artırmışlardır. Ayrıca kendilerini yabancı UVF'lerden koruyabilmek için de çeşitli önlemler almaya başlamışlardır.

Türkiye de dünyadaki gelişmelere paralel bir şekilde hem yabancı UVF'lere ev sahipliği yapmaya başlamış hem de kendi UVF'sini oluşturarak bu alandaki yerini almıştır. Ancak Türkiye'nin, yabancı UVF'lere ev sahipliği yaparken bunların ekonomi üzerinde yaratabileceği olumsuzlukları engelleyecek yeterli tedbirleri almadığı gözlemlenmiştir. Buradan gelecek tehditlerin engellenebilmesi için öncelikle stratejik ve katma değerli sektörlerdeki yabancı yatırımların yakından izlenmesi ve ulusal çıkarlara ters düşen yatırımlara izin verilmemesi gereklidir. Bunlara ilişkin gerekli izin ve denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Yabancı UVF'ler gibi TVF'nin de Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilememesi içi dikkat edilmesi gerekli bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- i) TVF'nin mali disiplini, şeffaflığı ve hesap verebilirliği yüksek olmalıdır.
- ii) Amacı (büyüme, istikrar vb.) ve yatırım stratejisi açıkça belirtilmeli ve kamuoyu ile paylaşılmalıdır. Birbiriyle çelişen amaç ve yatırım stratejileri söz konusu olmamalıdır.
- iii) Yolsuzluk ve yozlaşmadan kaçınabilmek için politik etkilerden mümkün olduğunca yalıtılmış bir yönetim çerçevesi oluşturulmalıdır.
- iv) Hükümetin bütçe kısıtlamalarını aşarak kullandığı bir kaynağa dönüştürülmemelidir.
- v) TVF'nin faaliyetlerinin ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaması için Merkez Bankası ve Hazine gibi kamunun diğer kurum ve kuruluşlarıyla eşgüdüm içerisinde hareket etmelidir.
- vi) Ülkenin makroekonomik politikaları ile uyumlu bir yatırım stratejisi izlemelidir.
- vii) Elde etmiş olduğu kazançların, Hazineye ne zaman ve ne şekilde aktarılacağı açıkça belirtilmelidir.
- viii) Yatırımlarının finansmanı sürekli borçlanmayla yapılmamalıdır.
- ix) Yatırımlarında riskin dağıtılması ilkesi esas olmalıdır. Bu nedenle yatırım portföyü çeşitlendirilmelidir. Ayrıca, yatırımlar yurtiçi ve yurtdışı arasında dengeli bir şekilde dağıtılmalıdır.

TVF'nin sahip olduğu kaynakların iyi değerlendirilmemesi halinde Türkiye ekonomisinin bundan ciddi zarar göreceği ve gelecek nesillerin kaynaklarının da bugünden heba edilmiş olacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Akbulak, S. ve Akbulak, Y. (2008), "Ulusal Varlık Fonları", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 20 (2), ss:237-262.
- Alhashel, B. (2015), "Sovereign Wealth Fund: A Literature Review", Journal of Economic and Business, 78 (March-April), pp.1-13.
- Al-Hassan, A., Papaioannou, M., Skancke, M. and Sung, C. C. (2013), Sovereign Wealth Funds: Aspects of Governance Structures and Investment Management, IMF Working Paper, No: 13/231.
- Allen, M. and Caruana, J. (2008), "Sovereign Wealth Funds - A Work Agenda", IMF, <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2008/022908.pdf> (Erişim: 05/06/2017).
- Aykın, H. (2011), "Ulusal Refah Fonları; Risk mi, Fırsat mı?", SDE Analiz, Stratejik Düşünce Enstitüsü, ss. 4-28.
- Bertoni, F. and Lugo, S. (2015), The Use of Debt by Sovereign Wealth Fund, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2656228 (Erişim: 06/06/2017).
- Cohen, B. J. (2009), "Sovereign Wealth Funds and National Security: The Great Trade-off", International Affairs, 85(4), pp.713–731.
- Csoma, R. (2015), "Appreciation of the Role of Sovereign Wealth Funds in the Global Economy", Public Finance Quarterly, 2, 270-287.
- Dedeoğlu, E. (2016), "Kamu Mali Yönetiminde Neler Oluyor? Varlık Fonu ve Tamamlayıcı Ödenek", TEPAV Değerlendirme Notu, No: 201629, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1473014698-4.Kamu_Mali_Yonetiminde_Neler_Oluyor_Varlik_Fonu_Ve_Tamamlayici_Odenek.pdf (Erişim, 07/07/2017).
- Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu (2013), Resmi Gazete, Sayı:25141, 17/6/2003.
- Fernandes, N. (2009). "Sovereign Wealth Funds: Investment Choices and Implications Around The World", IMD Working Paper, No: 2009/01, http://www.imd.org/research/publications/upload/wp_2009_01_fernandes_level_1.pdf (Erişim: 03/07/2017)
- Financial Times (2008), Sarkozy Calls for European Wealth Funds. 21/10/2008 <https://www.ft.com/content/c2ba0fe0-9f5a-11dd-a3fa-000077b07658> (Erişim: 01/08/2017).
- Gelb, A., Tordo, S., Halland, H., Arfaa, N. and Smith, G. (2014), "Sovereign Wealth Funds and Long-Term Development Finance Risks and Opportunities", World Bank Policy Research Working Paper, No: 6776.
- Hacıhasanoğlu, E. ve Soytaş, U. (2010), "Yeniden Tasarlanan Finansal Mimaride Ulusal Varlık Fonlarının Rolü", MARC Working Paper Series, No: 2010-02.

- Hürriyet Gazetesi, (2017), Norveç Varlık Fonu 1 Milyar Dolarını Türkiye'de Değerlendirdi, 3/3/2017, <http://www.hurriyet.com.tr/norvec-varlik-fonu-1-milyar-dolarini-turkiyede-degerlendirdi-40383579> (Erişim: 11/07/2017).
- IFSWF (2014), "Santiago Principles: 15 Case Studies, How IFSWF Members Implement the Santiago Principles", IFSWF's 6th Annual Meeting in Doha.
- IFSWF (2016), New Challenges, Private Markets: Sovereign Wealth Funds' Changing Investment Strategies, Subcommittee 2: Investment & Risk Management, International Forum of Sovereign Wealth Funds <http://www.ifswf.org/sites/default/files/IFSWF%20New%20Challenges%2C%20Private%20Markets.pdf> (Erişim: 05/04/2017).
- IWG (2008), "Sovereign Wealth Funds Generally Accepted Principles and Practices 'Santiago Principles'", International Working Group of Sovereign Wealth Funds. www.iwg-swf.org/pubs/eng/santiagoprinciples.pdf (Erişim: 05/6/2017).
- Jeanne, O. and Rancière, R. (2006), "The Optimal Level of International Reserves for Emerging Market Countries: Formulas and Applications", IMF Working Paper, No: 06/229.
- Karag l E. T ve Koç, Y. E (2016), Dünyada ve Türkiye'de Ulusal Varlık Fonları, SETA, Sayı: 169. https://setav.org/assets/uploads/2016/11/20161028172334_varlik-fonu-pdf.pdf (Erişim: 7/06/2017).
- Kayıran, M. (2016), "Türkiye Varlık Fonu'nun Kuruluş Amaçları ve Yapısı  zerine Bir Değerlendirme", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt: 14 (5), ss:55-90.
- KIA (2017), "Overview of Kuwait Investment Authority", <http://www.kia.gov.kw/en/ABOUTKIA/Pages/Overview.aspx> (Erişim, 06/06/2017).
- Kotter, J. and Lel, U. (2008), "Friends or Foes? The Stock Price Impact of Sovereign Wealth Fund Investments and the Price of Keeping Secrets", Board of Governors of the Federal Reserve System - International Finance Discussion Paper, No: 940.
- Larsen, P. T. and Hughes, C. (2008), "Sovereign Wealth Funds: The New Kids on The Block", Financial Times, 24/01/2008, http://www.ft.com/cms/s/0/c7433296-ca1f-11dc-b5dc-000077b07658.html?ft_site=falcon&desktop=true#axzz4qZPC47yd (Erişim, 06/06/2017).
-  zkul,  . (2016), "Türkiye Varlık Fonu Norveç gibi mi, Angola gibi mi olacak?", Dünya Gazetesi, 2/09/2016, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/turkiye-varlik-fonu-norvec-gibi-mi-angola-gibi-mi-olacak/327996>, (Erişim: 05/07/2017).
- Selfin, Y., Snook, R. and Gupta, H. (2011), "The Impact of Sovereign Wealth Funds on Economic Success", PricewaterhouseCoopers(PwC), <https://www.pwc.com.cy/en/issues/assets/sovereign-funds.pdf> (Erişim: 05/06/2017).
- SIL (2016), Hunting Unicorns: Sovereign Wealth Fund Annual Report 2016, http://www.ifswf.org/sites/default/files/report_SIL_2017.pdf (Erişim: 07/06/2017).
- Summers, L. (2007), "Sovereign Funds Shake the Logic of Capitalism, 30 July 2007", Financial Times. http://www.ft.com/cms/s/0/8c9dea94-3e30-11dc-8f6a-0000779fd2ac.html?ft_site=falcon&desktop=true#axzz4qZPC47yd (Erişim, 06/06/2017).

SWFI (2017), "What is a SWF?" Sovereign Wealth Fund Institute, <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund/> (Erişim: 06/06/2017)

SWFI, <https://www.swfinstitute.org>

TBMM (2016), "Türkiye Varlık Fonu Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ile Gerekçesi", 1 Ağustos 2016. <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0750.pdf> . (Erişim: 05.07.2017).

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2016), Resmi Gazete, Sayı: 29813, 26/8/2016.

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Yapısına ve İşleyişine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Kararın Yürürlüğe Konması Hakkında Karar (2016), Resmi Gazete, Sayı:29883, 9/11/2016.

Yalçın K. ve Sürekli, A.M. (2015), "Ekonominin Çeşitlendirilmesinin Bir Aracı Olarak Ulusal Refah Fonu Modelinin Türkiye Ekonomisi Açısından Uygulanabilirliği", Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt: 17(3)

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ MÜZAKERELERİ: TÜRKİYE’NİN PARİS ANLAŞMASI’NI İMZA SÜRECİ

(NEGOTIATIONS ON CLIMATE CHANGE: THE PROCESS FOR TURKEY TO SIGN PARIS AGREEMENT)

Doç. Dr. İsmail Köse

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü
ismailkosetr@ktu.edu.tr

ÖZET

İnsanlık tarihi döngüsü içinde değerlendirildiğinde, küresel ısınma ve ısı artışının doğal sonucu iklim değişikliği olgusuna sebebiyet veren fosil yakıt kapitalizminin, sanayi devrimiyle hızlandırılan çok kısa bir sürece denk geldiği görülür. Tarih döngüsünde dar bir zaman dilimi olsa da fosil yakıt kullanımı karbon emisyonunu artırarak küresel ısınmaya neden olabilecek kadar ciddi bir tehdittir. Bu durumun sebep-sonuç ilişkisi içerisinde iklim dengelerini bozarak çevre üzerinde bıraktığı olumsuz etki oldukça büyüktür. Türkiye, coğrafi konumuyla küresel ısınmanın sebebiyet verebileceği olası olumsuz etkilerden gerek sosyo-ekonomik gerekse de siyasal olarak etkilenme riski altındadır. Bulunduğu coğrafyanın getirdiği olası tehditlerin de etkisiyle Türkiye, yakın gelecekte iklim değişikliğinden kaynaklı problemlerle karşılaşabilecektir. Son elli yılda, küresel ısınmayı engellemeye yönelik çok sayıda teşebbüste bulunulmuştur. Bu bağlamda Paris’te varılan uzlaşma geleceğe yönelik ümitleri artırıcı niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Türkiye, Karbon, İklim, Risk, Müzakere

ABSTRACT

Catastrophic climate change, when viewed in the span of humankind history, fossil fuel capitalism is a short and very particular period accelerated by industrial revolution. Despite it is a narrow time period in historical span, use of fossil energy sources boosts carbon emission and causes global warming. This fact in causal-link damage atmospheric climate reactions and conduces to catastrophic effect on environment. Turkey, due to its geographic location both socio-economically and politically is a sensitive country which will negatively be affected by the possible side effects of the global warming. Because possible threats of its location, Turkey among countries that will face with problems arising by the climate change. There have been several attempts on preventing global warming. In this context, the understanding reached in Paris have encouraged the hopes for future.

Keywords: Climate Change, Turkey, Carbon, Climate, Risk, Negotiation

1. GİRİŞ

Sanayi Devrimi sonrasında (1770-1850) önce Avrupa anakarasında, yaklaşık yüzyıl sonra da dünyanın diğer bölgelerinde demir çarkları döndürecek enerjiyi sağlamanın tek yolu olan fosil yakıtlara (kömür, petrol, doğalgaz vs.) talep alternatifsiz bir şekilde hızla arttı. Oysa Sanayi Devrimi'ne kadar insanlık doğal kaynakları kullanıp, kendisiyle birlikte, evcilleştirdiği hayvanların gücünden yararlanarak bütün ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Sanayi devrimi ve buhar gücünün icat edilmesinden (1781) önce insanlık hemen bütün tüm gereksinimlerini doğal olanakları kullanmak suretiyle gerçekleştiriyordu. Örneğin gemilerin seyrüseferi ya kürek çeken insan ya da rüzgâr gücüyle, karada ticari emtianın, ağır yüklerin taşınması, insanların bir yerden diğer yere seyahati veya arazilerin sürülmesi bu işler için uygun güçlü hayvanların kullanılmasıyla yapılıyordu. Benzer şekilde temel gıda maddelerinin öğütülmesi için su ya da rüzgârın gücünden yararlanılıyor, sulama basit çukurluklar vasıtasıyla, evlerin ısınması yerüstü kaynak olan odunsu bitkilerin yakılmasıyla, aydınlatma ihtiyacı ise yine bitki köklerinden veya dal ve yaprak özlerinden elde edilen yağlar vasıtasıyla yapılıyordu.

Sanayi Devrimi öncesinde insanoğlunun ihtiyaçlarını gidermekte yeterli olan bütün bu araçlar hayatı yavaşlatmanın yanında, doğal şartlara ya da canlı bir varlığın gücüne bağımlı olduğundan belli bir kapasitenin ötesine geçememekte, insan kontrolünü kısıtlayarak, doğayı öncelemekte, insanlığı bir tür doğa durumunda, doğayla barışık bir anlayışla yaşamaya mecbur bırakmaktaydı. Buhar gücüyle çalışan dişlilerin ve oluşturdukları mekanik kuvvetin icadı tüm doğal araçlardan her geçen gün öncekinden çok daha güçlü, hızlı hale gelmesini sağladı. Yeni süreçle birlikte çok sayıda buluş ile kontrol edilebilir makine insanlığın hizmetine girdi. Tarıma geçişten sonraki en büyük ve etkili nitelik sıçraması olan bu gelişmeyle seyahat süreleri kıaldı. Dünya, doğayla başa çıkabilmenin, uzak coğrafyalara seyahat edebilmenin çok daha kolay ve hızlı yapılabileceği mekanik bir köye dönüşerek küçüldü.

Tarım devrimiyle yerleşik hayata geçmişti, makinelerin işgücüne katkısı sayesinde büyük kentler kuruldu, insanlık her alanda sanayi devriminin ilk yıllarında hiçbir şekilde öngörülemez bir gelişme ivmesi yakaladı. Sanayileşme aynı zamanda insanlık tarihi için çok kısa sayılabilecek bir zaman diliminde öngörülmesi olanaksız sosyo-ekonomik devrim ve dönüşümler de yarattı. Bu hızlı ilerlemenin bütün sonuçları olumlu olmadı. Nitekim küresel ısınma olgusu sanayileşmenin yan etkisi olarak ortaya çıktı. Belirtilen nedenle küresel ısınmayla mücadele aynı büyüklükte ve kararlılıkta radikal bir sosyo-ekonomik devrim gerektirmektedir. İklim değişikliklerinden kaynaklı yan etki döngüsünün kırılabilmesi için karbondan vazgeçen yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı artık bir fantezi değil zorunluluktur.

Sanayileşmenin sürmesi fosil yakıtlara, fosil yakıtların paylaşılması ise sömürgeciliğe ve paylaşım sorunlarında üstünlük sağlayacak kitlesel ölümlere sebebiyet verebilecek ateşli silahlara bağımlıdır. Nitekim endüstrileşme sürecinin tetiklediği büyük kentlere göç olgusu önce sömürgeciliği başlatmış, sonra da elektronik çiplerin yaşamı şekillendirdiği üçüncü dalga küreselleşmenin alt yapısını oluşturmuştur. Tarıma geçiş, sonrasında ilk iki dalga küreselleşme; 15. yüzyıldaki Merkantilizm, ikinci dalga küreselleşme 18. yüzyıldaki Sanayi Devrimi ve bu sürece bağlı sömürgecilik olarak kabul edilebilir. Küresel ısınma ve makro düzeyde iklim değişiklikleri büyük oranda ikinci dalga küreselleşmenin sonucudur. Nitekim ikinci dalga küreselleşme sonucunda ilk defa insanlığın yaşayış şekli ile ihtiyaç çeşitliliği tamamen farklılaşmıştır. Fosil yakıtlara bağımlı kapitalizmin iklim ve çevre üzerindeki telafisi imkânsız olumsuz etkisi nedeniyle, dünyada kurulu iklim düzeni gün geçtikçe sürdürülebilirliğini kaybetmektedir. (Bradshaw, 2010: 276). Küresel ısınmayı tetikleyici ve mevcut iklim düzeni

dengesini bozucu etkisinin yanında; ikinci dalga küreselleşmenin diğer yan etkisi kitlesel katliamları mümkün kılan ileri teknoloji mühimdir. Karbon kaynaklara bağımlılık, ölümcül silahların kullanıldığı dünya sathına yayılabilme potansiyeliyle yüklü çatışmalar sarmalını da beraberinde getirmiştir. Nitekim insanlık iki defa (1914 ve 1939 yıllarında) kendi türünü yok edebilecek kapasitede savaşlarla karşı karşıya kalmıştır.

Açıkça görüldüğü gibi sanayileşmenin sağladığı bunca yenilik, hayatı kolaylaştıran icat ve kontrol edilebilen gücün en zayıf noktası enerjiye duyulan doyumsuz ihtiyaçtır. Enerji ihtiyacı sanayileşmede bir tür kelebek etkisi yaparak kendisinden sonraki çok sayıda olumsuzluğa yol açabilecek zincirleme reaksiyonu tetikleyebilmektedir. Sanayinin enerji ihtiyacı büyük oranda kalorisi yüksek yeraltı fosil yakıtlardan karşılanabilmekte, bu kaynaklar aynı zamanda tolere edilemez risk ve maliyet döngüsünü de beraberlerinde getirmektedir (Schubert vd., 2008: 23). İlk olumsuzluk, bilindiği gibi enerji kaynaklarının paylaşımında karşılaşılan anlaşmazlıklar ve yeni icatlardan yararlanılarak geliştirilen ölümcül savaş araçlarının inşasıdır. İkinci ve en az birincisi kadar tehlikeli yan etki ise küresel ısınma ve sebep olduğu zincirleme reaksiyonlardır.

Fosil yakıtların kullanılmasıyla ortaya çıkan gaz atıkların ısıyı muhafaza edici özellikleri düşünüldüğünde daha büyük boyutta bir riske sebebiyet verme potansiyeliyle yüklüdürler. Özellikle küresel ısınmaya neden olan en etkin seragazı (greenhouse gas) karbondioksit (CO₂) emisyonunun kontrol edilmesindeki güçlükler geleceğe yönelik beklentilerin eksi çarpanı olabilecektir. Emisyonunun kontrolsüz bir şekilde artması nedeniyle daha önce karşılaşılmayan ölümcül hastalıklar ile geri döndürülemez bir düzeye yaklaşan iklim değişimleri ortaya çıkmaktadır. Atmosfer, denizler, kar ve buzul örtüleri arasındaki biyolojik, fiziksel ve kimyasal karşılıklı etkileşimden oluşan doğal denge hasar görmektedir. Kararsız değişkenin atmosfer olduğu iklimde meydana gelen doğal sürece aykırı farklılıklar, bu değişikliğin tetiklediği küresel ısınmadır. Geline durum, tekrar yerüstü doğal enerji kaynaklarının kullanılmasının artırılmasını, böylece seragazı emisyonları sınırlanarak, sanayinin çevre, insan sağlığı ve atmosfer üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması için çalışmalar başlatılmasını gerektirmektedir.

Bilim insanlarının hesaplamalarına göre dünya 4.6 milyar yıl yaşındadır. İlk dönemlerde atmosferde doğal olarak bulunan su buharı, karbondioksit, metan ve ozon gibi sera etkisi gösteren gazların oranı oldukça yüksekti. Buna bağlı olarak dünya, yaşama izin vermeyecek şekilde sıcaktı. Yeryüzünün geçirdiği dönemsel farklılaşma ile seragazlarının atmosferdeki oranı azaldığından, sıcaklığın yaşama izin verebilecek düzeye inmesi olanağı doğdu (Uzmen, 2007: 27-28). Seragazları belli bir oranın üzerine çıkmadıkları sürece dünyadaki ısının muhafazası ve organik yaşamın sürdürülebilirliği için gereklidirler. Buna karşın atmosferde tolere edilebilir oranların üzerine çıktıklarında aşırı ısı tutulmasına neden olurlar ve bu sefer de yaşamı tehdit ederler.

Seragazları güneş ışınlarının yeryüzüne ulaşmasını engellemezler fakat gündüz biriken ısının gece kaybolmasını önleyerek aşırı soğumanın önüne geçerler. Atmosferdeki doğal sera etkisini sağlayan bu durum, seragazlarının tolere edilebilir sınırların üzerinde artışıyla gereğinden fazla ısı tutulmasına neden olur, böylece küresel ısınma meydana gelir. Atmosferde hiç seragazı bulunmasaydı küresel sıcaklık yaşama olanak tanımayacak şekilde ortalama -18 derece olacaktı (Türkeş vd., 2013: 10; AB Öncülüğünde İklim Değişikliği ile Mücadele, 2010: 4). Sanayi Devrimi sonrası fosil yakıtların aşırı kullanımı ve ormanların yok edilmesi gibi etmenler yaklaşık bir düzine farklı elementten oluşan seragazlarının artış dengesini bozmuştur.

Karbondiyoksit (CO₂), metan (CH₄), nitrozoksit (N₂O), hidroflorokarbon (HFC), perflorokarbon (PFC), kükürthekzaflorid (SF₆) ve öncül seragazları; azotoksit (NO_x), karbonmonoksit (CO), uçucu organik bileşikler (NMVOC) ile kükürtdiyoksit (SO₂) gibi gazların tamamı insan kaynaklı etkenlerle artabilen başlıca seragazlarıdır. Normal şartlarda sera etkisi gösteren gazların toplamının atmosferdeki oranı %0.1'dir (Ulusal Seragazı Emisyon Envanteri Raporu 1990-2009: 46-47; Houghton, 2004: 28-29). Söz konusu binde birlik dilimdeki seragazları içinde CO₂ en yaygın olanıdır. Zira karbon, yapısal olarak her maddeyle kimyasal bileşim oluşturabilen bir elementtir. Bu özelliği nedeniyle doğadaki bütün yaşam formlarının nihai yapı taşıdır ve fosil enerji kaynaklarının kullanılmasıyla aslında doğada hapsolmuş pozitif CO₂ açığa çıkarak atmosfere karışır (Walker ve King, 2009: 31). Bu nedenle son yüzyılda atmosferdeki CO₂ oranı 280 ppm'den (milyonda bir birim) sanayileşmenin getirdiği %31'lik artışla 377 ppm'ye yükselmiştir (İklim Değişikliği ve Türkiye, 2012: 4). Atmosferdeki CO₂ oranı ile sıcaklık artışı arasında doğru orantı vardır ve ikili birbirine bağlı olarak azalır veya artar.

Bilim insanları tarafından yapılan geriye dönük araştırmalar, son 650.000 yılın hiçbir döneminde CO₂ oranının bugünkü düzeye kadar yükselmediğini göstermektedir (Walker ve King, 2009: 34). Söz konusu artış hemen hemen tamamen insan kaynaklı sebeplerden dolayı gerçekleşmiştir. Seragazı emisyon sorunu ileri derecede sanayileşme düzeyine ulaşan gelişmiş ülkelerin sebebiyet verdiği bir sorundur (Climate Change and Power, 2002: 4-5). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, doğal riskler ve afetlerin sonuçlarına maruz kalmakla birlikte seragazı emisyonları oransal düzlemde sanayileşmiş ülkelerle karşılaştırıldığında çok azdır. Buna karşın Türkiye, 1992 yılından itibaren Birleşmiş Milletler (BM) iklim değişikliği çalışmalarında etkin olarak yer almıştır. Türkiye'de seragazlarının temel kaynağı ortalama %90 gibi yüksek bir oranda yakılarak enerjiye dönüştürülen fosil yakıtlardır. Tüm dünyada olduğu gibi enerji sektörü en fazla seragazı emisyonuna sebebiyet veren iş koludur. Enerji sektörünün (elektrik, sanayi, ulaştırma vd.) sebebiyet verdiği emisyon hacmi 20 yılda ortalama %201.4 oranında artmıştır (Ulusal Seragazı Emisyon Envanteri Raporu 1990-2009).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2017 yılı Nisan ayında yayınlanan son Seragazı Emisyon İstatistikleri (1990-2015); CO₂ eşdeğerliği açısından 2015 yılı toplam seragazı emisyonunun 1990 yılına göre %122 arttığını, 1990 yılında kişi başı 3.88 ton/kişi olan CO₂ değerinin 2015 yılında 6.07 ton/kişiye çıktığını göstermektedir. Bu çalışma kaleme alındığı esnada en son karşılaştırmalı verilerin değerlendirildiği 2015 yılında, (206 ve 2017 yılları değerlendirmeleri henüz erişilebilir değildir) enerji ve endüstriyel kaynaklı CO₂ emisyon hacminin %99.8 olarak gerçekleşmesi dikkat çekicidir. İklim değişikliği ve küresel ısınmayla etkin mücadeleye aktif olarak katılımın gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir dönemde emisyon hacminin hemen hemen iki ile üç kat arasında artması ve enerji (%86.1) ile endüstriyel işlemlerin (%13.7) CO₂ emisyon hacmindeki oranı, acil tedbir alınarak yenilenebilir enerji kaynaklarına daha fazla ağırlık verilmesinin gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Türkiye, petrol ve doğalgaz üreticisi olmadığı için enerji ve sanayi üretimi kömürle çalışan işletmeler hariç büyük oranda dışa bağımlıdır. Rüzgâr, su, güneş gibi yenilenebilir kaynakların kullanıma sokulması, karbon salınım oranlarını düşürmenin yanında enerji gibi hayati bir konuda dışa bağımlılığı da azaltacaktır.

İthal enerji kaynaklarına bağımlılık ülkesel bir sorunken, küresel ısınma ve sıcaklık artışlarına bağlı iklim farklılaşmaları ülkesel olmanın ötesinde, bütün insanlığı ilgilendiren evrensel bir sorundur. Soğuk Savaş sonrasında düzenli olarak yapılmaya çalışılan iklim zirvelerinin ve 2016 yılının başında Paris'te imzaya açılan Paris Anlaşması'nın amacı, tüm insanlığa, karşı karşıya kalınan tehdidin gösterilmesidir. Bu sayede yerüstü doğal, yenilenebilir kaynakların kullanımının artırılması amaçlanmaktadır. Böylece yeryüzü, tüm canlılar için daha yaşanabilir

hale getirilebilecektir. Paris'te ulaşılan nihai uzlaşa tersten okunduğunda, dünyanın sanayileşme öncesindeki doğallığının tekrar elde edilmesine yönelik bir irade ve istekliliğin varlığı geleceğe yönelik ümitleri teşvik eder. Sanayi Devrimi sonrasındaki yaklaşık 200 yıllık süreçten sonra dünyanın sanayileşme öncesi doğallığına geri dönebileceği bir dönüşüm olanaksızdır. Buna karşın kısmi iyileştirmeler yapılabilmesi ya da mevcut durumun daha fazla kötüleşmesini engelleyip, eldeki kazanımların sürdürülebilir hale getirilmesi olasıdır.

Bu çalışmada “küresel ısınmanın sanayileşmiş ülkelerin fetişist bir propagandası olduğu” (Şahin, 2005) şeklindeki argümanlara karşı, küresel ısınma ve iklim değişikliği döngüsünün bir olgu olarak mevcudiyeti ve bu durumun insanlığın geleceğini tehdit ettiği kabul edilmiştir. Nitekim, Uluslararası İklim Değişikliği Paneli (International Panel on Climate Change IPCC), 2007 yılında küresel ısınmanın ve buna bağlı iklim değişikliğinin tartışılmaz bir gerçek realite olduğunu ve insan etkisiyle yaşanan sıcaklık artışının varlığını %90 güvenilirlikle ortaya koymuştur. Söz konusu durum ve küresel iklim değişikliği üzerindeki insan etkisi Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Inter Governmental Panel on Climate Change) tarafından da teyit edilerek, 1983-2012 yılları arasındaki 30 yıllık dönemin son 1400 yıldaki en sıcak devre olduğu onaylanmıştır (IPCC Synthesis Report, 2014: 2-3).

Bu çalışmanın amacı, iklim değişikliği sürecinin tarihsel gelişimini genel hatlarıyla inceleyip, sıcaklık artışlarıyla buna bağlı küresel ısınmanın insanlığa getireceği ardıl felaketler zincirini ve Türkiye'nin karşılaşacağı olası sorunları irdelemektir. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) 195 ülke tarafından imzalanan Paris Anlaşmasından 2017 yılı Haziran ayında çekilmesi, sorununun ciddiyetinin en fazla kirliliğe sebebiyet veren devlet tarafından anlaşılmadığını göstermektedir (New York Times, 01/06/2017). Çalışmada, iklim değişikliğinin getirdiği olumsuzluklara değinilerek Türkiye'nin Paris Anlaşmasına taraf olma süreci ele alınacaktır. Türkiye coğrafi konumuyla, gerek doğal farklılaşmalar gerekse ısı artışlarının neden olacağı kitlesel göç hareketlerinden en çok etkilenecek ülkeler arasındadır. Çalışmada bu durum ve gelecekte karşılaşılabilecek olası riskler de analiz edilmeye çalışılacaktır. Küresel ısınma ve iklim değişikliği bütün insanlığı, tarihte ilk defa hep birlikte hayatta kalma ya da yok olma riskiyle karşı karşıya bırakmış, etkin ve kaçınılması olanaksız bir şekilde birbirine bağımlı ve zorunlu bir şekilde, uzlaşıyla kolektif karar alıp, bu kararları birlikte uygulamaya mecbur etmiştir. Zira 1955-1972 yılları arasındaki nükleer dehşet dengesi döneminde bile küresel anlamda bugünkü boyutta bir tehditle karşılaşılmamıştır.

2. KÜRESEL ISINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİYLE MÜCADELEYE YÖNELİK ÇALIŞMALAR: TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Küresel ısınmaya, dolayısıyla iklim değişikliğiyle olağan olmayan yeryüzü hareketlerine sebebiyet veren ana faktör seragazlarıdır. Seragazlarının en etkili CO2 emisyonu dünyadaki hızlı ve kontrolsüz sanayileşmenin sonucudur. 1994 yılında yapılan hesaplamalarda 1937-1987 yılları arasındaki 50 yıllık dönemde dünya tarihinin son 1200 yılındaki en sıcak dönemin yaşandığı saptanmıştır. Bu tespit ve somut göstergeler, seragazları emisyonunun, şayet kontrol altına alınamazsa sebebiyet vereceği geri döndürülemez felaketler zincirinin de habercisidir (Otan, 1994: 20). Ayrıca 1980-1988 yılları arasında dünyada en sıcak sekiz yılın yaşandığı tespit edilmiştir. Bu durum ardışık bir şekilde tüm dünyada orman yangınlarına, buzulların erimesine, dolayısıyla okyanusların yükselmesine, sıtma, kolera, veba gibi hastalıkların daha hızlı yayılmasına, ekosistemin bozulması ve içme suyu kaynaklarının kuruması gibi bir dizi birbiriyle bağlantılı zincirleme soruna neden olmaya başlamıştır (Koçer

ve Eminoğlu, 2012: 72). Fakir/zengin ya da sanayileşmiş/az gelişmiş olması fark etmeksizin hiçbir ülke, karşılaşılan olumsuzluklar “beni ilgilendirmez” diyebilecek durumda değildir. Çünkü insanlık ve yerküre bir bütün halinde risk faktörü çarpan etkisine sahip hayati bir tehditle karşı karşıyadır.

Küresel ısınmayla ilgili ilk uluslararası teşebbüs 1972 yılında İsveç’in başkenti Stockholm’de BM himayesinde düzenlenen “İnsan ve Çevre Konferansı”dır. Çevre ile ilgili görüşmelerin yapıldığı bu ilk uluslararası Konferans’a Türkiye dahil 113 ülke katılmıştır. Aynı yıl BM Çevre Programı (UN Environment Programme UNEP) kurulmuştur (Kıvılcım, 2013: 35). İlk konferanstan yedi yıl sonra Dünya Meteoroloji Örgütü tarafından 12-13 Şubat 1979 tarihinde Cenevre’de iklimle ilgili ikinci konferans toplanmıştır. Bu Konferansı 1985 yılı Villach ve 1987 yılı Toronto Konferansları takip etmiştir. 1988 yılında IPCC kurulmuş ve ilk raporunu 1990 yılında yayınlamıştır. İklim ve küresel ısınmayla alakalı ikinci geniş katılımlı konferans yine 1990 yılında Cenevre’de gerçekleştirilmiştir (Koçer ve Eminoğlu, 2012: 72). 1990 yılındaki Konferansta ilk defa küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle mücadele için önemli kararlar alınmıştır.

Fosil yakıtların atmosferdeki ortalama sera etkisi %57, tarımda kullanılan ürünlerin %19, ormanların yok edilmesinin %17 ve sanayi atıklarının %8 paya sahiptir. Yıllara göre oranlarda değişiklikler olmasına karşın; seragazı emisyonunda ABD ve Kanada ikilisi %47’lik payla ilk sıradayken, Batı Avrupa ülkeleri %24 ile ikinci sıradadır. ABD’nin bütün dünyadaki 5 milyar 228 milyon tonluk karbondioksit (CO₂) emisyonundaki payı ise ortalama %23.7’dir (Cumhuriyet 31/03/1995: 20). 1990 yılından itibaren ABD’nin CO₂ emisyonu ortalama %19.9 artmıştır. ABD, iklim değişikliği ve küresel ısınma ile mücadeleye yönelik girişimlere mesafeli yaklaşmasına karşın, 2015 yılındaki Paris Anlaşması müzakereleri esnasında, CO₂ emisyon oranını, 2025 yılında %26 ile %28 arasındaki bir oranda 2005 yılı düzeyinin altına çekmeyi ve iklim değişikliğiyle mücadele için fakir ülkelere 2020 yılına kadar 3 milyar dolar yardım yapmayı taahhüt etmişti (New York Times, 01/06/2017). Bu indirim yeterli değildi ve aslında 2050 yılına kadar ABD’nin mevcut emisyon oranlarının %50 azaltılması gerekmektedir (Bradshaw, 2010: 284). Buna karşın, Donald Trump’ın Başkan seçilmesiyle ABD, emisyon hacimlerinin azaltılması sonucunda 2025 yılında 2.7 milyon Amerikan vatandaşının işsiz kalacağı bahanesiyle, 2017 yılı Haziran ayı başında (New York Times, 01/06/2017) bütün bu yetersiz taahhütlerden de vazgeçerek Paris Anlaşmasından çekilmeyi yeğlemiştir.

Sanayileşmenin iklim üzerindeki etkisi konusunda devletlerarası mutabakat sağlanmışken, ABD’nin yokluğunda önlemler ve tedbirler üzerindeki anlaşmazlık halen devam etmektedir. Hesaplamalar, mevcut şartlar altında, özellikle sanayileşmiş ülkelerin emisyon oranlarının sabit kalması durumunda bile yüzyıl içinde atmosferdeki küresel ısınma düzeyinin 1.1 dereceden 6.2 dereceye ulaşabileceğini göstermektedir (Hertel ve Rosch, 2010: 357; Ambrosi, 2008: 315). Bu sonu engellemenin ve ısı artışını 2 ya da daha alt bir dereceye sabitleyebilmenin tek yolu sera etkisi göstermeyen karbon emisyonu düşük alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarının daha çok tercih edilmesi ve kullanılmasıdır (AB Öncülüğünde İklim Değişikliği ile Mücadele, 2010: 5, 7; Bradshaw, 2010: 278). ABD başta olmak üzere ileri sanayileşmiş ülkelerin katılımı olmaksızın emisyon hacimlerinin düşürülmesi olası değildir. Buna karşın ABD başta olmak üzere sanayileşmiş devletler kurulu sanayi işletmelerini olumsuz etkileyeceği gerekçesiyle emisyon hacimlerini kısmayı kabul etmemektedirler. Nitekim BM’de başlayan iklim zirvesi görüşmelerinde res communis (insanlığın ortak malı) statüsündeki atmosferi en çok kirleten ABD, OPEC, AB ve OECD ülkeleri, CO₂ emisyonunun azaltılmasına yönelik hükümlerin 2020’li yıllardan sonra yürürlüğe girmesini talep etmişlerdir.

Sanayileşmiş ülkelerin gönülsüzlüğü ve dünya gerçeğini dikkate almayan politikalarına bir cevap olmak üzere, 1995 yılında Berlin’de Türkiye dahil 130 ülkenin katılımıyla yapılan BM Dünya İklim Zirvesinde, CO2 emisyonunda en azından %20’lik bir azaltmaya gidilmezse doğal afetlerin ciddi bir tehdit boyutuna ulaşacağı uyarısı yapılmıştır. Bu konferansta da sanayileşmiş ülkeler, maliyetleri artıracığı ve sanayi üretimini olumsuz etkileyeceği gibi gerekçelerle söz konusu indirimde sıcak bakmamıştır. Oysa üç sene evvel, 1992 yılında imzalanan Rio de Janeiro Konvansiyonu ile sekiz yıl sonra, küresel ısınmanın en önemli nedeni olan seragazlarının 2000 yılında 1990’lardaki düzeye indirilmesi kabul edilmişti (Cumhuriyet, 01/04/1995: 20).

İklim değişikliklerinden ilk etkilenecek ikame edilemez ve vazgeçilemez hayati gerekliliklerin başında tatlı su kaynakları gelmektedir. Türkiye, Ortadoğu’da kendine yetebilecek tatlı su (içme suyu) kaynaklarına sahip tek ülkedir. Gelişmekte olan bir ülke olmasına rağmen ilk günden itibaren iklim ve küresel ısınma ile ilgili girişimleri yakından takip ederek, emisyon hacimlerinin kısılmasına taraf bir politika izlemiştir. Coğrafi konumu, kıyıları ve su kaynakları, yağışlı bölgelerdeki heyelana açık dağlık yapısıyla iklim değişikliklerinden etkilenmesi kaçınılmaz olan ülkelerden birisi de Türkiye’dir. Mevcut durumu göz önüne alan Çevre Bakanlığı, sulak alanların ve doğal hayatın korunması için bir girişim başlatmış, bu amaçla 28 Akdeniz ülkesinin imzacı olduğu Grado Bildirisi’ne Türkiye de taraf olmuştur (Cumhuriyet, 29/10/1994: 20). Grado Bildirisi, Akdeniz çevresindeki sulak alanların ve bu alanlarda yaşayan kuşların dünyada yok olma tehdidiyle karşı karşıya olan yerlerin başında gelmesi nedeniyle; 1991 yılında İtalya’nın Grado kentinde Akdeniz çevresindeki sulak alanların ve bu alanlarda yaşayan kuşların gelecekte korunması amacıyla toplanan bir sempozyum sonucunda yayınlanmıştır. Sempozyuma 28 ülkeden 300 araştırmacı katılmıştır. Bildiride, Akdeniz alanları ortak doğal miras olarak kabul edilmiş, bu bölgeleri korumaya yönelik gelecek planlamalarının yapılması kararlaştırılmış, korumaya yönelik bilgi akışı için kurullar oluşturulmuştur (Smardon, 2009: 60-62).

İklim değişikliğiyle mücadele kapsamında, 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Brezilya’nın Rio de Janeiro kentinde BM himayesinde 172 ülkenin katılımıyla gerçekleşen görüşmeler sonrasında imzaya açılan üç sözleşmeden birisi olan ve 9 Mayıs 1992 tarihinde New York’ta imzalanan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) (United Nations Framework Convention on Climate Change) dünyanın ilk iklim sözleşmesidir. Sözleşme, imzaya açılmasının iki yıl ertesinde, ABD ile Avustralya dahil 189 ülke tarafından onaylanarak 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İlk somut adım olan BMİDÇS’den bir yıl sonra, emisyonlarda istenilen azaltım düzeylerine ulaşılamadığı için, 28 Mart-27 Nisan 1995 tarihleri arasında yapılan görüşmeler neticesinde Berlin Şartı imzalanmış ve ikinci somut adım olan Taraflar Konferansı (Conference of Parties COP1) oluşturulmuştur (<http://www.cfr.org/climate-change/berlin-mandate/p21276>). Taraf ülkeler, Berlin’de emisyon hacimlerini 2005 yılına kadar 1990 yılı bazında %20 azaltma taahhüdünde bulunmuşlardı. Daha sonra Cenevre’de ikinci Taraflar Konferansı (COP2) düzenlenmiştir. Kyoto Protokolü 1997 yılında (COP3) kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında imzalanmıştır (Warwick ve Wilcoxon, 2002: 42-44). COP toplantıları Paris uzlaşısına kadar iklim değişikliğine karşı yürütülen mücadelede elde edilen ilerleme, taahhütlerin tutulma oranları ve ileriye yönelik politikaların oluşturulmasında bir tür uluslararası çalışma atölyesi görevi üstlenerek, toplantılar sonrasında yayınlanan metinler sonraki teşebbüslerin de alt yapısını oluşturmuştur. Bu nedenle COP girişimi ve görüşmeleri küresel ısınmaya karşı mücadelede etkin role sahiptir.

Türkiye ilk yıllarda, BMİDÇ Sözleşmesi’ne karşı mesafeli bir tutum takınmıştır. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi onayının gecikme nedeni Türkiye’nin Sözleşmenin Ek-I (ileri

sanayileşmiş ülkelerin bulunduğu liste) ve Ek-II listelerinde (gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu liste) yer almasından kaynaklanmıştır. Türkiye, OECD üyesi olduğundan gelişmiş ülkeler statüsündeydi ve belirtilen nedenle sanayileşmiş ülkeler ile birlikte BMİDÇS'nin her iki listesinde de kayıtlıydı. Bu sınıflandırmaya itiraz edilerek Türkiye'nin özel durumunun dikkate alınması talep edilmiş, bundan sonra hazırlanan teknik raporlarla taraf ülkelere keyfiyet birkaç kez izah edilmiştir.

Türkiye BMİDÇS'ye katılmak için ileri sürdüğü çekincelere karşın AB müktesebatına uyum çalışmaları kapsamında 2001/2 Sayılı Başbakanlık Genelesi (22/01/2001) ile İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu (İDKK) oluşturuldu. Kurul'un Çevre Bakanlığı emrinde, Dışişleri dahil diğer sekiz bakanlığın destek ve görev paylaşımıyla çalışmasına karar verildi. Daha sonraki yıllarda İDKK'nın çalışma kapsamı genişletilip, ilgili bakanlık sayısı artırıldı. İç mevzuattaki düzenlemelerin yapıldığı esnada BMİDÇS'ye taraf olma hususundaki müzakereler devam ediyordu. 2001 yılında Fas'ın Marakeş kentinde yapılan 7. Taraflar Konferansı'nda Türkiye'nin çekinceleri dikkate alınarak Ek-II'den çıkartılıp, Ek-I içinde özel bir statüde yer alması kabul edildi. Böylece Türkiye, prensip ve amaçlarını en başından itibaren desteklediği BMİDÇ Sözleşmesi'ne 2003 yılı sonunda taraf olmak için harekete geçti (RG, 18/12/2003).

Sözleşmenin yürürlük tarihinden dokuz yıl sonra, 20 Ekim 2003 tarihinde 4990 sayılı Uygun Bulma Kanunu ile taraf olma yönünde gerekli adımı atarak, 24 Mayıs 2004 tarihinde sözleşme imzacıları arasında yer aldı. Kanunda, yürürlüğün Resmi Gazete'deki (RG, 21/10/2003) yayın tarihi ile başlayacağı ve kanun hükümlerinin yürütmesinden Bakanlar Kurulu'nun sorumlu olacağı belirtilmiştir. İklim değişikliğiyle mücadelede toplumsal farkındalık ve eğitim vazgeçilemez öneme sahiptir. Buna karşın, 2003 yılına kadar yapılan düzenlemelerde Millî Eğitim Bakanlığı iklim değişikliğiyle ilgili eylem planlarında yer almamıştır. Bununla birlikte, iklim değişikliğiyle mücadeleye aktif katılım, Türkiye'nin Kyoto Protokolü'ne uyumunu kolaylaştırıcı bir etki yapacaktır.

3. KYOTO PROTOKOLÜ

İklim değişiminin getirdiği risklere karşı BM'nin girişimiyle en sıcak dönem olduğu saptanan 1997 yılı sonunda Japonya'nın Kyoto kentinde 154 devletin katılımıyla yapılan BM Hükümetler arası İklim Değişikliği Konferansı'nda (IPCC) küresel ısınma ve sebebiyet verdiği riskler ele alındı. Konferansta seragazlarının etkisi ve atmosferde aşırı ısınmaya yol açan emisyonların azaltılmasına yönelik planlar görüşülerek bir uzlaşma noktası arandı. Fosil yakıtları en yoğun işleyen sektörlerin başında gelen otomotiv ve petrokimya endüstri kolları gaz emisyonunun düşürülmesine ya da kota konulmasına şiddetle karşı çıkmaktaydı (Cumhuriyet, 1997: 9). Özellikle sanayileşmiş devletlerin ödün vermez politikaları nedeniyle görüşmeler yine çıkmaza girdi. Buna karşın Kyoto'da bağlayıcı olmayan bir protokolün imzaya açılması mümkün oldu.

Kyoto, Taraflar Konferansları (COP) toplantılarının neticesinde ulaşılabilen bir uzlaşmanın sonucudur. Amaç, BMİDÇS ile gerçekleştirilemeyen taahhütleri uluslararası hukuk karşısında bağlayıcı hale getirmektir (Botansky, 2001: 202-203). Belirtilen hedefe ulaşılabilmesi, 2015 yılı Aralık ayında imzaya açılacak Paris Anlaşması metninde elde edilen geniş katılım sonucu en azından bir beklenti şeklinde mümkün olabilecektir. Türkiye, farklılaşan iklimin oluşturacağı doğal afetler döngüsünü ve bu durumun getireceği; su anlaşmazlıkları, göç hareketleri, su baskınları, ekilebilir alanların tuzlu su altında kalması, kıtlık gibi bölgesel riskleri çok iyi bir şekilde değerlendirmiştir. Bu nedenle iklim değişikliği ve küresel ısınmaya karşı tedbir alınarak emisyon hacimlerinin kısılmasını destekleyen politikalarını devam ettirip Kyoto'daki

görüşmelerde yapıcı bir rol üstlendi. Emisyon hacimlerinin kısılması ilerleyen yıllarda gelişmekte olan Türk ekonomisi için belli zorluklara sebep olabilecekti. Buna karşın ulusal çıkarların ikinci planda tutulması pahasına insanlığın ortak sorununa çözüm arayışlarına destek verildi. OECD verilerine göre bu dönemde Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızı %1.1, kişi başı CO2 emisyon miktarı 3.8 tondur. Bu miktar sanayileşmiş ülkelerdeki, örneğin ABD'nin 16.2; Almanya'nın 9.2 ton orandan ortalama 1/4 daha düşüktü (<https://data.oecd.org/turkey.htm>).

Kyoto iklim değişimine karşı somut tedbirlerin alınması için bir başlangıçtır ve BMİDÇ Sözleşmesi'ne ek niteliğindedir. İmzacılar belli oranda emisyon kısıtlaması yapmayı yükümlenmişlerdir (Climate Change and Power, 2010). Kyoto, üç esnek seçenek getirmekteydi: (1) uluslararası emisyon kota transferi, (2) ortak uygulama ve (3) temiz gelişim mekanizması (Kyoto Protocol, Articles 17; 6; 12). Seri toplantılar ve çözüm arayışlarına karşın Kyoto'nun yürürlüğünde daha önceki sorunlar devam etti. Fosil yakıtlardan elde edilen ucuz enerjiden vazgeçmek istemeyen ABD başta olmak üzere sanayileşmiş devletler, önceki tutumlarını sürdürerek ekonomik büyümeyi yavaşlatıcı etkide bulunacağı ve istihdam daralmasına yol açacağı gibi gerekçelerle protokolü imzalamadılar (Climate Change and Power, 2010). Kyoto Protokolü, imzaya açılmasından sekiz yıl sonra, 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girdi.

Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadeleye etkin katılım politikası doğrultusunda yol haritası niteliğindeki İDKK, 2004 yılında yayınlanan Başbakanlık Genelgesi (17/02/2004) ile yeniden düzenlenmişti. Türkiye, iklim değişikliğiyle alakalı toplantı ve zirvelere etkin katılımına rağmen, sanayileşmiş ülkelerin nasıl bir tutum takınacağını beklemeyi yeğleyip, Kyoto'ya hemen taraf olmadı. Kyoto'nun yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra AB, 2006 yılında enerji güvenliği ile ilgili yol haritasını belirleyen bir dizi uygulamayı yürürlüğe soktu (Bahgat, 2006: 962). Tam üye adayı Türkiye'nin müktesebata uyması önemliydi. Nitekim AB, yerinde bir kararla ortak politikalar üretilerek sürdürülebilir çözümler bulunabileceğini düşünüyordu (Climate Change and Power, 2002: 16). Türkiye ve AB'deki ileriye dönük adımlara rağmen, mevcut sanayi üretimini olumsuz etkileyeceği bahanesiyle gelişmiş ülkelerin isteksizliği sonucu dünyada istenilen ilerleme 2000 yılı sonrasında da bir türlü sağlanamadı.

Türkiye, 5 Şubat 2009 tarihinde, yürürlüğe girmesinden dört yıl sonra 5836 Sayılı uygun bulma kanunu ile Küresel Isınma ve İklim Değişikliği için mücadele etmeyi amaçlayan bu tarihte yürürlükteki tek uluslararası çerçeve sözleşme olan Kyoto Protokolüne katıldı (RG, 17/02/2009). Protokol, BMİDÇS ile entegre bir şekilde hazırlanmıştı. Bazı alanlarda yeni yükümlülükler koymakta ve uygulamadaki aksaklıkların ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemeler getirmekteydi. Taraflar, azaltım oranlarını her yıl BM'ye raporlayacaklardı. Aynı yükümlülük Paris Anlaşmasında da yer alacaktır. Getirilen en önemli düzenlemelerden birisi taraf ülkelere "Kyoto birim" adı altında kota tanınmış olmasıdır. Kotalar devletlerin bildirimleriyle oluşturulmuştu. Amaç, atmosferdeki seragazi emisyonlarının düşürülmesi böylece iklim değişikliklerinin önlenmesiydi (Kyoto Protocol Reference Manual, 2008). Protokolün 3. maddesi taraf ülkelerin yapacağı seragazi emisyon azaltım miktarlarını göstermekteydi. Aynı maddenin üçüncü paragrafı ormansızlaştırmanın iklim üzerindeki etkisine dikkat çekerek orman alanlarının artırılmasını tavsiye ediyordu (Kyoto Protocol, Article 3).

Kyoto'nun (Kyoto Protocol) 17. Maddesi emisyon kotalarının ticaretine izin vermektedir. Bunun anlamı sanayileşmiş ülkelerin sanayileşmemiş fakir ülkelere kota satın alarak seragazi emisyon oranlarını artırabilmelerine olanak tanınmasıdır. Tarafların taahhüt edilen emisyon hacimlerine uymalarının takibinde izlenecek yöntem de belirlenmiştir. Buna göre; onaydan bir

sene sonra, 2006-2007 yıllarında ilk raporlamalar yapılacak, 2008-2012 yılları arasındaki dört yıllık dönemde kotalara uyum ve raporlamalar gönüllülük temelinde olacaktır. 2013-2015 yılları arasındaki üç yılda ise yıllık raporlamalar zorunlu olacaktır (Kyoto Portocol, Article 8). Paris Anlaşması'nın 2015 yılında imzaya açılmasıyla raporlama ve emisyon azaltım miktarlarına uyum 2016 yılından itibaren Paris uzlaşısına göre gerçekleştirilecektir.

Kyoto'nun getirdiği en önemli yeniliklerden bir diğeri de kurumsallaşmadır. 5. maddeye göre taraflar 2007 yılı başına kadar, ulusal envanter ve kayıtlardan tamamen sorumlu tek bir organ kuracaklar, veri toplama, işleme ve seçme metotlarını kurumsallaştırarak yeni oluşturulan kuruluşun idaresine verecekler ve her yıl elde edilen verileri saklayacaklardır (Kyoto Portocol, Article 5). Türkiye, istenilen kurumsallaşma ve raporlamalarla ilgili düzenlemelerin büyük kısmını Kyoto'ya taraf olmadan önce gerçekleştirmiştir. Kyoto Protokolü, BMİDÇS'yi devletlerarası ilişkilerde ve uluslararası ortamda daha bağlayıcı hale getirmek amacıyla imzalanmıştır. Türkiye bu tarihte BMİDÇS'ye taraf olmadığı için Ek-B listesinde bulunmuyordu ve Protokolün birinci taahhüt dönemi olan (2008-2012) yılları arasında sayısallaştırılmış seragazi azaltma veya sınırlama yükümlüğü üstlenmemiştir (İklim Değişikliği ve Türkiye, 2012: 4).

Kyoto Protokolü'nün uygulamasında yaşanan problemlere karşın, Türkiye emisyon hacimlerini azaltarak iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik çalışmaları devam ettirdi. İklim değişikliğiyle mücadeleye etkin katılım politikası doğrultusunda yol haritası niteliğindeki İDKK'nın 2004 senesinde revize edilmesi (Başbakanlık Genelgesi, 17/02/2004) ve Kyoto Protokolüne taraf olunduktan sonra 2010/18 Sayılı genelge ile İDKK'nın kapsamı genişletildi. Çevre ve Orman Bakanlığı'nın idaresinde TOBB, TÜSİAD gibi sivil toplum kuruluşlarının da katılımıyla İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu (İDKK) tekrar yapılandırıldı (Başbakanlık Genelgesi, 18/08/2010). İki yıl sonra, yeni kurulan bakanlıklar ve alt teşkilatlarla uyuma yönelik değişiklikler yapılarak koordinasyon sağlanacak bakanlık sayısı 12'ye çıkarıldı. Yürütmeden Orman Bakanlığı değil, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı sorumlu oldu (Başbakanlık Genelgesi, 04/01/2012). Aynı yılın Aralık ayında ayrıca Hava Emisyonları Koordinasyon Kurulu (HEKK) kuruldu (Başbakanlık Genelgesi, 14/12/2012). İDKK üzerinde en son değişiklik 2013/11 Sayılı genelge ile yapılarak, Milli Eğitim Bakanlığı da iklim değişikliğiyle mücadelede rol alacak ilgili bakanlıklar arasına eklendi (Başbakanlık Genelgesi, 04/12/2013). Geç kalmış bir uygulama olmakla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'nın iklim çalışmalarına katılması toplumsal farkındalığı ve bilinci artırmadaki pozitif katkısı dolayısıyla önemli bir gelişmedir.

Türkiye, seragazi azaltım yükümlülükleri kapsamında, 3 Mayıs 2010 tarihinde İklim Değişikliği Eylem Planı'nı (İDEP) onaylanarak yürürlüğe koymuştu. İDEP, Türkiye'nin Dokuzuncu Kalkınma Planı'ndaki öncelikler dikkate alınarak hazırlanmıştı. İDEP'te öngörülen dört yıllık kısa vadeli hedefler: 2015 yılında birincil enerji yoğunluğunun azaltılması ve CO2 emisyon hacmindeki %87 civarındaki payı nedeniyle enerji verimliliğine yönelik kapasitenin artırılması, AR-GE çalışmalarına daha fazla kaynak ayrılması, teşvik oranının %100 artırılması ve elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin payının yükseltilmesiydi. 14 yıllık uzun vadeli hedefler arasında, 2023 yılına kadar enerji alanında üretim yapabilecek teknolojik gelişmenin gerçekleştirilmesi, kömürle çalışan termik santrallerin çevrim verimliliklerinin artırılması ve elektrik dağıtımındaki kayıpların ulusal düzeyde %8'e indirilmesi bulunmaktaydı (Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı 2011-2023, 2012: 10). Hedeflerle ilgili sorunlar yaşansa da iklim değişikliğinin etkileri ve getirecek olduğu maliyet ile kayıplar öngörülerek bir ulusal program oluşturulması Türkiye açısından kayda değer bir adımdır.

Ulusal eylem planı kapsamında İDEP'in 2023 yılına kadar tamamlanması hedeflenen uzun vadeli öncelikleri arasında seragazi emisyonunun yerleşimlerde %10 azaltılması ve %20 enerjinin yenilenebilir kaynaklardan sağlanması, binaların izolasyonu vasıtasıyla enerji kaybının minimize edilmesi, tüm sektörlerde, özellikle sanayi üretiminde seragazi emisyonun sınırlandırılması, kamu binalarında %20 enerji tasarrufu sağlanması, intermodal (çok seçenekli, verimli ve düşük maliyetli) taşımacılığın teşvik edilmesi, ulaşımda toplu taşımanın artırılması ve etkin atık yönetiminin sağlanması, su kaynaklarının verimli kullanılarak israfın önlenmesi, orman alanlarının artırılması, raylı taşımacılığın %5'ten %15 çıkarılması, denizyollarındaki nakliyenin %0.37'den %4'e çıkarılması, karayolu taşımacılığının %60'ın altına indirilmesi gibi geleceğe yönelik makro hedefler de yer almıştır (Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı 2011-2023: 11-15). Böylece, iklim değişikliği politikaları kalkınma planlarıyla birleştirilebilecek, enerji verimliliği ve tasarrufunda gerekli adımlar atılacak, bu alandaki uluslararası mücadeleye aktif katılım sağlanarak düşük karbon yoğunluğu hedefine ulaşılabilecektir (Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı 2011-2023, 2012: 11-15).

Ulusal eylem planında; enerji, sanayi, ulaştırma, meskenler, atık ve tarım alanlarında seragazına sebebiyet veren tüketimin kısılarak su kaynaklarının iyi yönetilmesi, tarım ve gıda güvenliğinin gözden geçirilmesi, ekosisteme yönelik çalışmalar ile biyolojik çeşitliliğin artırılması, doğal afet risk yönetimi, insan sağlığı ve iklim değişimine karşı mücadelede kurumlar arası işbirliğinin sağlanması amaçlanmaktadır (İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı 2011-2020, 2011: 3-4). İDEP ile Paris'te varılacak uzlaşının altyapısı hazırlanmıştır. İDEP'te öngörülen kısa ve uzun vadeli hedefleri arasında iklim değişikliğine bağlı çatışma ve yakın çevre ülkelerden gelebilecek istikrarsızlık gibi siyasi risklerin dikkate alınmaması dikkat çekicidir. Oysa Türkiye için söz konusu riskler oldukça yüksek bir tehdit potansiyeline sahiptir. Nitekim, etkin tedbir alınmazsa küresel ısınma ve iklim değişikliği sadece çevre sorunları yaratmayacaktır; aynı zamanda sağlık, ekonomi, insan hakları ve hatta askeri harekâtların içeriği bile zikredilen değişimin getireceği sonuçlara göre şekillenebilecektir (Kıvılcım, 2013: 17).

TÜİK tarafından hazırlanan 1990-2009 dönemi yirmi yıllık seragazi emisyon raporu, azaltıma yönelik tüm çabalara karşın, Türkiye'deki CO₂'nin ve toplamda seragazi emisyon hacminin yaklaşık iki kat arttığını göstermektedir (Ulusal Seragazi Emisyon Envanteri Raporu 1990-2009, 2011: 17). TÜİK Raporu hazırlanırken, IPCC'nin getirmiş olduğu hükümler doğrultusunda, enerji, endüstriyel işlemler, solvent türü ürünlerin kullanımı, tarım faaliyetleri, atıklar ile yutak alanlardan karbon alımı yıllık olarak hesaplanmıştır (Kıvılcım, 2013: III). Ekonomik büyüme hızı, nüfustaki, sanayi üretimindeki ve kara taşıtlarının sayısındaki artış doğru orantılı bir şekilde seragazi ve kişi başı CO₂ emisyonunu da yukarı çekmiştir. Bu çalışmanın yapıldığı anda yayınlanan son 25 yıllık TÜİK Seragazi Emisyon İstatistikleri'ne göre (1990-2015); CO₂ eşdeğerliği açısından 2015 yılı toplam seragazi emisyonu 1990 yılına göre %122 artmıştır. Nitekim önceki sayfalarda da ifade edildiği gibi 1990 yılında kişi başı 3.88 ton/kişi olan CO₂ değeri 2015 yılında 6.07 ton/kişiye çıkmıştır.

İklim Değişikliği Sözleşmesi 1992 yılında Rio de Janeiro'da ele alınmıştır. Yirmi yıl sonra, 2012 yılında yine Rio'da yapılan Rio+20 toplantısında doğal afetlere özel önem verilerek son yıllardaki küresel ısınma ve buna bağlı iklim değişikliğinin afetleri artırıcı etkide bulunduğu dikkat çekildi. Rio'daki ilk toplantıdan 2012 yılına kadar geçen sürede, dünyada meydana gelen sel, kuraklık, fırtına, deprem, aşırı sıcak, toprak kayması, orman yangını ve volkan gibi doğal afetlerden toplam 4.4 milyar insanın etkilendiği hesaplanmıştır. Bu rakam dünya nüfusunun %64'ü gibi oldukça yüksek bir orana denktir. Hesaplamalara göre sebebiyet verilen zarar ortalama 2 trilyon dolar gibi oldukça yüksek bir meblağdır. Doğal afetler sonrasında 1.3 milyon

insan hayatını kaybetmiştir (Impact of Disasters since the 1992 Rio de Janeiro Earth Summit, 2012). Bu durum yılda ortalama 200 milyon insanın doğal afetlerden etkilenmesi, her yıl belirtilen nedenle 100 milyar dolar zararın meydana gelmesi ve 65 bin insanın ölmesi anlamına gelmektedir. Sıcaklık artışının devam ettiğini gösteren en önemli nitel verilerden diğeri de iklim ve küresel ısınma ile ilgili önemli gelişmelerin yaşandığı 1997 yılının aynı zamanda şimdiye kadar ölçülmüş en sıcak yıl olmasıdır (Cumhuriyet, 2015: 18). Felaket döngüsü, uzlaşmaz politikaların tekrar gözden geçirilmesini sağladı ve Kyoto görüşmeleri mevcut şartlar altında başladı. Seragazi emisyonunu azaltmaya yönelik gerekli tedbirler alınmadığı için, artış kontrolsüz bir şekilde sürecek, 2016 yılının, dünyada şimdiye kadar kaydedilen en sıcak yıl olduğu tespit edilecektir (New York Times, 18/01/2017).

Gelişmekte olan Türkiye tarafından alınan kapsamlı tedbirlere ve kararlı uygulama iradesine rağmen CO2 emisyon hacimlerinin istenilen oranda azaltılmadığı görülmektedir. Oysa, gelişmiş ülkelerin önemli bir kısmı, ABD başta olmak üzere göstermelik tedbirlerin ötesine geçme istekliliği göstermemişlerdir. Çünkü Kyoto sistemi, büyük oranda gönüllülük temelinde, seragazi emisyon oranlarının azaltılması ve küresel ısınmaya karşı tedbir alınması üzerinde oluşmaktaydı (Bradford, 2008: 25). Bu nedenle çok fazla etkili olması beklenemezdi ve sanayileşmiş devletler başta olmak üzere daha fazla ülkenin katılacağı bağlayıcı bir metne ihtiyaç vardı. Paris uzlaşısı mevcut şartlar altında oluşturulmuştur (Ayın Tarihi, 12/2015: 60).

4. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE TÜRKİYE’NİN KARŞILAŞABİLECEĞİ RİSK ANALİZİ

Önceki sayfalarda görüldüğü üzere Türkiye, BMİDÇS’nin ek listelerinin hangisinde yer alacağı konusundaki anlaşmazlığa rağmen ilk günden itibaren küresel ısınma ve ısınmaya bağlı iklim değişikliği sorunlarını ciddiyle ele alarak, bu kapsamdaki sözleşme ve anlaşmalara taraf olmuş, iç hukukunda gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Küresel ısınmayla mücadelenin yanında, 22 Mart 1985 tarihinde imzalanan Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi ve 16 Eylül 1987 tarihli Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Montreal Protokolü’ne 1990 yılı Ağustos ve Eylül aylarında herhangi bir çekince koyulmadan taraf olunmuş, ozonda incelmeye neden olan maddelerin azaltılması konusunda gerekli düzenlemeler yürürlüğe sokularak bu tür kimyasalların ithalatına sınırlama getirilmişti (RG, 20/06/1990; RG, 08/09/1990). Bunlara ek olarak Türkiye, BM Avrupa Ekonomik Komisyonu “Uzun Menzilli Sınır Aşan Hava Kirliliği Sözleşmesi” ile BM “İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” ve bağlı protokollerine de imza atarak taraf olmuştu (Başbakanlık Genelgesi, 04/10/2013).

İklim değişikliğiyle mücadelede proaktif etkin role rağmen Türkiye, Paris görüşmelerine kadar, 2020 yılından önce kendisini yükümlülük altına sokabilecek herhangi bir emisyon azaltım hedefi üstlenmekten kaçınmıştır (Kıvılcım, 2013: 18). Mevcut emisyon hacimleri gelişmiş ülke ortalamalarının altında olmasına karşın bu tutum gerek AB gerekse uluslararası ilişkilerde Türkiye açısından olumsuzluğa sebebiyet vermiştir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin Türkiye tarafından en başından beri ciddiyle ele alınmasının üç temel nedeni vardır: (1) tüm insanlığı tehdit eden bir duruma karşı ortak mücadelede yer almak (2) tam üyelik yolunda AB mevzuatına uyum sağlamak ve (3) tedbir alınmaması halinde karşılaşılabilecek felaket senaryosundan yakından etkilenilecek olunması. Bu noktada Türkiye’nin karşı karşıya bulunduğu risk faktörlerinin analiz edilerek irdelenmesi yerinde olacaktır.

Hesaplamalara göre; CO2 emisyonunun kontrol altına alınmaması ve sanayi devrimi öncesinin iki katı olan 550 pmm’de (milyonda bir birim) sabitlenememesi durumunda, 2050 yılına kadar Türkiye’de yıllık sıcaklık 1 ile 2 derece arasında bir oranda artacaktır. Sabitlenme

oranı iki katı geçerse sıcaklık gelecek 65 yılda 2-3 derece artacak ve yağış oranlarındaki azalmayla akarsuların hacmi %5-25 arasında daralarak 25 yıl gibi yakın bir gelecekte su arzında üstesinden gelinmesi güç sorunlar ve kuraklıkla karşılaşılacaktır. Bu saptama önemlidir çünkü su, hava ile birlikte tüm canlıların yaşamsal sürdürülebilirlikleri için sine qua non iki bileşeninden birisidir. Nitekim BM raporlarına göre dünyadaki istihdamın yaklaşık %40 gibi yüksek bir oranı su ve ilgili alanlarındadır (The UN World Water Development Report 2016: 6-16).

Eldeki veriler ve hesaplamalar Türkiye'nin de yakın gelecekte iklim değişikliği ve küresel ısınmadan birincil derecede olumsuz etkilenen ülkeler arasında olacağını göstermektedir. BM su raporundaki veriler, Karadeniz Bölgesi hariç, 30 yıl gibi kısa bir süre sonra Türkiye'de su kıtlığının üstesinden gelinemez bir düzeye ulaşacağını bildirmektedir (The UN World Water Development Report 2016: 19).

Yeryüzündeki içilebilir tatlı su kaynaklarının toplama oranı %2.5'tur ve bunun büyük kısmı buzul ya da yeraltı suyu olduğu için kullanılamaz durumdadır (Postel, 2013: 72-73). Hızlı nüfus artışı nedeniyle kişi başı su oranı 1500 m³'e kadar düşmüştür ve söz konusu oran kabul edilebilir ortalamaların altındadır (Şen, 2013: 21: AB Öncülüğünde İklim Değişikliği ile Mücadele, 2010: 7). Bu durum hem beslenmeyi hem de istihdamı hayati derecede olumsuz etkileyecektir. 2016 yılı Nisan ayında NASA, Türkiye'nin yer aldığı Doğu Akdeniz'de son 900 yılın en kurak döneminin yaşandığı tespitinde bulunmuştur (Hürriyet, 04/04/2016: 1, 4). Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın itirazına rağmen bu tespit son dönemdeki bilimsel verilerle örtüşmektedir. Zeytin ağaçlarının Akdeniz'in güneyinden kuzeyine doğru gerçekleşen flora değiştirme olgusu sıcaklık artışının açık görmezden gelinemez doğal kanıtıdır.

Yukarıdaki verilere ek olarak, 2008 yılında kurulan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 2013 yılı raporu son 42 senede Türkiye'de sıcaklığın tüm bölgelerde arttığını, 1950'den günümüze dağ buzullarında 10 metrelik geri çekilme gözlemlendiğini, üç tarafı çevreleyen denizlerin düzeyinin çıplak gözle hissedilmeyecek yavaşlıkta yükseldiğini ve doğal afetlerin sıcaklık artışı ile doğru orantılı bir seyir izlediğini göstermektedir (IPCC, Climate Change 2013). Nitekim son on yıllarda doğal akışa aykırı bir şekilde gerçekleşen çok sayıda doğal afet Türkiye'yi de yakından etkilemektedir. Bunlara ek olarak BM raporundaki su kıtlığı tehlikesi IPCC raporu tarafından da teyit edilmekte ve Türkiye'nin iklim değişikliğinden en çok etkilenecek kırılgan bir jeo-stratejik konumda bulunduğu belirtilmektedir (Şen, 2013: 19-22). IPCC çalışmaları sonucunda yapılan tahminlere göre; mevcut emisyon oranları kontrol altına alınmazsa denizlerin düzeyi 2050 yılına kadar 0.3-0.5 m., 2100 yılı gibi yakın bir gelecekte ise 1.0 m. yükselecektir (Rijsberman, 1991: 16, 25). Böyle bir gelişme, üç tarafı denizle çevrili Türkiye'deki ve dünyadaki tarım alanlarının büyük kısmının kullanılamaz hale gelmesine neden olacaktır. Tek sorun, Türkiye'nin kendi nüfusunun su ve beslenme ihtiyacını karşılaması değildir. Doğu ve güney sınırlarındaki az gelişmiş ülke vatandaşları için Türkiye daima ya göç edilecek hedef ya da göç yolunda kullanılabilecek geçiş ülkesidir. Her iki durumda da Türkiye, kendi nüfusuna ek olarak dışardan gelen göçmenlerin de barınma, beslenme ve su ihtiyacını karşılamak zorunda kalabilecektir.

Isınmaya bağlı olağan dışı gelişmeler üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu'nun önemli kısmının tuzlu deniz suyu altında kalması anlamına gelmektedir. Nitekim nitel veriler bulunmamasına rağmen, son 50 yıldaki ölçümler deniz düzeylerinde yükselme eğilimi saptamıştır. Aynı dönemde yağış rejimi ve yoğunluğunda gerçekleşen dalgalanmalar, mevsimsel kaymalar ile özellikle yaz aylarında mevsim normallerinin üzerinde ölçülen ardışık sıcaklık yükselmeleri artış olgusunun açık kanıtıdır (Dalfes vd., 2007: 12, 16). Dalgalanma ve artışların bulaşıcı

hastalıkların yayılma oranını yükselttiği de saptanmıştır ki, bu durum sorunun ciddiyetini ortaya koyan nitel bir veridir (Ergönül ve Azap: 2007: 30).

Bunlara ek olarak IPCC'nin dördüncü değerlendirme raporu Türkiye'nin bir parçası olduğu Akdeniz Havzası'nın iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından en çok etkilenecek bölgeler arasında bulunduğunu göstermektedir (Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2020, 2012: 9). Coğrafi konumunun getirmiş olduğu kırılganlık, iklim değişiklikleri neticesinde karşılaşılan ve karşılaşılabilecek kuraklık, aşırı yağış, denizlerin yükselmesi gibi olağan dışı doğa olaylarının yönetilebilmesindeki zorluk ve yetersizlikler dünyanın 20 büyük ekonomisi arasında yer alan Türkiye'yi kaçınılmaz olarak iklim ile ilgili dünya ölçekli müzakere, toplantı, ileriye yönelik politikaların oluşturulması süreçleri, iklim ve ısınmayla alakalı imzaya açılan sözleşme ya da protokollerin imzasında doğal taraf yapmaktadır.

Demokrasiyle idare edilmeyen, çatışma çözüm kapasitesi düşük, uluslaşma süreci problemlili, zayıf yapılı devletler iklim değişikliğinin getireceği olumsuzluklardan ilk ve en fazla etkileneceklerin başında gelmektedir. Bu tür çatışmalar kaçınılmaz olarak komşu ülkeleri de istikrarsızlaştırma potansiyeline sahiptir (Schubert, 1990: 2; Dixon, 1999: 138-140). Türkiye'nin bulunduğu coğrafyadaki istikrarsızlık ve zayıf devlet yapıları peripheri olarak adlandırılabilir yakın çevrede çatışma zincirlerini harekete geçirip, üstesinden gelinmesi güç sorunlara sebebiyet verebilecek kırılganlıktadır (Cumhuriyet, 19/03/2016: 9). Başlangıç ve gelişme dinamikleri farklı olsa da, Suriye krizi ve mülteci sorunu söz konusu risklere güncel bir örnektir (Köse, 2016).

Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı kadar ekolojik yapısı da hassas dengeler üzerine oturmaktadır. İklim değişikliğinin Türkiye'de sebebiyet verebileceği olası riskleri araştıran Raporda; Avrupa ve Orta Asya Bölgesi'nde aşırı hava olaylarına en çok maruz kalacak ülkeler listesinde Türkiye'nin üçüncü sırada bulunduğu belirtilmektedir (Türkiye'de İklim Değişikliği Risk Yönetimi, 2012: xi). Nitekim son yıllarda mevsim normalleri dışındaki dolu, rüzgâr, aşırı yağmur ve sel ile bahar başındaki don vakalarında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Örneğin 1940-2010 yılları arasındaki şiddetli rüzgar fırtınalarının sebebiyet verdiği hortum vakalarının dağılımı 2000 yılına kadar 0-4 arasındayken, 2000-2010 yılları dönemindeki dağılım 0-23 aralığı gibi yüksek bir orana ulaşmıştır (<http://www.mgm.gov.tr/FILES/arastirma/afetler/hortum.pdf>).

Hava basınç hareketlerindeki anormal değişime karşın yıllık yağış miktarları son on yılda düşme eğilimine girmiş, 2008 yılında son 35 yıldaki 575 mm olan normal değerine oldukça altında en az yağışlı dönemi (yaklaşık 430 mm) 2013 yılında ise son yedi yılın (2009-2015) en az yağışlı dönemi (yaklaşık 470 mm) gerçekleşmiştir. 2009 yılında ise 1987-1988 dönemiyle benzer şekilde normal değerleri aşan (yaklaşık 725 mm) düzeyinde yağış gerçekleşmiştir. Son 35 yılın yağış grafiğindeki dönemsel aşırı dalgalanmaya karşın, 2014-2015 döneminde alansal yağış normal değerlere yakın şekilde (577 mm) istikrarlı bir seyir izlemiştir (<http://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/yillik-toplam-yagis-verileri.aspx#sfU>). Yağışlar kadar yağdıkları dönem ve uyumluluk da önemlidir. Sonbahar hariç diğer mevsimlerde yağış miktarı ve dalgalanması artmış ve sebep-sonuç ilişkisi içerisinde sel sayıları da yükselmiştir (Türkiye'de İklim Değişikliği Risk Yönetimi, 2012: xi). Bu kapsamdaki iklimsel anomaliler küresel ısınmanın yağış miktarlarını henüz çok fazla etkilemediğini düşündürebilir fakat aynı şeyi mevsimsel yer değiştirmeler için ileri sürmek olası değildir.

Yukarıda açıklanan keyfiyetin 2015 yılı meteoroloji değerlendirme raporlarından doğrulanması olasıdır. Dünya Meteoroloji Teşkilatı (WMO) 25 Ocak 2016 tarihinde; 2015 yılının 1961-1960 dönemi arasındaki 30 yıllık dünya ortalaması olan 14 dereceden 0.76 derece daha sıcak

geçtiğini ve son 5 yılın en sıcak dönem olduğunu tespit etmiştir. Türkiye’de 2015 yılı ortalama sıcaklık oranı 14.3 derecedir. Bu miktar 1981-2010 yılları arasındaki 30 yıllık ortalamanın normali olan 13.5 dereceden 0.8 derece fazladır. Aynı dönemde bütün mevsimlerdeki fazla 2 derecedir (2015 Yılı İklim Değerlendirmesi, 2016: 1). Bu örnekleri artırmak ve risk faktörü yelpazesini genişletmek mümkündür. Eldeki verilerden, iklim değişikliğinin yakın gelecekte Türkiye’de tolere edilemeyecek sorunlara neden olacağını saptamak olasıdır.

Karşılaşılması olası sorunların üstesinden ancak küresel tedbirlerle gelinebilir. Bu nedenle Türkiye, iklim değişikliğini engellemeye yönelik tedbirlere aktif olarak katılmalı, seragazi emisyonlarını azaltmaya yönelik çaba sarf eden devletler ile birlikte hareket ederek en azından bölgesindeki artışın optimal düzeye çekilmesine yönelik adımlar atmalıdır. Nitekim sıcaklık artışları küresel ısınmanın; doğal akışa aykırı değişimler ise Türkiye’nin karşı karşıya olduğu risk faktörünün açık kanıtı durumundadır. Nitekim 2015 yılı meteorolojik haritası Türkiye’nin hemen tamamında, Nisan, Haziran ve Aralık ayları hariç diğer tüm aylarda sıcaklık anomalisi yaşandığını göstermektedir. Örneğin 2014-2015 dönemi kış mevsimi sıcaklığı 5.4 dereceyle normalden 1.7 derece, 2015 yılı ilkbahar 12.2 dereceyle normalden 0.2 derece, yaz 23.9 dereceyle normalden 0.4 derece, sonbahar 16.8 dereceyle normalden 2.1 derece fazla gerçekleşmiştir (2015 Yılı İklim Değerlendirmesi, 2016: 2). Oranlar arasındaki 0.1-0.9 aralığında dalgalanan fark rakamsal olarak önemsiz gibi görünmekle birlikte, doğa olaylarındaki etkisi rakamsal değerinin kat kat üstündedir. Rio İklim Sözleşmesi, sonrasındaki protokoller, Kyoto Protokolü ve 2015 yılı Aralık ayında imzaya açılan Paris Anlaşması’nda Türkiye’nin tutumu yukarıdaki sayısal veriler ve saptamalar doğrultusunda irdelenmelidir.

5. PARİS GÖRÜŞMELERİ VE PARİS ANLAŞMASININ İMZAYA AÇILMASI

Küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle ilgili evrensel mücadelede en önemli yasal iki düzenleme 2015 yılı sonuna kadar BMİDÇS ve Kyoto Protokolü’ydü. 2015 yılı Aralık ayından itibaren Paris Anlaşma metni, kendisinden önceki iki düzenlemenin yerini alan en önemli ve bağlayıcı yasal düzenlemedir. Kyoto Protokolü’nün süresi 2012 yılında sona ereceğinden, 2007 yılında gerçekleştirilen COP13 toplantısında BMİDÇS tarafı ülkelerce Bali Eylem Planı kabul edilmiş, 2010 yılında Meksika’daki COP16 toplantısında ise Cancun Anlaşmaları yapılmıştı (İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı 2011-2020, 2011: 5-6).

Kyoto Protokolü’nün geçerliliği 2012 yılında, Paris Anlaşması imzaya açılmadan iki yıl önce Doha’da varılan uzlaşıyla 2020 yılına kadar uzatılmıştı. 2013 yılında yayınlanan IPCC Beşinci Değerlendirme Raporu ile küresel ısınma ve iklim değişikliğinin %95 insan kaynaklı olduğu teyit edilmişti (Climate Change 2013 The Physical Science Basis, 2013). Aynı yıl Varşova’da COP19 toplantısı yapılarak, adaptasyon ve az gelişmiş ülkelerin mücadele finansmanına destek sağlayacak yeşil iklim fonları oluşturulmuştu. Uzun süredir sürdürülebilir kolektif bir uzlaşma için planlanan Paris görüşmeleri öncesinde son önemli müzakere COP20 toplantıları kapsamında Lima, Peru’da gerçekleştirildi (Kıvılcım, 2013: 36-37). Paris görüşmeleri aynı zamanda COP21 kapsamında yapılan müzakerelerdir. Bütün bu girişimler görüşmelerin alt yapısını şekillendirdi. Paris’te imzaya açılacak anlaşma, oydaşma sağlanabilirse Kyoto Protokolü dahil 2015 yılı sonuna kadar gerçekleştirilen uzlaşma ve müzakerelerin bir araya getirilerek güncellenmesinden oluşacaktı.

Paris Zirvesi öncesinde dünya kamuoyu geçmiş yıllardaki çekinceleri de göz önüne alarak genel bir uzlaşmadan çok fazla ümitli değildi. Çünkü dünya seragazi emisyon oranının ortalama ¼’üne sebebiyet veren ABD, Paris’teki uzlaşma kadar emisyon miktarlarında azaltıma gitmeyi

gerektiren hiçbir sözleşmeye taraf olmamıştı. 2007 yılında George W. Bush, dünya kamuoyunun dikkatini ABD tarafından uygulanan gayrimeşru ve inandırıcılığını kaybetmiş offensive realist politikalarından uzaklaştırmak için küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunlarına vurgu yapmış (Best vd., 2008: 533), Bush'un samimiyetten uzak çıkışına karşın 2015 yılı sonuna kadar ABD politikalarında herhangi bir değişiklik gerçekleşmemiştir.

Daha önce planlandığı şekilde, 30 Kasım-13 Aralık tarihleri arasında Paris'te BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin BMİDÇS'nin 21. Taraflar Konferansı (COP21) yapıldı. Toplantı esnasında Paris Anlaşmasının ön görüşme ve müzakereleri de gerçekleştirildi (UN FCCC/CP/2015/10, 29/01/2016). İki hafta süren zirvede bir anlaşma taslağı hazırlandı. Taslak imzalanmak üzere katılımcılara sunuldu. ABD'nin başını çektiği blok taslağı imzalamamak için direnince anlaşmanın imzalanması yine zora girdi. Bu dönemde ABD'de Başkanlık görevini insancıl politikalara yakın duran Barack Obama yürütüyordu. Ortak görüşe ulaşılabilmesi amacıyla gerçekleştirilen yoğun mekik diplomasisiyle taslak metin üzerinde anlaşma sağlandı. Fakat metin planlanandan 16 saat sonra açıklanabildi. Taslak, Fransa Dışişleri Bakanı Laurent Fabius tarafından katılımcı devletlere tanıtıldı. Taslağa göre, 2020 yılından itibaren gelişmekte olan ülkelere küresel ısınmayla mücadelede kullanılmak üzere her yıl 92 milyar Euro yardım yapılacaktı (Ayın Tarihi, 12/2015: 60). Uzun süre adaptasyon fonu ya da yeşil fon adıyla tartışılan bu teşebbüs nihayet Paris'te anlaşma taslağında yer alabilmişti. Buna rağmen metin hukuki bağlayıcılıktan uzaktı. Metnin bağlayıcı olmamasına karşın, büyük olasılıkla isteksiz devletler üzerinde kamuoyu baskısı yaratabilmek amacıyla dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon taslağın kabulü esnasında yaptığı konuşmada "Paris'te imzaya açılan anlaşma metni hukuken bağlayıcıdır" dedi (Cumhuriyet, 13/12/2015: 24).

Her ne kadar imzaya açılan metin istenilen oranda bağlayıcı olmasa da, görüşmeler öncesindeki beklentilerin aksine ABD dahil hemen bütün katılımcı devletler, küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı Paris Zirvesi'nde tarihteki en geniş katılımlı ortak tutumu belirlediler. İki haftalık ön görüşmeler sonrasında BMİDÇS ile bağlantılı olmak üzere 12 Aralık 2015 tarihinde imzalanan Paris Anlaşması'na BM üyesi 195+2 devlet imzacı olarak katıldı. İmzacılar arasında yer alan +2 devlet statüsündeki Vatikan ile Filistin Anlaşma'ya gözlemci statüsünde katıldı. Anlaşmanın giriş kısmında, küresel ısınma ve iklim değişikliklerinin insanlığın ortak sorunu olduğuna dikkat çekilerek, henüz imzalamayan tarafların Kyoto Protokolünü ve Protokol'de tadilat yapan Doha belgesiyle Cancun Anlaşmalarını gecikmeksizin onaylamaları istendi (UN FCCC/CP/2015/10/Add.1, 29/01/2016). Paris Anlaşmasının depozitoru BM Genel Sekreterliğidir. Anlaşma, 22 Nisan 2016-21 Nisan 2017 tarihleri arasında New York'ta BM tarafından imzaya açılmıştır. Dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon 17 Martta Anlaşmanın depozitoru olarak imzalanacak nüshaları tüm BM üyesi devletlere ve Anlaşmaya taraf kuruluş ya da örgütlere göndermiştir (The Paris Agreement: Next Steps, 22/03/2016).

Paris Anlaşması 29 maddeden oluşmaktadır. İlk maddede; küresel ortalama sıcaklığın sanayi devrimi öncesi değerlerin üzerine en fazla 2 derece yükselmesine müsaade edilmesi ve ısı artışının 1.5 derecede sabitlenmesiyle seragazi emisyonlarının tutarlı bir şekilde azaltılmasının hedeflendiği, Anlaşmanın eşitlik temelinde fakat her ülkeye durumuna göre farklı yükümlülük getirecek bir yapıda olduğu belirtilmiştir (Paris Agreement, Article 2). 4. Madde 19 fıkradan oluşmaktadır ve tarafların emisyon hacmini düşürmeye yönelik niyet, ulusal azaltım miktarları ve yapılması planlanan uygulamaların yol haritası bu maddede açıklanmıştır (Paris Agreement, Article 4). 4. Maddeden 8. Maddeye kadar takip edilecek yöntemle yönelik açıklamalar, 8. Maddede iklim değişikliğinin yaratacağı risk ve zarar ziyan ele alınarak, erken uyarı sistemlerinin oluşturulması, acil durum hazırlığı, geri döndürülemez hasar ve ziyan olasılığı, risk, sigorta olanakları, konuyla alakalı risk havuzu oluşturulması ve ekosistemin

yaşamının sürdürülebilirliği için gerçekleştirilmesi gerekli önlemler belirtilmiştir (Paris Agreement, Article 8).

Zirvede hazırlanan anlaşma taslağına küresel ısınmanın 2 derecenin altına düşürülerek 1.5 derecede ya da daha aşağısında sabitlenmesi hedefi konulmuştur. Buna göre 2020 yılından itibaren gelişmiş ülkeler küresel ısınmayla mücadeleye 92 milyar Euro katkı sağlayacaklardır (Sabah, 13/12/2015: 18). Yıllık 92 milyar Euro destek ve 1.5 derecenin altındaki hedef oldukça iddialı ve geleceğe yönelik ümitleri teşvik edici bir uzlaşma noktasıdır. Anlaşma'nın 9. Maddesi gelişmiş ülkelerin yükümlülüklerinden ve mali destekten, teknolojik gerekliliklerden, 11. Maddesi kapasite artırımından, 13. Maddesi karşılıklı güven inşasından, 14. Maddesi küresel tehdide karşı alınacak küresel tedbirlerin gerekliliğinden bahsetmektedir. 16. ve sonraki maddeler ise kurulması planlanan komite ve çalışma usullerinin düzeniyle alakalıdır. 21. Maddede imzacıların sayısının, küresel seragazi emisyonunun yaklaşık %55'lik orana sahip 55 devlete ulaşmasından sonra Anlaşma'nın yürürlüğe gireceği hükmü bulunmaktadır ve yürürlük için metnin taraf ülkelerin bakanlar kurulunda onaylanması gerekmektedir (Paris Agreement, Article 21). Son madde olan 29. Madde ile Anlaşma'nın orijinalinde Arapça, Çince, Fransızca, İngilizce, Rusça ve İspanyolca olmak üzere altı dilde autentik olarak 12 Aralık 2015 tarihinde hazırlandığı belirtilmiştir (Paris Agreement, Article 29).

Paris Anlaşması, küresel iklim değişikliğiyle küresel mücadele için önemli bir milattır. Anlaşmanın giriş kısmında, uzlaşmada yer alan bütün ülkelerin imza töreninde bulunarak imzaların gecikmeksizin atılmasının beklendiği belirtilmiştir. Bu arzu 20. maddede tekrarlanarak taahhüt altına alınmıştır (Paris Agreement, Article 20, 26). Uluslararası teamül hukuku uyarınca, sadece devlet başkanı, başbakan ya da dışişleri bakanlarının itimatname aranmaksızın devletlerini temsilen Anlaşmayı imzalayabilirler. Anlaşmaya devletlerin yanında bölgesel ekonomik örgütler de üye olabilirler (Paris Agreement, Article 20). Bu madde AB'nin kurumsal üyeliğine olanak sağlamak için konulmuştur.

Paris Anlaşması ile devletler, emisyon hacimlerini belli oranlarda kısma sözü vermişlerdir. Anlaşma gereğince 2016 yılı Mayıs ayında tarafların üstlendiği uzun vadeli indirim taahhütleri BM tarafından yayınlanacaktı. Böylece taraf devletler üzerinde, kamuoyu baskısı oluşturularak bağlayıcılıktaki muğlaklığın güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Taahhüt edilen emisyon oranlarına uyumun bildirilmesi ve iki yılda bir rapor haline dönüştürülerek BM web sitesinde yayınlanması Anlaşma'nın 21. Maddesi ile zorunlu hale getirilmiştir (Paris Agreement, Article 21). Uzlaşmaya taraf devletler, üstlenmeye niyetlendikleri taahhütlerini sayısal verilerle ve üstlenecekleri tarih aralığını açıkça yazarak yıllık bazda Mayıs ayı başına kadar BM'ye bildireceklerdir. Bildirimler her yıl güncellenerek tekrarlanacaktır. Giriş kısmında ayrıca seragazi emisyon oranlarını azaltıcı enerji kaynaklarının ve teknolojinin geliştirilmesi için gerekli çalışmaların yapılması ve devletlerin 2020 yılına kadar yapılacak çalışmalarla ilgili görüşlerini en son 3 Şubat 2016 tarihinde tamamlaması kararlaştırılmıştır. Çalışmalarla ilgili giderler BM Genel Sekreterliği tarafından karşılanacaktı. Maliyetlere katkı için imzacıların gönüllü bağışta bulunması teşvik edilmiştir (UN FCCC/CP/2015/10/Add.1, 29/01/2016).

Görüldüğü gibi Paris'te 195+2 devletin uzlaşısıyla oluşturulan metin resmi olarak 22 Nisan'da imzaya açılmış ve ulusal onay süreçleri nedeniyle imza süresi bir yıl devam ederek Anlaşma'nın yürürlüğü 2016 yılı sonunda, 4 Kasım'da gerçekleşebilmiştir. Bu süre zarfında bir ad hoc çalışma grubu kurularak yürürlüğe yönelik çalışmalar hızlandırılmıştır. Çalışma grubu, sağladığı ilerleme hakkında taraflara rapor sunmuştur (UN FCCC/CP/2015/10/Add.1, 29/01/2016). Paris'teki görüşmelerde iklim ve küresel ısınmaya yönelik ortak çalışmalar için dört yıllık takvim oluşturulmuştur. Buna göre toplantıların; 2016 ve 2017 yılı Mayıs ile Kasım,

2018 yılı Nisan, Mayıs, Kasım, 2019 ile 2020 yıllarının Haziran ve Kasım aylarında yapılması planlanmıştır (UN FCCC/CP/2015/10/Add.1, 29/01/2016). Planlanan 2016 ve 2017 yılı toplantıları gerçekleştirilmiştir. 2017 yılı Nisan toplantısı yapıldığında ABD henüz Anlaşmadan çekilmemişti.

Devletler, Paris'te yükümlenebilecekleri ulusal katkı oranlarını bildirerek bir tür gönüllü taahhüt altına girmişlerdir (UN FCCC/CP/2015/10, 29/01/2016). Söz konusu taahhütler gerçekleştirile bile sıcaklık artışının 1.5-2 derece bandında tutulması mümkün olamayabilecektir. Zira hesaplamalar bu durumda artışın 3 derece olacağını öngörmektedir (Cumhuriyet, 20/12/2015). Buna karşın ilk defa bu kadar geniş katılıma ulaşan kolektif uzlaşısı önemli bir adımdır. Anlaşma yürürlüğe girinceye kadar Taraflar Konferansı (COP) yürütmeden sorumlu olacaktır. COP, uygulama için bir yol haritası belirlemiştir. Buna göre; 2018 yılında taraflar arasında bir görüşme yapılarak kaydedilen kolektif ilerleme değerlendirilerek ileriye yönelik planlar ele alınacaktır. Bu toplantılarda Anlaşmanın 4. Maddesinde açıklanan ulusal katkı oranları gözden geçirilecektir (Taking the Paris Agreement Forward, 1/CP.21, 2006). Benzer mekanizma Kyoto sonrasında da oluşturulmuş fakat istenilen sonuç alınamamıştır.

Emisyon hacimlerinin düşürülebilmesi için sürdürülebilir gelişmeyi sağlayabilmek amacıyla azaltım, teknoloji transferi, uygulama ve kapasite-inşası gibi alanlarda devletlerarası bağlantılar kurulması sağlanacaktır. Anlaşma maddelerine uygun, ilgili örgütler, az gelişmiş ülkeler, uyum komitesi, mevcut uzman ve organlardan mürettep bir görev gücü oluşturularak işleyiş takip edilip, riskler ortaya konulacaktır. hasar ve ziyana karşı etkin tedbir alınacaktır. Anlaşmanın emisyon hacmi azaltımı ile ilgili hükümlerinin kademeli bir şekilde zorunlu hale getirilmesi planlanmaktadır. 2016-2020 yılları arası eylem planı kapsamında gerekli işlemler gerçekleştirilecektir (Taking the Paris Agreement Forward, 1/CP.21, 2006). BM, Paris Anlaşması'nın geniş kabul görmesinden ümitlenerek ileriye yönelik çalışmaları sistematik hale getirmeye çalışmaktadır. Buna karşın Anlaşmanın işleyişi taraf devletlerin iyi niyetine, istekliliğe ve küresel ısınmayla iklim değişikliğinden doğabilecek risk algısına bağlıdır.

Anlaşmanın en zayıf yanı hukuki yaptırım getirmeyerek alınacak önlemlerin devletlerin arzusuna bağlı olmasıdır. Nitekim hemen her maddede azaltım yükümlülüklerinin gönüllülük temelinde olacağı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 17/12/2015: 20). Bu durum akla 1919-1939 yılları arasında dünya barışını korumak amacıyla kurulan fakat yaptırım gücü olmadığı için başarı sağlayamayan Milletler Cemiyeti misakını getirmektedir. Buna karşın Paris Anlaşması ile ilk defa ortalama sıcaklık artış limitinin 1.5 ile 2 derece arasında sınırlandırılmasına yönelik gerekli çalışmaların yapılması için uzlaşmıştır. Bu uzlaşısı, sivil toplum örgütlerinin ve gelişmekte olan ülkelerin çok uzun süredir kabul edilmesi için çalıştığı bir karardır.

Anlaşma, 5 Ekim 2016 tarihinde küresel seragazi emisyonlarının %55'ini oluşturan en az 55 tarafın anlaşmayı onaylamasıyla, 4 Kasım 2016 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir. Türkiye, hazırlık aşamasında ve müzakerelerinde etkin rol aldığı Paris Anlaşması'nı 22 Nisan 2016 tarihinde imzalamış, fakat Anlaşma'nın TBMM onay süreci tamamlanmamıştı (<http://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa>). Anlaşma'nın TBMM onay işlemleri sürerken, 2017 yılı Haziran ayı başında ABD'nin Anlaşmadan çekilmesi üzerine Türkiye onay sürecini askıya almıştır. Bu nedenle 2017 yılı sonuna gelindiğinde Paris Anlaşması henüz Türkiye tarafından onaylanmamıştır. Anlaşma TBMM'de onaylanıp yasal süreç tamamlanmadığından, Paris Anlaşması'nın gerektirdiği azaltım yükümlülük ve taahhütleri de henüz bu Anlaşma ile bağlantılı bir şekilde uygulamaya konulmamıştır.

Paris Anlaşması, BMİDÇS'den farklı olarak, EK-I, Ek-II ve EK-I Dışı ülke sınıflandırmasını kaldırarak "gelişmiş" ve "gelişmekte olan" ülkeler şeklinde bir kategorizasyon getirmiştir. Buna

karşın hangi ülkelerin gelmiş hangilerinin gelişmekte olduğunu gösteren bir liste oluşturulmamıştır. Hatırlanacağı gibi Türkiye, hem EK-I hem de Ek-II listelerinde yer aldığı için, 2003 yılına kadar BMİDÇS'ye taraf olmamıştı. Benzer sorun Paris Anlaşması için de geçerlidir. Nitekim, Paris Anlaşması, sınıflandırmasına göre Türkiye Ek-I ülkeleri arasında yer aldığından gelişmiş ülke statüsünde değerlendirilmektedir. Bu durumda Türkiye, gelişmekte olan ülkelere verilecek teknik ve kapasite geliştirme desteği ile 2020 yılından itibaren sağlanacak olan 100 milyar \$ tutarındaki yardım fonundan yararlanamayacaktır (Çakmak vd., 2017: 906). BMİDÇS'de olduğu gibi Türkiye'nin özel durumu dikkate alınarak, gelişmekte olan ülkeler arasına alınması önemlidir. Böylece Türkiye, Anlaşma'nın gelişmiş ülkeler için zorunlu tuttuğu seragazi emisyon azaltım hedeflerini de mutlak bir şekilde yükümlenmek zorunda kalmayacaktır. Anlaşmanın onay sürecinin imza sonrasında bir yıldan fazla sürmesinde yukarıda açıklanan çekince etkili olmuştur. ABD'nin çekilme kararı Türkiye'ye, süreci askıya alarak, liste değişikliği müzakereleri için gerekli zaman ve olanağı sağlamıştır.

6. SONUÇ

Bir tür "fetişizm" olduğunu iddia eden aksi görüşlere rağmen, küresel ısınma ve iklim değişikliği insanlığı bekleyen en önemli tehditler arasındadır. Buna karşın, gelecek 20 yılda ya da 50 yıl sonra veya daha uzak gelecekte, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin getireceği sonuçları yüzde yüz doğru ve matematiksel bir kesinlikte veya doğrulanmış, hata olasılığı sıfırlanmış bir döngüde öngörmek kesinlikte olası değildir. Nitekim bilim insanları tarafından oluşturulan vaka modellerinin yanılması her daim göz önünde bulundurulması gerekli bir ihtimaldir. Geleceğe yönelik tahminleri sağlam temellere oturabilecek nitel veriler ancak ölçüm veya laboratuvar deneyleri vasıtasıyla elde edilebilir ki, mevcut teknolojik imkânlarla dünya ölçeğinde böyle bir deney de olası değildir.

Gelecekte karşılaşılabilecek durum ve değerlerin kesin olmaması devletlerin küresel ısınmayla mücadeleyi ağırdan almalarına ve hatta sulandırılmalarına olanak tanımaktadır. Dünya sanayisi halen karbon enerji kaynaklarına bağımlıdır. ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkeler sanayi üretimlerini olumsuz etkileyeceği bahanesiyle emisyon hacimlerini kısmayı kabulde çeşitli bahaneler ileri sürmektedirler. Bilindiği üzere dünyada devletler egemen eşitlerdir. Devletlerin özgür iradeleriyle imzalayarak rıza gösterdikleri yükümlülükler hariç hiçbir devletin ya da BM dahil uluslararası kuruluşun, devletleri istemedikleri, önceden rıza göstermedikleri iklim değişikliği ile küresel ısınma gibi mahiyeti tam olarak anlaşılmamış bir eylemi gerçekleştirmek için zorlamaları olası değildir. Böyle bir girişimde savaşa varmayan zorlamaların kullanılması bile çok sayıda farklı yan etkiye sebep olabilecektir. Özellikle gelişmiş devletler bu durumun farkında oldukları için bağlayıcı sözleşme ya da anlaşmalara imza atmakta çekingen davranmaktadırlar. Bu nedenle bağlayıcı anlaşmalar yapılması bugüne kadar mümkün olamamıştır.

Küresel ısınma ve iklim değişikliği zincirleme bir reaksiyondur ve gömülü karbon kaynakların yakılması sürecin milat noktasıdır. Buna karşın yakın ve uzak gelecekte tüketilecek karbon kaynaklarını ve buna bağlı CO2 başta olmak üzere seragazi emisyonlarını tam olarak öngörmek de olası değildir. Sanayi devrimi, yeraltı karbon enerji kaynaklarını kullanıma sokmuş, gömülü karbon kaynakları atmosferdeki seragazi oranlarını hızlı bir ivmeyle artırmış, buna bağlı olarak küresel ısınma ve iklim değişikliği meydana gelmiştir. İnsanlığın sanayi devriminin getirilerinden ve sağladığı kolaylıklardan vazgeçmesi olası değildir. Doğal, olağan döngüsünden çıkarak hızlı bir artış eğilimi gösteren doğa olayları ile iklimdeki değişimin sebebiyet verdiği felaket zinciri tedbir alınmasının gerekliliğinin habercisidir.

Sanayinin karbon yakmaktan ve seragazı emisyonunu artırmaktan vazgeçmesi beklenemez. Bu durumda devletlerin iyi niyetle, küresel tehdidi dikkate alarak seragazı emisyon oranlarını azaltmaları ve hatta alternatif yenilenebilir seragazı emisyonunu artırmayan kaynaklar bulmaları gerekmektedir. Amaç ekonomik büyümenin gözden geçirilerek, sosyal eşitlikte mesafe kaydetmek ve çevrenin korunmasını sağlamak olmalıdır. Bu konudaki ilk ciddi girişim olan Kyoto süreciyle oldukça esnek ve bağlayıcılığı olmayan hükümler getirilip, küresel ısınma durdurularak, iklim değişikliği engellenmeye çalışılmıştır. Buna karşın en yüksek emisyon hacmine sahip ABD, Kyoto'ya taraf olmamıştır. Kyoto'dan 18 yıl sonra Paris'te ulaşılan uzlaşma ileriye yönelik ümitleri artırıcı nitelikteydi. Paris Anlaşması ile elde edilen uzlaşma Kyoto'daki esnek hükümleri biraz daha bağlayıcı hale getirip, ABD uluslararası toplumun da baskısıyla Paris Anlaşmasını desteklemek durumunda kalmıştı. Buna karşın, Paris'teki geniş tabanlı anlayış birliğinden sadece iki yıl sonra ABD'nin uluslararası bir anlaşmanın yükümlülüklerine uyma konusundaki tutarsızlığı nedeniyle Paris Anlaşması da işlemez hale gelmiştir.

Gerek bulunduğu denizlerle çevrili coğrafi konum gerekse Asya Kıtası'nın gelişmemiş bölgeleriyle gelişmiş Avrupa Kıtası arasındaki geçiş lokasyonu nedeniyle iklim değişikliği ve küresel ısınma Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Karşılaşılabileceği riskleri yerinde bir değerlendirme ile analiz eden Türkiye, iklim ve küresel ısınmayla mücadelede en başından beri öncül tavır koyan ülkeler arasındadır. Aslında Türkiye geliştirmekte olan bir ülkedir, dolayısıyla seragazı emisyonları sanayileşmiş ülkelerin çok gerisindedir. Buna karşın Türkiye'nin karşılaşılabileceği olası çevresel ve sosyal krizler emisyon oranları yüksek sanayileşmiş ülkelerin pek çoğundan çok daha büyüktür. ABD'nin çekilmesi sonrasında askıya alınarak Paris Anlaşması'nın onaylanmamasında, II. gruptaki geliştirmekte olan ülkeler listesine dahil olma arzusu kadar, taahhütlerin sanayileşmeyi olumsuz etkileyecek olması da önemli bir gerekçe rolü üstlenmiştir.

İklim değişikliğiyle mücadelede Türkiye üç temel sorunla karşılaşmaktadır: (1) Gelişmiş ülkeler emisyon oranlarını kısmak istemektedirler. Bu nedenle iklim değişikliği önüne geçilemez bir sarmala savrulmak üzeredir (2) Dünya sanayileri halen karbon enerji kaynaklarına bağımlıdır. Alternatif yenilenebilir kaynaklar gerekli gücü yaratmaktan uzaktır (3) Türkiye geliştirmekte olan bir ülke olduğu için, sanayi üretimini artırmak, bunu en düşük maliyetle yapmak durumundadır. Bu nedenle yenilenebilir enerji kaynakları Türkiye için de yeterli değildir. Bunların ilk ikisi dış faktörlerin şekillendirdiği, Türkiye'nin tek başına çözemeyeceği sorunlardır. Sonuncu ise Türkiye'nin sebebiyet verdiği fakat çözümü kolay olmayan bir sorundur. Zira son yıllarda nüfus ve büyümeye bağlı sanayi üretimi arttığı için, bütün çabalara rağmen emisyon oranlarının değil azaltılması, belli bir miktarda sabitlenmesi bile mümkün olmamıştır. Son değerlendirme raporları bu durumu açıkça göstermektedir.

Küresel ısınma ve iklim değişikliklerinin ilk geri döndürülemez, öncül sonuçlarının ekilebilir alanlar ile tatlı su kaynakları üzerinde olacağı tahmin edilmektedir. Bu tür bir gelişme Türkiye için çok sayıda sosyal, ekonomik ve güvenlik riskini de beraberinde getirecektir. Nitekim Türkiye son on yıllarda iki güney komşusu Irak ve Suriye ile sınır aşan sular sorunu yaşamaktadır. Su kaynaklarının azalması durumunda Türkiye kendi ihtiyacı için Fırat ve Dicle'nin sınır dışına akan su miktarını kısmak durumunda kalabilecek ve iki güney komşu devlet ile büyük olasılıkla bu koalisyona katılacak diğer güney devletleriyle su savaşlarına varacak anlaşmazlıklar yaşanabilecektir. Bu ülkelerden Türkiye'ye yönelik göç olgusu mevcut şartlarda bile engellenemeyen bir sınır aşan sorunken; aşırı sıcaklık, su kıtlığı, ekilebilir alan yokluğu bu bölgede yaşayan milyonlarca insanın kitleler halinde daha serin, demokratik, daha müreffeh, suyu ve ekilebilir alanları olan Türkiye'ye göçmesine neden olacaktır. Bu tür bir insanlık dramının mevcut olanaklarla yönetilebilmesi hiçbir şekilde mümkün değildir.

Getireceği bütün olumsuzluk ve risk faktörlerine rağmen, iklim değişikliği ve küresel ısınma tek başına ya da Akdeniz ülkeleriyle birlikte Türkiye'nin üstesinden gelebileceği bir sorun değildir. İleri derecede sanayileşmiş ülkeler başta olmak üzere, küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle küresel bir mücadele ön şarttır. Süreç yavaş ilerlediği için devletler küresel ısınmanın getireceği riskler ile iklim değişikliklerinin neden olacağı doğal, sosyal ve ekonomik felaketler döngüsünü yok saymayı yeğlemektedir. Her ne kadar, tek başına ya da bölgesindeki ülkelerle işbirliği içinde mücadele anlam ifade etmese de, Türkiye küresel ısınma ile iklim değişikliklerinin getireceği felaketler ya da riskleri büyük oranda tek başına karşılamak, çözümler üretmek zorunda kalacaktır. Bu nedenle, eğitime, farkındalık yaratılmasına özel önem verilmeli, küresel ısınmanın kontrol altına alınmasına yönelik uluslararası girişimlerde aktif temsil devam ettirilmeli, olası felaketler için de şimdiden çözüm modelleri oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

Resmi Belgeler

- 2015 YILI İKLİM DEĞERLENDİRMESİ (2016). Meteoroloji Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- AB ÖNCÜLÜĞÜNDE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE (2010). AB Komisyonu Resmi Yayınlar Ofisi, Brüksel.
- BAŞBAKANLIK GENELGESİ (22/01/2001). S. B.02.0.PPG.0.12-320-1284.
- BAŞBAKANLIK GENELGESİ (17/02/2004). S. B.02.0.PPG.0.12-320-2259.
- BAŞBAKANLIK GENELGESİ (18/08/2010). S. B.02.0.PPG.0.12-010-06/96.
- BAŞBAKANLIK GENELGESİ (04/01//2012). S. B.02.0.PPG.0.12-010-06/96.
- BAŞBAKANLIK GENELGESİ (14/12/2012). S. B.02.0.PPG.0.12-010-06-10434.
- BAŞBAKANLIK GENELGESİ (04/10/2013). S. 69471265-010-06/8660.
- CLIMATE CHANGE AND POWER, ECONOMIC INSTRUMENTS FOR EUROPEAN ELECTRICITY (2002). (ed. Christiaan Vrolijk), The Royal Institute of International Affairs, London.
- CLIMATE CHANGE 2013 THE PHYSICAL SCIENCE BASIS (2013). (ed. Thomas F. Stocker vd.) IPCC 2013, Cambridge University Press, New York.
- IMPACT OF DISASTERS SINCE THE 1992 RIO DE JANEIRO EARTH SUMMIT (14/12/2012). The United States Office for Disaster Risk Reduction.
- İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ULUSAL EYLEM PLANI 2011-2020 (2011). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.
- KYOTO PROTOCOL (1997).
- KYOTO PROTOCOL REFERENCE MANUAL (2008). UN Publication.
- İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE TÜRKİYE (2012). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.
- PARİS AGREEMENT (2016).
- RESMİ GAZETE (20/06/1990), S. 20554.
- RESMİ GAZETE (08/09/1990). S. 20629.

RESMÎ GAZETE (21/10/2003). S. 25266.

RESMÎ GAZETE (18/12/2003). S. 25320.

RESMÎ GAZETE (17/02/2009). S. 27144,

RESMÎ GAZETE (18/08/2010). S. 27676,

TAKING THE PARIS AGREEMENT FORWARD, TASKS (March, 2006). Arising From Decision 1/CP.21. UN,

THE PARIS AGREEMENT: NEXT STEPS (22 Mart 2016). UN Climate Change Secretariat.

THE UN WORLD WATER DEVELOPMENT REPORT 2016 (March, 2016). Water and Jobs, Paris UNESCO.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ EYLEM PLANI 2011-2023 (2012). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.

TÜRKİYE'DE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ RİSK YÖNETİMİ (2012). (haz. Mikdat Kadioğlu), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayını, Ankara.

ULUSAL SERAGAZI EMİSYON ENVANTERİ RAPORU 1990-2009 (2011). TÜİK, Ankara.

UN FCCC/CP/2015/10,(29/01/2016).

UN FCCC/CP/2015/10/Add.1,(29/01/2016).

Telif Eserler ve Köşe Yazıları

AMBROSI, Philippe (2008). "Mind the Rate! Why the Rate of Global Climate Change Matters, And How Much", The Design of Climate Policy, (ed. Roger Guesnerie ve Henry Tulkens), Massachusetts Institute of Technology, USA, s.307-332.

BAHGAT, Gawdat (Eylül 2006). "Europe's Energy Security: Challenges and Opportunities", International Affairs, S. 82, NO. 5., s. 961-975.

BEST. Antony, vd. (2008). International History of the Twentieth Century and Beyond, 2nd ed. Routledge Publication, New York.

BRADFORD, David F. (2008). "Improving on Kyoto: Greenhouse Gas Control as the Purchase of a Global Public Good", The Design of Climate Policy, (ed. Roger Guesnerie ve Henry Tulkens), Massachusetts Institute of Technology, USA, s. 13-64.

BRADSHAW, Michael J. (Aralık 2010). "Global Energy Dilemmas: a Geographical Perspective", The Geographical Journal, S. 176, No. 4, s. 275-290.

BOTANSKY, Daniel (2001). "International Law and the Design of a Climate Change", International Relations and Global Climate Change, (ed. Urs Luterbacher ve Detlef F. Sprinz), The MITI Press, London, s. 201-219.

ÇAKMAK vd. (2017). "İklim Değişikliği Sürecinde Paris Anlaşması'nın Rolü ve Türkiye'nin Konumu", VII. Ulusal Hava Kirliliği ve Kontrolü Sempozyumu, 1-3 Kasım, 2017, Antalya. s. 897-908.

DALFES, Nüzhet, vd. (2007). "Türkiye İçin İklim Değişikliği Senaryoları: Ön Çalışmalar", UNDP İklim Değişikliği ve Türkiye, Ankara, s. 11-17.

- ERGÖNÜL, Önder ve AZAP, Alpay (2007). "Türkiye'deki Sıcaklık ve Yağış Değişiklikleri ve Sıtma Arasındaki Korelasyon", UNDP İklim Değişikliği ve Türkiye, Ankara, s. 30-31.
- HERTEL, Thomas W. ve ROSCH, Stephanie D. (Güz 2010). "Climate Change, Agriculture, and Poverty", Applied Economic Perspectives and Policy, S. 32, No. 3.
- DIXON, Homer, Thomas F. (1999). Environment, Scarcity, and Violence, Princten University Press, USA.
- HOUGHTON, John (2004). Global Warming, 3rd ed., Cambridge University Press, UK.
- KIVILCIM, İlke (2013). 2020'ye Doğru Kyoto-Tipi İklim Değişikliği Müzakereleri, AB'nin Yeterliliği ve Türkiye'nin Konumu, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, İstanbul.
- KOÇER, Gökhan ve EMİNOĞLU, Ayça (2012). "The Probable Effects of Global Warming on International Security: The Boomerang Effect", 2nd International Congress on Urban and Environmental Issues and Policies, May 4-6, Trabzon, s. 65-85.
- KÖSE, İsmail (Ocak 2016). "Avrupa Birliği'nin Mülteci Açmazı ve Türkiye-Avrupa Birliği Geri Kabul Anlaşması", Elektronik Siyaset Bilimi ve Araştırmaları Dergisi, C. 7, S. 1. s. 1-26.
- MCKIBBIN, Warwick J. ve WILCOXEN, Peter J. (2002). Climate Change Policy After Kyoto, Brookings Institution Press, Wshington.
- OTAN, Ümit (29 Ekim 1994). "Dünyanın Ateşi Yükseliyor", Cumhuriyet.
- POSTEL, Sandra (2013). "Tatlı Suyu ve Tatlı Suya Bağımlı Olanları Korumak", Dünyanın Durumu 2013, (çev. Cana Ulutaş Ekiz ve Çağrı Ekiz), İş Bankası Yayınları, s. 71-88.
- RIJSBERMAN, Frank (1991). "Potential Costs of Adapating to Sea Level Rise in OECD Countries", Responding to Climate Change: Selected Economic Issues, OECD Publication, Paris, s. 1-49.
- SMARDON, Richard C. (2009). Sustaining the World's Wetlands, Setting Policy and Resolving Conflicts, Springer Dordrecht Heidelberg: London.
- ŞAHİN, Yusuf (2005). Küresel Isınma Fetişizmi, Seçkin Yayıncılık, İstanbul,
- ŞEN, Ömer Lütfü (2013). "IPCC'nin Son Raporu Işığında Türkiye'de İklim Değişikliği, Olası Etkileri ve Çözüm Önerileri", İklim Değişikliğinde Son Gelişmeler: IPCC 2013 Raporu, Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul, s. 19-23.
- TÜRKEŞ, Murat (2013). vd. İklim Değişikliğinde Son Gelişmeler: IPCC 2013 Raporu, Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul.
- UZMEN, Reşat (2007). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- W., HERTEL, Thomas ve D., ROSCH, Stephanie (Güz 2010). "Climate Change, Agriculture, and Poverty", Applied Economic Perspectives and Policy, S. 32, No. 3, s. 355-385.
- WALKER, Gabrielle ve KING, Sir David (2009). Dünyamız Isınıyor, Küresel Isınma ile Nasıl Başa Çıkabiliriz?, (çev. Özkan Akpınar), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Gazeteler

CUMHURİYET (31/03/1995). İklim Acımasızca Değişiyor.

CUMHURİYET (01/04/1995). 76 Milyon Kişinin Yaşamı Tehlikede.

CUMHURİYET (29/10/1994). Sulak Alanlara Uluslararası Gözaltı.

CUMHURİYET (02/12/1997). Çevre Pazarlığı Başladı.

CUMHURİYET (13/12/2015). Paris'te 2 Derecede Anlaşmaya Varıldı.

CUMHURİYET (17/12/2015). İklim Değişikliğiyle Mücadele Gönüllülüğe Kaldı.

CUMHURİYET (20/12/2015). İklim İçin Dönüşüm.

SABAH (13/12/2015). Yeşil Yakıta 92 Milyar Euro.

CUMHURİYET (19/03/2016). En Büyük Tehdit Göç.

HÜRRİYET (04/04/2016). NASA da Kim Oluyor.

NEW YORK TIMES (18/01/2017), Earth Set a Temperature Record for the Third Straight Year.

NEW YORK TIMES (01/06/2017), Trump Will Withdraw U.S. From Paris Climate Agreement.

İnternet Kaynakları

INTERGOVERNMENTAL PANEL ON CLIMATE CHANGE, SYNTHESIS REPORT, 2014:

<http://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/> (erişim tarihi 29/12/2017).

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ:

http://www.rec.org.tr/dyn_files/32/323-26-Ocak-Iklim-Degisikligi-STK-Bulusmasi-ERLAT.pdf.
(erişim tarihi 15/03/2016).

BM KYOTO PROTOKOLÜ:

http://BMİDÇS.int/kyoto_protocol/items/3145.php (erişim tarihi 10/03/2016).

THE WORLD WATER DEVELOPMENT REPORT:

<http://www.unwater.org/publications/world-water-development-report/en/> (erişim tarihi 05/03/2016).

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ SON GELİŞMELER:

IPCC 2013 RAPORU:

http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2014/01/13672_IPCCRapor.web_.02.01.14.pdf

OECD DATA TURKEY:

<https://data.oecd.org/turkey.htm> (erişim tarihi 31/03/2016).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞBAKANLIK:

http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_PrimeMinistry/pg_Circular.aspx (erişim tarihi 10/03/2016).

IMPACT OF DISASTERS SINCE THE 1992 RIO DE JANEIRO EARTH SUMMIT:

<https://www.flickr.com/photos/isdr/7368413022/in/album-72157628015380393/> (Erişim tarihi 29/03/2016).

TUİK SERA GAZI EMİSYON ENVANTERİ, 2013:

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18744> (erişim tarihi 20/03/2016).

COUNCIL ON FOREIGN RELATIONS:

<http://www.cfr.org/climate-change/berlin-mandate/p21276> (erişim tarihi 07/04/2016).

IPCC, INTERGOVERNMENTAL PANEL ON CLIMATE CHANGE:

<http://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/> (erişim tarihi 10/04/2016).

AYIN TARİHİ, ARALIK 2015:

http://www.byegm.gov.tr/uploads/docs/aralik_web2.pdf (erişim tarihi 10/04/2016).

HORTUM:

<http://www.mgm.gov.tr/FILES/arastirma/afetler/hortum.pdf> (erişim tarihi 10/04/2016).

TÜRKİYE GENELİ YILLIK ALANSAL YAĞIŞLARI:

<http://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/yillik-toplam-yagis-verileri.aspx#sfU> (erişim tarihi 08/04/2016).

ORMAN VE SU İŞLERİ BAKANLIĞI 2015 YILI İKLİM DEĞERLENDİRMESİ:

<http://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/2015-yili-iklim-degerlendirmesi.pdf> (erişim tarihi 28/03/2016).

TUİK SERAGAZI EMİSYON İSTATİSTİKLERİ, 1990-2015:

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24588> (erişim tarihi 29/12/2017).

PARİS ANLAŞMASI:

<http://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> (erişim tarihi 30/12/2017).

EXTENDED ABSTRACT

Soon after Industrial Revolution (1770-1850) unrivalled demand on fossil energy sources in continental Europe and about hundred years after in the rest of the world had a dramatic rise. Fossil sources were/are important because the only way to run gear machinery was/is possible by the use of fossil fuels (namely coal, oil, natural gas etc.). Whereas, until industrialization, for all livelihood requirements humankind were using natural energy sources, human power and domesticized animals. During pre-industrialized period and before the discovery of steam power (1781) all requirements of humanity were met by natural possibilities.

For instance during that period, vessels were moved by rowing human power or by wind, all commercial commodities and heavy goods, travel of humankind or plough of fields in the land were carried by the use of convenient domestic animals. Similarly, grinding of basic food stuff were done by the use of wind or water power. Irrigation were done by simple winding wheels, heating of homes by burning woody plants which are aboveground energy sources, lighting were achieved by the use of oil extracted from plant roots, branches or cores.

Industrialization brought engine motors into workforce. Therefore, large cities have been established and humanity had a huge development motivation in all areas which at the beginning of the revolution it was impossible to foresee. Industrialization meanwhile in a very short span of human history pave the way of an unforeseeable socio-economic revolution and transformation for humanity. Beside all new technological improvements, discoveries,

conveniences and controllable power vital challenges threatening the whole planet emerged also by industrialization. The first side effect of industrialization were/are the conflicts and distribution problems of underground sources. Due to industrialization and new possibilities lethal weaponry have been developed to wage colonization wars. Second threat will be global warming and climate change.

The Achilles heel of that motivation was/is its unsatisfied dependence on fossil energy. Underground sources were and still are the highest calorie preserving sources. Use of fossils also meanwhile brought intolerable risks and costs for humanity. Industrialization was a huge step in human historical span, provided almost an unchallengeable force for humanity nowadays the dependence on fossils were/are the weakest point of this development.

The struggle cope with the global warming needs equally magnitude and implementation of decisive radical measures. To minimize negative effects of industrialization energy sources must be changed and carbon fuels must be replaced by natural renewable energy sources.

Wholly human made greenhouse gasses are: carbon dioxide (CO₂), methane (CH₄), nitrous oxide (N₂O), hydrofluorocarbon (HFC), chlorofluorocarbon (PFC), sulfur hexafluoride (SF₆) and other greenhouse gasses such as: nitrousoxide (NO_x), carbon monoxide (CO), volatile organic compounds (NMVOC) and Sulphur dioxide (SO₂). Under normal conditions total rate of greenhouse gasses in atmosphere is 0.1%. Of the said rate, CO₂ is the most frequent element. Carbon, structurally can bind and build chemical forms with all kind of elements. Therefore, naturally it is the basic formation element all livelihood structures and usage of fossil energy sources let confined positive CO₂ free into atmosphere. Thus, during the last century the CO₂ emission rates of atmosphere have a sudden rise such as from 280 ppm with 31% percent rise the rate of CO₂ became 377 ppm. There is direct proportion between CO₂ emission rise and global warming and while one rising the other also rises and one decreasing the other also decreases.

The aim of this paper to analyze the process for Turkey to participate the struggle and initiatives addressing global warming and climate change. Turkey, is the only country in Middle East having self-sufficient freshwater deposits. As it is said above, even though it is a developing country Turkey from the very beginning hitherto has been actively participating all attempts addressing global warming. Its geographical location, long coasts, freshwater sources and mountainous surface morphology make Turkey vulnerable in case of any climate volatility. Turkish Ministry of Environment considering existing situation has started a new initiative on protecting natural life and water sources.

One of the most and first concretized attempt addressing climate change is Rio de Janeiro meetings summoned under auspices of UN during June 3-14, 1992. 172 countries participated that meeting and parties were called to sign three protocols on climate and global warming. One of three protocols was UN Framework Convention on Climate Change (BMİDÇS) signed in New York on May 9, 1992. BMİDÇS is the first international convention signed on climate change. Turkey about nine years after in 2004 became a party to that protocol.

Until the year of 2015, the most important papers on climate change encouraging global cooperation were BMİDÇS and Kyoto Protocols. Beginning with December of 2015 Paris Agreement will be the most binding and important international paper on global warming and climate change.

Turkey is a country its geography alike a peninsula and climatic changes will affect sea levels. In this case important parts of Anatolia will come under sea waters. Data collected shows that

in the last 50 years sea levels risings. Volatile in rain regime, seasonal shifts and over temperatures show that Turkey among countries facing grave danger. Paris Agreement and Turkey's efforts to amend domestic jurisprudence and accord to intergovernmental initiatives addressing global warming should be evaluated in accordance with above underlined reasons.

CONTAGION OF VIOLENCE OVERSEAS: THE MEDITERRANEAN BASIN

(ŞİDDETİN DENİZ AŞIRI YAYILIMI: AKDENİZ HAVZASI)

Senem Ertan, Ph.D.

Social Sciences University of Ankara, Department of Political Science
senem.ertan@asbu.edu.tr

Murat Bayar, Ph.D.

Social Sciences University of Ankara, Department of Political Science
murat.bayar@asbu.edu.tr

ABSTRACT

The literature indicates that violent conflicts tend to spread across bordering countries via rebel/terrorist networks and refugees. However, this effect has not been tested for “overseas neighbours” that share the same sea basin. Focusing on the Mediterranean Basin, this study investigates the impact of civil and interstate conflicts in the Middle East and North Africa (MENA) on terrorist attacks in Southern European countries. The findings of this study indicate that MENA conflicts increase violence in Southern Europe, whereas this effect does not exist in other European countries. This study contributes to the literature by establishing a theoretical and empirical link for overseas contagion effect of conflicts.

Keywords: *Terrorism, immigrant, refugee, Mediterranean, Middle East, North Africa, Europe*

ÖZET

Literatür, şiddetli çatışmaların sınırdaki ülkeler arasında isyancı / terörist ağlar ve mülteciler yoluyla yayılma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Buna rağmen, bu etki aynı havzayı paylaşan “deniz aşırı komşular” için test edilmemiştir. Akdeniz Havzasına odaklanan bu çalışma, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki (MENA) sivil ve devletlerarası çatışmaların, Güney Avrupa ülkelerindeki terörist saldırılar üzerindeki etkilerini araştırıyor. Bu çalışmanın bulguları Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki çatışmalarının Güney Avrupa’daki şiddeti arttırdığını gösteriyor ancak bu etki diğer Avrupa ülkelerinde bulunmamaktadır. Bu çalışma, çatışmaların deniz aşırı sirayet etkisinin bağlantısını hem teorik hem de ampirik bir bağ kurarak literatüre katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Terrörizm, göçmen, mülteci, Akdeniz, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Avrupa*

1. INTRODUCTION

The unprecedented refugee and irregular immigrant flows in the Mediterranean Basin in the mid-2010s have posed serious challenges for receiving countries. While the implications of this influx on the labour market and political arena are discussed in other studies, this article focuses on the security aspect.

Several studies have indicated that violent conflicts are contagious across borders: civil and interstate conflicts tend to spread across bordering countries via rebel/terrorist networks and refugees (E.g. Gleditsch and Ruggeri, 2010; Cederman, Hug, and Krebs, 2010). This effect is more significant when neighbours share the same ethnic and cultural groups (Salehyan and Gleditsch, 2006). Based on these premises, this article raises the questions whether the contagion of violence affects countries sharing the same sea basin or whether the contagion theory could also be applied to understanding violent situations in overseas neighbours. Answering this question is important for both theoretical and practical reasons. If overseas neighbours are as vulnerable as land neighbours to the spread of violence, scholars would broaden the understanding and application of a theoretical concept. In addition, it would also tell policymakers that being separated by a basin, such as the Mediterranean, does not insulate a country from the adverse effects of civil and interstate wars abroad, thus, might lead international institutions (E.g. North Atlantic Treaty Organization –NATO; Organization for Security and Cooperation in Europe -OSCE) to review their mandates.

Furthermore, Dalgaard-Nielsen (2010) has noted that, while several studies question why young Europeans are involved in terrorism, only a few have provided empirical evidence for this phenomenon. This study aims to fill in this gap in the literature by proposing a new theoretical insight about overseas contagion of violence and providing an empirical analysis for this the argument.

This article first defines key concepts and provides their theoretical backgrounds, which are followed by the method and operationalization of variables. The quantitative analysis investigates the impact of civil and interstate wars in Middle Eastern and North African countries with a Mediterranean border (Med-MENA, hereafter) on violent incidents between Muslim immigrants-refugees and native populations in three Southern European countries: France, Italy and Spain. For comparison, nine other European countries without a Mediterranean shore are included in the analysis. The statistical analyses and discussion of results are followed by our conclusion and policy recommendations.

2. REFUGEES & IMMIGRANTS

The 1951 Refugee Convention is a fundamental document as in Article 1a and 2 it defines refugee as,

“person who is outside his or her country of nationality or habitual residence; has a well-founded fear of being persecuted because of his or her race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion; and is unable or unwilling to avail him— or herself of the protection of that country, or to return there, for fear of persecution” (The 1951 Convention Relating to the Status of Refugees (1951), Article 1a, 2)

While the concept of refugee has found an internationally accepted definition, the term immigrant has several variants due to different national regulations. This article defines

immigrant in a broader sense as “a person who comes to live permanently in a foreign country.” (Oxford English Dictionary, 2017).

At the outset of the “Arab Spring,” the Middle East was already considered to be the biggest receiver and producer of immigrants in the world, generating 39 percent of the world’s total emigration (Fargues, 2009). Immigrants from the MENA have come to Europe for a variety of reasons, such as finding better job opportunities and escaping civil wars. In general, there are basically three options for immigrants to choose: (1) assimilate; (2) build hybrid identities; (3) resist the dominant culture. After staying long times in host countries, many immigrants have started to construct dual identities combining their home country culture with European residency (Turvey, 2013). It is also very common that immigrants get more closed with the immigrant society as they feel isolated from the natives. For example; in France, some of the first and second-generation immigrants from Maghreb Arabs, although have not been raised religiously, feel extremely isolated in the society so that they sought friendships in local mosques (Sageman, 2004).

Security can be understood in two categories: societal security refers to intimidations directed towards the cultural identity of a society, and state security refers to the military, political, economic, and environmental threats to sovereignty (Ibrahim, 2005; Waever, 1993). Gabrielli has argued that security risks and mechanisms of border control sustain the securitization dynamic (Gabrielli, 2014). Accordingly, the securitization discourse produces security dilemma (Bigo, 2002), through which public fear of immigration provokes and reproduces the fear further so that immigration is continuously perceived as a threat (Buonfino, 2004). In parallel, Fox and Akbaba have demonstrated that certain counter-terrorism policies may provide terrorist organizations with a fertile ground for new recruitment (Fox and Akbaba, 2015). Ibrahim has added that traditions are seen as a system of security and justice for communities (Ibrahim, 2005). A society may perceive the arrival of new immigrants as a threat to existing traditions and to the security of the nation.

When talking about security problems, not only hard security issues that concern protection from physical use of force, but also soft security ones, such as water scarcity, food scarcity, and job security, are affected by immigration. For example Akgündüz, Van den Berg and Hassink, as well as Berti, have shown that refugee inflows from Syria have increased food prices to a large extent, and housing prices to a lesser extent, in regions hosting them in Turkey (Akgündüz, Berg and Hassink, 2015; Berti, 2015). The literature shows that not only in Europe but also in other regions host societies are concerned about the impact of immigration. For example, Kreibaum has demonstrated that refugees in Uganda affect the average household of the locals and consume public services (Kreibaum, 2016). In Lebanon government have limited sources to accommodate Syrian immigrants in their overcrowded local education system and in their saturated job market. Thus, all of these concerns make people and politicians sceptical about accepting immigrants and refugees in European countries (Berti, 2015).

3. CONTAGION OF VIOLENT CONFLICTS ACROSS NEIGHBOURING COUNTRIES

In this article, violent conflict is defined as the physical use of force because of conflicting claims, interests, or ideologies, and involves at least two parties. While wars constitute the most common type of violent conflict, the Development Assistance Committee (DAC)

considers terrorism as another type (OECD, 2003). Stepanova has argued that terrorism is a tactic of armed conflict as well as a highly dynamic strategy that can take momentum at different times during a conflict (Stepanova, 2008). In this article, terrorism is taken as a type of violent conflict on par with intrastate wars.

In conflict studies, the term diffusion refers to “the spread of instability from one geographic area to another.” (Rodt, 2016) Siverson and Starr have provided two conceptualizations for the diffusion of war. First, the *linkage-penetration* approach argues that events unfolding in other contexts change a state's disposition to behave similarly. Secondly, in the *infection-contagion* approach “diffusion is conceived as the growth of ongoing wars.” (Siverson and Starr, 1990: 64) The term “contagion” of a conflict is also widely used in the literature as, “the spread of conflict over time” (Jehn, Rispens, Jonsen, and Greer, 2013: 353) or “spread of a conflict” from one country to another (Gleditsch, 2009: 601). Moreover, many studies use the term contagion and diffusion interchangeably. For example, Hill and Rothchild utilize the term contagion and define it as “... diffusion of group conflict from one country to another.” (Hill and Rothchild, 1986: 716). Similarly, Lobell and Mauceri have stated that diffusion and contagion have the same meaning that “entails igniting conflict in other states or the spillover processes by which conflicts in one country directly affect neighbouring countries.” (Lobell and Mauceri, 2004: 3). Accordingly, this article uses contagion and diffusion interchangeably to refer to the same phenomenon.

Brown has explained the breakout of a violent conflict in a two-stage process: permissive conditions and proximate causes (Brown, 1996). Permissive conditions are circumstances that turn an environment ripe for violent conflict, whereas proximate causes are the reasons a conflict actually becomes violent. These factors act both individually and in combination and play an important role in the emergence of violent conflict. Furthermore, the reasons that lead to a conflict are highly related to the drivers of conflict diffusion (Rodt, 2016). Secessionism, uneven demographic distribution, cultural discrimination, exclusionary political institutions, and discriminatory economic systems can be given as examples of some conditions that may increase propensity for violent conflict and its diffusion.

3.1. How and why does diffusion occur?

There is a huge body of literature examining and analysing diffusion of conflicts into neighbouring states. Although many studies have argued that conflicts and civil wars in one country significantly increase the likelihood of conflict in nearby countries, there is no single explanation of why and how contagion occurs. Conflict can spread from one area to another via actors as well as ideologies.

There are three main lines of literature which investigate how diffusion of conflicts occurs. One of these lines follows the arguments that borders might provide interaction opportunities to those who have potential to initiate war (Most and Starr, 1980). Secondly, alliances might be easier to create in war atmospheres, especially between states sharing ideologies and perspectives (Siverson and King, 1980). Thirdly, a third line combines these two perspectives and argues that both political (alliances) and geographic (borders) factors are important in the diffusion of war (Siverson and Starr, 1990).

The civil violence and warfare in neighbours may have destabilizing effects on political regimes in several ways. Salehyan and Gleditsch have analysed the effect of population movements on conflicts in origin and host countries, and argued that the presence of refugees increases the likelihood of violence and conflict diffusion through organized rebel social networks

(Salehyan and Gleditsch, 2006). The countries' vicinity increases the interaction opportunities established by shared borders thus cause the spread of war (Most, Starr and Siverson, 1989; Siverson and Starr, 1990). Refugee populations are one of the reasons generating interaction opportunities between terrorist networks and potential recruits. According to Salehyan and Gleditsch (2006), refugees do not directly lead to violence; rather, refugee flows enable the dispersion of ideologies, weapons, and fighters that tend to cause conflict and violent actions. Mitts has added that insurgents' choice of targets and the location of military bases have a crucial impact on the diffusion of insurgent violence for Jammu and Kashmir regions (Mitts, 2012).

According to Rodt (2016), one of the main conditions for conflict is a group division in a society. Thus, flows of refugees in high numbers may change the ethnic composition of the state leading to polarization and division in society. In parallel, Forsberg has found, "... the involvement by an ethnic group in one state renders links and similarities it has to kin nearby salient. This starts a process where kin members are more likely to become inspired to replicate violent behaviour of kin members involved in conflict" (Forsberg, 2014: 159.). Weidmann has brought an important insight into this debate by showing that it is communication flows within and strategic learning of transnational groups that increase the probability of violence across borders (Weidmann, 2015).

On the other hand, Leenders has analysed the nature and the scope of interconnectedness of politics and violence in the Middle East by focusing on three countries: Iraq, Lebanon, and Syria. He demonstrated that military networks such as Iraqi Ba'athists in Syria can destabilize bordering countries (Leenders, 2007). Haider has added that conflicts are context-specific, multi-causal, and multidimensional. Most of the conflicts result from a combination of factors such as political and institutional, socioeconomic, and environmental. These include weak state institutions, elite power struggles and political exclusion, breakdown in social contract and corruption, identity politics, inequality, exclusion and marginalization, absence or weakening of social cohesion, poverty, greed, scarcity of national resources, unjust resource exploitation (Haider, 2014).

3.2. Contagion of conflict in the form of terrorist attacks

The literature on terrorism suggests that terrorist attacks originated in a country might have a contagious effect on similar targets in other countries (Neumayer and Plümper, 2010). Beginning in the 1980s, scholars such as Midlarsky, Crenshaw and Yoshida (1980), as well as Hamilton and Hamilton (1983), have argued that terrorist attacks are highly interlinked.

Terrorism is seen as a particularly contagious type of violent conflict. The strategies used by terrorists in one region can set an example for terrorists across the globe. NeuMayer and Plümper (2010) have found evidence that the spatial variable is statistically significant when controlling for common trends, shocks, and spatial clustering. Yet, "radical Islamic groups were not rallying in the spirit of a Clash of Civilizations, but competing with each other for scarce resources provided by supporters with similar political goals." (NeuMayer and Plümper, 2010: 323) Whereas, as put by Huntington (1993), major post-Cold War conflicts were expected to be between "civilizations" (i.e. highest cultural groupings), especially between Western and Islamic civilizations.

Civil conflicts can promote diffusion of terrorist actions, since unstable governments and civil conflicts provide a good environment for terrorists to organize and locate themselves. In this way, they turn those countries into a base to launch attacks against neighbours (Byman and

Pollack, 2008). Moreover, Mitts has argued that insurgents' choice of targets have an important impact on how violence diffuses. Analysing the conflict of Kashmir and Jammu, Mitts has demonstrated that a spatial spread of violence is directly related to the location of bases from which violence originates (Mitts, 2012).

As the rule of law is very weak in conflict areas, terrorist can work to create secret networks both within the country and with neighbouring countries in a more effective way. Vidino argues that terrorist networks across Europe, Middle East and North Africa are composed by "European born Muslims —sons and grandsons of Muslim immigrants who have come to Europe over the past fifty years—and a small but growing number of European converts to Islam;" these networks are created either by marginal ties or through friendship with radicalized people (Vidino, 2007: 579.). Kinship networks are also important in terrorist groups and are tend to be increasingly endogamous over time, as there is a cross marriage practice between one another's siblings and being increasingly bound by trust. In some terrorist organizations, for instance in Indonesia and Malaysia, the most important networks that bound these groups together are developed through family ties and this relationship is not only limited to within organizational linkages but also across organizations (Magouirk, Atran and Sageman, 2008). Not only local but global networks also play an important role in the diffusion of terrorist attacks. Sageman (2004) demonstrates that 75 percent of mujahedin in her global sample had either friendship or kinship relations to the already existing members of terrorist organizations. Radicalization is shaped and transmitted in these friendship and kinship networks and these networks play an important role in the formal introduction into the terrorist organizations (Wiktorowicz, 2004).

4. RESEARCH METHOD AND OPERATIONALIZATION OF VARIABLES

This article raises the question whether contagion effect applies to overseas neighbours. More specifically, the impact of civil and interstate wars in the Med-MENA on violence between Muslim immigrants-refugees and native populations in Southern European countries is investigated in this article.

Main Hypothesis: Violent conflicts in the Med-MENA are likely to diffuse to Southern European countries in the form of violence between Muslim immigrants-refugees and native populations.

Implementing mixed methods research design, a logistic regression analysis was run to analyse the drivers of violence between Muslim immigrants-refugees and native populations in twelve Western European countries for the period 1990–2013 (lagged 1 year). These countries are: Austria, Belgium, Denmark, France, Germany, Italy, the Netherlands, Norway, Spain, Sweden, Switzerland, and United Kingdom. Secondly, this study explores the issue by examining a couple of illustrative case studies where one can observe the diffusion of violent conflict.

4.1. Dependent Variable

The dependent variable is a categorical one, "terrorism-related violent incidents between Muslim immigrants-refugees and native populations, or their institutions, in a Western European country" in a given year. The data are retrieved from the Global Terrorism Database,

which covers the entire studied period (Global Terrorism Database, 2016). Only data points where the target is Muslim immigrants-refugees and the perpetrator is natives, or vice versa was included in the analysis. Thus, attacks on Turkish stores by the PKK in Germany, or attacks on Jewish targets by Neo-Nazis in France are excluded from the dataset, since either the target or the perpetrator is not part of the stated groups. Furthermore, incidents with unidentified assailants are excluded for the purposes of conservative data collection, even when the event is most probably within the scope of this study (e.g. vandalism against mosques in Germany and the United Kingdom). Finally, terrorist attacks committed by groups of non-Med-MENA origins (e.g. al-Qaeda, since Afghanistan is not a MENA country bordering the Mediterranean Sea) are excluded from the data. The dependent variable is coded as "0" if no Muslim immigrant-refugee vs. native violence took place in the studied European countries in a given year; it is coded as "1" if any such event occurred.

4.2. Independent Variables

Our independent variables are (1) the interstate and (2) civil conflicts in predominantly Muslim countries (i.e. more than 50 percent of the population is Muslim) in the Middle East and North Africa (MENA) with a Mediterranean border. These eight Med-MENA countries are: Algeria, Egypt, Lebanon, Libya, Morocco, Syria, Tunisia, and Turkey. Excluded countries are the Palestinian Territories, which were not recognized by the United Nations as a state until 2012, and Israel, which has a non-Muslim majority.

The data are retrieved from the Major Episodes of Political Violence (MEPV) and Conflict Regions dataset (Marshall, 2016). If a med-MENA country with Muslim majority is involved in: (1) an international violent conflict and/or (2) serious domestic warfare or higher (category 4 in the MEPV and Conflict Regions dataset), the independent variables are coded as 1, otherwise 0, in a given year.

4.3. Control Variables

The control variables are the level of multiculturalism, Muslim population as percent of overall population, unemployment as percent of total labour force, public social spending as percent of gross domestic product, and total number of refugees and asylum seekers in host country in a given year.

First, the literature suggests that multicultural policies provide support for immigrant communities in order to facilitate their integration into their host society (Banting and Kymlicka, 2006). These policies include education in immigrants' mother tongue, affirmative action, and funding for ethnic institutions (Joppke, 1998). Accordingly, this paper expects that higher multiculturalism levels decrease the likelihood of violence between immigrants and natives through better integration. The data come from the Multiculturalism Policy Index, which measures multiculturalism on a scale of 0-8 over eight qualitative indicators ranging from school curriculum to media licensing and affirmative action (Multiculturalism Policy Index, 2016).

Second, increasing immigrant populations can be perceived as a threat by natives due to competition over jobs and public resources (Quillian, 1995). While higher rates of unemployment may indicate a fierce competition for scarce resources, (Fleishmann and Dronkers, 2007) these feelings can also be agitated by far right political parties for electoral benefits (Art, 2011). Accordingly, this paper hypothesizes that higher percentage of Muslim

population, Muslim refugees-asylum seekers and unemployment level in host country increase the likelihood of violence between newcomers and natives. Muslim population and refugee-asylum seeker numbers are retrieved from the World Christian Encyclopaedia (2001) and the United Nations Refugee Agency (2016), respectively.

Finally, the welfare state has proven to be effective in integrating ethnic and social minorities in Western countries by providing housing and unemployment benefits and other provisions (Banting, 1999). Accordingly, this paper expects that same provisions might have helped to alleviate the tensions between immigrants-refugees and natives over competition on scarce economic resources. The welfare data (public social spending, percent of GDP) come from the OECD (OECD, 2016).

5. ANALYSIS AND DISCUSSION OF RESULTS

In Model 1, which includes all twelve European countries, neither international nor civil conflict variable has statistically significant odd ratios. On the other hand, Muslim population and the refugee-asylum numbers increase the likelihood of violence in Europe.

Model 2 and Model 3 include only Spain, France, and Italy (Med-Europe countries). In these two Models, the number of cases is limited to 69. As a result, there was the problem of multicollinearity between three variables; Muslim population, welfare state and refugee and asylum numbers (Pearson's Correlations: .78, .83 and .93). Thus, Model 2 was run with only refugee and asylum numbers and Model 3 with only Muslim population. Welfare state variable was insignificant once included in the model, and the variable is not one of the key variables thus, it is not presented here. Model 2 and Model 3 indicate that the "overseas contagion effect" exists for these three Mediterranean countries. In that, intense civil conflicts in the Med-MENA countries have a significant and positive impact on Muslim immigrant-refugees vs. native violence in the stated three European countries. However, there was no statistically significant impact for international conflicts. In addition, Muslim population is also significant in Model 3, whereas refugee and asylum numbers are not significant in Model 2. These results indicate that Med-Europe countries with higher number of Muslims are more prone to experiencing such violence. This relationship provides support for the relevance of the contagion effect for overseas neighbours. However, Model 2 points out that refugee and asylum numbers cannot be directly associated with violent attacks in Med-MENA countries when their absolute numbers remain low compared to the overall population.

Table 1: Logistic Regression of Violence in Western Europe, 1990–2013 (lagged 1 year)

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Int. violence/warfare in Med-MENA	1.205 (.686)	3.566 (4.146)	3.536 (4.253)	.825 (.586)
Civil violence/warfare in Med-MENA	1.22 (.477)	18.568* (22.556)	16.160* (20.128)	.755 (.326)
Level of multiculturalism	1.114 (.089)	1.145 (.502)	.918 (.466)	1.127 (.098)
Muslim population	1.340** (.125)		1.281* (.157)	1.167** (.210)
Total unemployment level	1.031 (.045)	.847 (.098)	.857 (.108)	1.056 (.108)
Welfare provisions	.927 (.042)			.934 (.051)
N. Refugee and asylum	1.000** (5.35e)	1.000 (1.000)		1.000** (6.56e)
Constant	.275 (.300)	.088 (.158)	.069 (.134)	.373 (.492)
N	275	69	69	206
Pseudo R-sq	0.098	0.181	0.223	0.100

Note: Odds ratios presented, standard errors in parenthesis, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, (Prob > $z = 0.00$)

Finally, Model 4 includes European countries without Med-MENA cases. Compared with Model 3, the effect of civil conflict disappears in Model 4. This Model presents the results only with one year lagged analyses. However, even with two and three year lagged analyses, we could not find any statistically significant results for the civil and international conflict variables. Thus, our results confirm that the overseas contagion effect is more a Mediterranean phenomenon than a European phenomenon. This confirms the expectations that geographic diffusion of conflicts to inner parts of the continent take some time as creation or networks take some time

and the mechanisms through which these conflicts can be deployed cannot work immediately. Another robust significant variable in three Models is Muslim population. This finding demonstrates that higher proportion of Muslim population increases the likelihood of violence for all the European countries included in our analyses.

The following case studies are presented to exemplify instances of regional conflicts spreading into the borders of Southern European countries. A news report on BBC, 9 December 2015, underlined that 14 November 2015 terrorist attacks in Paris were among the deadliest in history where a near simultaneous series of shootings and bomb explosions occurred. The attacks targeted civilians in public venues, including a stadium, a concert hall, restaurants, and bars. The violence left 130 people dead and hundreds more injured. In the concert hall venue, a witness reported hearing a gunman lay blame on the French President Francois Hollande for intervening in the conflict in Syria, while another cried out in Arabic "God is Great." French President Francois Hollande soon after declared the event as an "act of war" by the ISIS/Daesh.

New York Times, 17 November 2015, reported that the intelligence later pointed to a Belgian native Abdelhamid Abaaoud, whose family originally came from Morocco, as responsible for orchestrating the attacks (Higgins, and Freytas-Tamuran, 2015). Abaaoud had previously left his family in Belgium to join the ISIS/Daesh. He explained soon after in a video that he made this choice because he had "seen the blood of Muslims flow" all his life. Notably, Abaaoud was an outcast from his family. His older sister claimed to "pray for his death" and his father wished to never see him again. He also spent time in prison for petty crime before deciding to leave Belgium and join ISIS/Daesh.

The Guardian, 20 January 2015, stated that the event certainly does not indict all Med-MENA immigrants in Europe as threats to their host country. It does, however, demonstrate the transnational nature of conflict, where France saw ISIS/Daesh terrorism lash back within its own borders. In French society, where Muslim immigrants suffer from an "abnormally exclusive employment and education system", some will "embrace radical Islam and violent crime" as a result. While the exact mental calculations of Abaaoud and his accomplices will remain unknown, these aggravating circumstances could explain the willingness of individuals to serve as agents for the phenomenon of transnational contagions of violence.

Second, a terrorist attack that happened in Spain in 2004 might multiply the examples. As the New York Times, 12 March 2004, reported, the capital of Spain was struck by ten nearly-simultaneous explosions on its heavily-trafficked Cercanias commuter rail on March 11, 2004 (Sciolino, 2004). These coordinated bombings, orchestrated just three days out from the Spanish general election, killed 191 and wounded more than 1,800 in what would go down as the deadliest terror attack carried out in Spain. While the incumbent party initially attempted to pass off the attack as a subversive act orchestrated by the separatist ETA party, further investigation, coupled with a public outcry for the truth, revealed the perpetrators of the attacks to be primarily first-generation Moroccan immigrants representing Salafia Yihadia, a local terrorist group inspired by al Qaeda (Jordan and Horsburg, 2004; Sageman, 2009).

At the time of the attack, over 600,000 Muslims were living in Spain in relative peace. A heavy influx of economic immigrants from Morocco in the 1980s and the 1990s had further diversified a Madrid already teeming with immigrants from the world over (Haas, 2005). In the investigation following the bombing it was revealed that most of those who interacted with the perpetrators knew them as happy, comfortably assimilated Moroccan-Spanish members of Madrid society (Silber and Bhatt, 2016). This case study reveals the difficulty of achieving full,

lasting integration and highlights the risk of radicalization inherent to some individuals coming from a nation suffering domestic terror and unrest.

Third, *Yeni Akit*, 24 March 2016, and Euronews, 29 March 2017 (on the event's anniversary), reported that a far-right group (self-called "patriots") in Spain named Hogar Social Madrid called for a gathering over social media around the biggest mosque in Madrid, Spain for the purpose of protesting terrorist attacks in Belgium on 24 March 2016. Their previous events included protesting against multiculturalism and interrupting rallies in support of Syrian refugees. Declaring solidarity with Italian and Greek far-right movements, Hogar Social Madrid mobilized a group of protesters on March 24, and individual/individuals among the group torched the mosque. While no one got hurt, Madrid Islam Cultural Centre and local officials strongly condemned the attack.

Fourth, the *Telegraph* and the *New York Times*, 18 July 2016, reported that the driver of the truck that ran through a crowd gathered for celebrating Bastille Day in Nice, France on 14 July 2016 was identified as Mohamed Lahouaiej-Bouhlel (Specia, 2016). Killing 84 and wounding 303 people, the 31 year-old Tunisian native had been living in France since 2005 (Samuel and Jordan, 2016). ISIS/Daesh claimed the responsibility for the attack identifying the attacker as a soldier against crusader states. BBC, 19 August 2016, further noted that Bouhlel had recently been involved in the network terrorist group and an Albanian couple was suspected to provide him logistics. As the *New York Times*, 15 July 2016, put it, this attack was also a well-organized act with some networks to outlander terrorist groups (Fisher, 2016). It is considered to be planned in a way that is more sophisticated and quite rudimentary that leaves all the victims defenceless. French government declared state of emergency after terror attacks in Paris, and the state of emergency was extended after the Nice attack. The terrorist attacks in France have led to social unrest and fear. In short, this case study demonstrated how radicalization of some immigrants through international terrorist networks can result in domestic violent terrorist actions.

6. CONCLUSION

This article investigates whether violent conflicts in Middle Eastern and North African states along the Mediterranean basin spread across Southern European countries. Our findings show that Med-MENA conflicts significantly increase the probability of violence between Muslim immigrants-refugees and native populations in Southern European countries such as Spain France and Italy. Most, Starr and Siverson, (1989) and Siverson and Starr (1990) consider territorial border as a fostering force for violence diffusion. However, this study demonstrated that although there is no territorial border providing direct passage from MENA countries to Southern European countries, being at the same sea basin might provide the related conflict diffusion environment. This finding not only supports the previous literature demonstrating empirical evidence on existence of geographical conflict diffusion (E.g. Salehyan and Gleditsch, 2006) but also provides some empirical evidence establishing an association for overseas contagion effect of conflicts. These results might particularly confirm the arguments that the immigrant populations increase the likelihood of violence and conflict diffusion through enabling organized rebel social networks, army equipment, warriors and the dispersion of fundamentalist ideologies (Salehyan and Gleditsch, 2006). The case studies presented in this paper point out a common strategy through which some immigrants committed the terrorist attacks by cooperating and connecting with terrorist groups through international networks.

A second important finding of this study is that European countries with higher number of Muslim population are more prone to experience terrorist attacks. This effect is also robust for not only Southern European countries but also other European countries. However, the overseas contagion effect is more a Mediterranean phenomenon than a European phenomenon. In this study, we could not find any empirical evidence on diffusion of violence through inner-European countries. This can be due to two reasons; first geographic diffusion of conflicts to inner parts of the continent might take some time as creation and development of networks take some time and the mechanisms through which these conflicts can be deployed cannot work immediately. Secondly, the inner-European countries might have more strict security controls and advanced intelligence units so that they can prevent diffusion of such conflicts. However, we have presented some case studies in which international terrorist networks between European countries played a crucial role since the border controls are relatively weak in European countries.

This article also leads to policy recommendations. It is demonstrated that conflicts are contagious not only across land borders but also sea basins. Thus, policy makers at the national and international levels need to consider third-party interventions as conflict management or settlement, if not conflict resolution, in their greater neighbourhoods under international institutions, such as the United Nations. Surely, decision makers need to carefully plan the results of the interventions in other countries. For example, as CNN Politics, 11 April 2016, reported, Barack Obama declared that “the worst mistake of his presidency was a lack of planning for the aftermath of the 2011 toppling of Libyan dictator Moammar Gadhafi.” As stated above, the failure of proper planning for the aftermath of the NATO-led intervention in Libya resulted in grave security problems since 2011, including internal violent conflict, malfunctioning of political and administrative institutions and instability of this country. This intervention, in a chain reaction, also caused massive refugee flows from Libya to Southern European countries, all of which are NATO members. Therefore, the security and stability of coastal states sharing the same basin is not independent of each other but needs to be studied in a comprehensive approach.

REFERENCES

- AKGUNDUZ, Yusuf Emre, Marcel Van den Berg and Wolter Hassink, (2015). “The Impact of Refugee Crises on Host Labor Markets: The Case of the Syrian Refugee Crisis in Turkey,” IZA Discussion Paper No. 8841.
- ART, David, (2011). *Inside the Radical Right: The Development of Anti-Immigrant Parties in Western Europe* (Cambridge: Cambridge University Press).
- BANTING, Keith (1999). “Social Citizenship and the Multicultural Welfare State,” in *Citizenship, Diversity, and Pluralism: Canadian and Comparative Perspectives*, ed. Alan In Alan C. Cairns, John C. Courtney, Peter MacKinnon, Hans J. Michelmann and David E. Smith (eds.) *Citizenship, Diversity, and Pluralism: Canadian and Comparative Perspectives*. (Montreal and Kingston: McGill-Queen’s University).
- BANTING, Keith and Will Kymlicka (2006). “Introduction: Multiculturalism and the Welfare State: Setting the Context,” in Banting, Keith and Will Kymlicka (eds.) *Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies* (Oxford: Oxford University Press).
- BBC (2015, December 9). Paris attacks: What happened on the night, Retrieved 14 September 2016 from <http://www.bbc.com/news/world-europe-34818994>

- BBC (2016, August 19). Attack on Nice: Who was Mohamed Lahouaiej-Bouhlel?, Retrieved October 20, 2016 from <http://www.bbc.com/news/world-europe-36801763>
- BERTI, Benedetta (2015). "The Syrian Refugee Crisis: Regional and Human Security Implications," Strategic Assessment, 17(4), pp. 41-53.
- BIGO, Didier (2002). "To reassure and protect after September 11th," Social Science Research Council Essays, Retrieved September 14, 2016, from <http://www.ssrc.org/sept11/essays/bigo.htm>.
- BROWN, Michael E. (1996). "Introduction", in Michael E. Brown (ed.), the International Dimensions of Internal Conflict, (London: MIT Press), pp. 1-31.
- BUONFINO, Alessandra (2004). "Between Unity and Plurality: The Politicization and Securitization of the Discourse of Immigration in Europe," New Political Science, 26(1), pp. 23-49.
- BYMAN, Daniel L. and Kenneth M. Pollack (2008). "Iraq's Long-Term Impact on Jihadist Terrorism," The Annals of the American Academy of Political and Social Science 618, pp. 55-68.
- CEDERMAN, Lars-Erik, Simon Hug, and Lutz F. Krebs (2010). "Democratization and Civil War: Empirical Evidence," Journal of Peace Research 47(4), pp.377-394.
- DALGAARD-NIELSEN, Anja (2010). "Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know," Studies in Conflict & Terrorism, 33(9), 797-814.
- EURONEWS, (2017, March 29), Hogar Social, the new face of Spain's extreme-right Euronews, Retrieved on May 27, 2017, from <http://www.euronews.com/2017/03/29/hogar-social-the-new-face-of-spain-s-extreme-right>
- FARGUES, Philippe (2009). "Work, Refugee, Transit: An Emerging Pattern of Irregular Immigration South and East of the Mediterranean," International Migration Review, 43(3), pp. 544-577.
- FISHER, Max. (2016, July 15). Attack in Nice, France, Represents Terrorism's New Reality, New York Times, Retrieved October 20, 2016 from http://www.nytimes.com/2016/07/16/world/europe/attack-in-nice-france-represents-terrorisms-new-reality.html?_r=0
- FLEISHMANN, Fenella and Jaap Dronkers (2007). "The Effects of Social and Labour Market Policies of EU Countries on the Socio-Economic Integration of First and Second Generation Immigrants from Different Countries of Origin," European University Institute Working Papers RSCAS 2007/19.
- FORSBERG, Erika (2014). "Transnational Transmitters: Ethnic Kinship Ties and Conflict Contagion 1946–2009," International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations, 40(2), 142-165.
- FOX, Jonathan and Yasemin Akbaba (2015). "Securitization of Islam and Religious Discrimination: Religious Minorities in Western Democracies, 1990–2008," Comparative European Politics, 13(2), pp. 175–197.
- GABRIELLI, Lorenzo (2014). "Securitization of Migration and Human Rights: Frictions at the Southern EU Borders and Beyond," Urban People, 16(2), pp. 311-322.
- GLEDITSCH, Kristian S. (2008). The Spread of Civil War, in The SAGE Handbook of Conflict Resolution (pp.595-612)., London: Sage Publication.
- GLEDITSCH, Kristian S. (2009). All International Politics Is Local: The Diffusion Of Conflict, Integration, And Democratization, Ann Arbor: University of Michigan Press.

- GLEDITSCH, Kristian S. and Andrea Ruggeri (2010) "Political Opportunity Structures, Democracy, and Civil War," *Journal of Peace Research* 47(3), pp 299-310.
- GLOBAL Terrorism Database, "GTD Variables & Inclusion Criteria," Retrieved February 15, 2016 from <http://www.start.umd.edu/gtd/downloads/Codebook.pdf>.
- HAAS, Hein de (2016). "Morocco: From Emigration Country to Africa's Migration Passage to Europe," Migration Policy Institute 2005, Retrieved February 20, 2016 from <http://www.migrationpolicy.org/article/morocco-emigration-country-africas-migration-passage-europe>.
- HAIDER, Huma (2014). "Conflict: Topic Guide," revised edition with Brigitte Rohwerder (Birmingham: University of Birmingham, 2014).
- HAMILTON, Lawrence C. and James D. Hamilton (1983). "Dynamics of Terrorism," *International Studies Quarterly*, 27(1), pp. 39-54.
- HAMMOND, Timothy. G. 2015. The Mediterranean Migration Crisis, *Foreign Policy*, Retrieved February 14, 2016 from <http://www.foreignpolicyjournal.com/2015/05/19/the-mediterranean-migration-crisis/>
- HIGGINS, Andrew and Freytas-Tamuran, Kimiko de. (2015, November 17). An ISIS Militant From Belgium Whose Own Family Wanted Him Dead, *New York Times*, Retrieved September 14, 2016 from <http://www.nytimes.com/2015/11/18/world/europe/paris-attacks-abdelhamid-abaaoud-an-isis-militant-from-belgium-whose-own-family-wanted-him-dead.html>
- HILL, Stuart and Donald Rothchild, (1986). "The Contagion of Political Conflict in Africa and the World," *Journal of Conflict Resolution*, 30(4), pp. 716-735.
- HUNTINGTON, Samuel P. (1993). "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs*, 72(3), pp. 22-49.
- IBRAHIM, Maggie (2005). "The Securitization of Migration: A Racial Discourse," *International Migration Review*, 43(5), pp. 163-187.
- JEHN, Karen, Sonja Rispens, Karsten Jonsen, and Lindred Greer (2013). "Conflict Contagion: A Temporal Perspective on the Development of Conflict Within Teams," *International Journal of Conflict Management*, 24(4), pp. 352-373.
- JOPPKE, Christian (1998). "Immigration Challenges to the Nation State," In, *Challenge to the Nation State: Immigration in Western Europe and the United States* (Oxford: Oxford University Press).
- JORDAN, Javier and Nicola Horsburg (2004). "The Jihadist Subculture of Terrorism in Spain," in Jonathan Lynch and Gary Wheeler (Eds.), *Cultures of Violence*, (Oxford: Interdisciplinary Press).
- KREIBAUM, Merle (2016). "Their Suffering, Our Burden? How Congolese Refugees Affect the Ugandan Population," *World Development*, 78, pp. 262-287.
- LEENDERS, Reinoud (2007). "Regional Conflict Formations: Is the Middle East Next?" *Third World Quarterly*, 28(5), pp. 959-982.
- LOBELL, Steven E. and Philip Mauceri, (2004). "Diffusion and escalation of ethnic conflict," in Steven Lobell and Philip Mauceri (eds.), *Ethnic Conflict and International Politics: Explaining Diffusion and Escalation*, (New York: Palgrave Macmillan).
- MAGOURIK, Justin, Scott Atran and Marc Sageman (2008). "Connecting Terrorist Networks," *Studies in Conflict & Terrorism*, 31(1), pp. 1-16.
- Malloy, Allie. and Treyz, Catherine. 2016, April 11. Obama admits worst mistake of his presidency, *CNN Politics*, Retrieved October 20, 2016 from <http://edition.cnn.com/2016/04/10/politics/obama-libya-biggest-mistake/>

- MARSHALL, Monty (2016). "Major Episodes of Political Violence (MEPV) and Conflict Regions 1946–2015," Retrieved September 5, 2016 from <http://www.systemicpeace.org/inscrdata.html>.
- MIDLARSKY, Manus I., Martha Crenshaw and Fumihiko Yoshida (1980). "Why Violence Spreads: The Contagion of International Terrorism," *International Studies Quarterly*, 24, pp. 262-298.
- MITTS, Tamar (2012). "Targeting and the Spatial Spread of Insurgent Violence a Study on Jammu and Kashmir, India", Senior Honors Thesis, New York University.
- MOST, Benjamin A. and Harvey Starr (1980). "Diffusion, Reinforcement, Geo-Politics and the Spread of War," *The American Political Science Review*, 74(4), pp. 932-946.
- MOST, Benjamin A., Harvey Starr and Randolph M. Siverson (1989). "The Logic and Study of the Diffusion of International Conflict", in Manus I. Midlarsky (Ed.) *Handbook of War Studies*, (Boston: Unwin Hyman).
- MULTICULTURALISM Policy Index, Retrieved October 12, 2016 from <http://www.queensu.ca/mcp/>.
- NEUMAYER, Eric and Thomas Plümper (2010). "Galton's Problem and Contagion in International Terrorism along Civilizational Lines," *Conflict Management and Peace Science* 27(4), pp. 308-325.
- OECD (2003). "A Development Co-Operation Lens on Terrorism Prevention," DAC Guidelines and Reference Series, Retrieved November 23, 2016 from http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/development/a-development-co-operation-lens-on-terrorism-prevention_9789264008007-en-fr#.Wmr9965l-M8#page1
- OECD (2016). "Data," Retrieved September 6, 2016 from <https://data.oecd.org/>.
- OXFORD English Dictionary, Immigrant, Retrieved January 15, 2017 from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/immigrant>.
- QUILLIAN, Lincoln (1995). "Prejudice as a Response to Perceived Group Threat: Population Composition and Anti-Immigrant and Racial Prejudice in Europe," *American Sociological Review*, 60(4), pp. 586–611.
- RODT, Annemarie P. (2016). "Diffusion of Conflict", *Encyclopaedia Princetoniensis: Princeton Encyclopedia of Self Determination*," Retrieved September 14, 2016 from <http://pesd.princeton.edu/?q=node/235>.
- SAGEMAN, Marc (2004). *Understanding Terror Networks*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- SAGEMAN, Marc (2016). "The Next Generation of Terror," *Foreign Policy* 2009, Retrieved February 15, 2016 from <http://foreignpolicy.com/2009/10/08/the-next-generation-of-terror/>.
- SALEYHAN, Idean and Kristian S. Gleditsch (2006). "Refugees and the Spread of Civil War," *International Organization*, 60(2), 335-366.
- SAMUEL, Henry. and Morgan, Tom. 2016, July 18. Who is the Nice terror attack suspect? Everything we know so far about Mohamed Lahouaiej Bouhlel, *The Telegraph*, Retrieved July 10, 2016 from <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/07/15/who-is-the-nice-terror-attacker-everything-we-know-so-far/>
- SCIOLINO, Elaine. (2004, March 12). Bombings in Madrid: The Attack; 10 Bombs Shatter Trains in Madrid, Killing 192, *The New York Times*, Retrieved 10 July 10, 2016 from <http://www.nytimes.com/2004/03/12/world/bombings-in-madrid-the-attack-10-bombs-shatter-trains-in-madrid-killing-192.html>

- SILBER, Mitchell D. and Arvin Bhatt (2016). "Radicalization in the West: the Home grown Threat, New York City Police Department," Retrieved February 15, 2016, http://freebeacon.com/wp-content/uploads/2016/01/NYPD_Report-Radicalization_in_the_West.pdf.
- SIVERSON, Randolph M. and Harvey Starr (1990). "Opportunity, Willingness, and the Diffusion of War," *The American Political Science Review*, 84(1), pp. 47-67.
- SIVERSON, Randolph M. and Joel King (1980). "Attributes of National Alliance Membership and War Participation," *The American Journal of Political Science* 24(1), pp. 1-15.
- STEPANOVA, Ekaterina, (2008). *Terrorism in Asymmetrical Conflict: Ideological and Structural Aspects*, New York: Oxford University Press.
- SPECIA, Megan and Bishara Yara. (2016, July 18). Truck Attack in Nice, France: What We Know, and What We Don't, *The New York Times*, Retrieved 10 July 10, 2016 from http://www.nytimes.com/2016/07/16/world/europe/nice-france-truck-attack-what-we-know.html?rref=collection%2Fnewseventcollection%2Fattacks-in-paris&action=click&contentCollection=europe®ion=stream&module=stream_unit&version=latest&contentPlacement=4&pgtype=collection&_r=0
- The 1951 Convention Relating to the Status of Refugees (1951), Article 1(A)(2), Retrieved September 14, 2016 from <http://www.unhcr.org/4ec262df9.html>
- THE GUARDIAN, (2015, 20 January). After the Paris attacks: It's time for a new Enlightenment, Retrieved September 14, 2016 from <https://www.theguardian.com/news/2015/jan/20/sp-after-paris-its-time-for-new-enlightenment>
- TURVEY, Catherine (2013). "Identity Construction amongst People of North African Descent Living in Europe," (Unpublished Thesis, Dickinson College).
- UNITED Nations Refugee Agency (UNHCR), Retrieved November 4, 2016, from http://popstats.unhcr.org/en/asylum_seekers.
- VIDINO, Lorenzo (2007). "The Hofstad Group: The New Face of Terrorist Networks in Europe," *Studies in Conflict & Terrorism*, 30, pp. 579-592.
- WAEVER, Ole, (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London: Pinter Publishers.
- WEIDMANN, Nils B. (2015). "Communication Networks and the Transnational Spread of Ethnic Conflict," *Journal of Peace Research*, 52(3), pp. 285-296.
- WIKTOROWICZ, Quintan (2004). "Introduction: Islamic Activism and Social Movement Theory," in *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach* (Bloomington: Indiana University Press).
- WORLD Christian Encyclopaedia, (2001). *A Comparative Study of Churches and Religions in the Modern World* (Oxford: Oxford University Press).
- YENI Akit, 24 March 2016, and <http://www.yeniakit.com.tr/haber/istryada-camiye-saldiri-153217.html>

HAZAR HAVZASININ HUKUKİ STATÜSÜ

(THE LEGAL STATUS OF THE CASPIAN BASIN)

Muhammed Emin KOCAMAN

Uluslararası İlişkiler Uzmanı
eminkocaman29@gmail.com

ÖZET

Hazar Havzası sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları sayesinde küresel ve bölgesel güçlerin ilgisini çeken jeostratejik ve jeoekonomik bir öneme sahiptir. Hazar, sadece SSCB ve İran kontrolündeyken, SSCB'nin dağılmasıyla beş devletin ortak kullanımına açılmış ve Hazar'da güç mücadeleleri başlamıştır. Günümüzde halen devam eden paylaşım sorununun en büyük nedeni Hazar'ın hukuki statüsünün ve ne şekilde paylaşılacağıının belirlenememiş olmasıdır. Hazar'ın statüsünün belirlenememesi bu bölgede var olan enerjiye yeterli bir şekilde ulaşılamamasına ve istenilen şekilde uluslararası pazarlara transferinin sağlanamamasına neden olmaktadır. Bu makalede Hazar Havzasını uluslararası hukuk ve deniz hukuku çerçevesinde ele alarak buranın göl mü yoksa deniz mi olduğunu inceleyerek, bölge devletlerinin tezlerini göz önüne alarak buranın statüsünü belirlemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Hazar Havzası, Uluslararası Hukuk, Hazar'ın Statüsü

ABSTRACT

The Caspian Basin has a geo-strategic and geo-economic importance due to its oil and gas resources which attracts the attention of global and regional powers. The Caspian Basin was under the control of Iran and USSR, but with the collapse of the USSR, five states were allowed to utilize it. After that, the struggle for power in the Caspian Sea, began. The Caspian's legal status and how it should be shared is not determined and these are the most important reasons for today's ongoing problem of sharing it. The inability to identify the status of the Caspian causes the inability to reach an adequate amount of the energy which exists in this region and also, to fail in achieving the desired manner of transferring to international markets. This article on the Caspian Basin will be dealt with in the framework of international law and maritime law. The basin will be examined whether lake or the sea. taking consideration of regional states arguments will try to determine the status of the Basin.

Keywords: The Caspian Basin, International Law, The Status of the Caspian

1. GİRİŞ

Hazar Havzası sahip olduğu coğrafi, siyasi, iktisadi ve stratejik özelliklerden dolayı geçmişten günümüze büyük bir önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda göç yollarının üzerinde bulunması birçok uygarlığın beşiği sayılan Orta Asya, Kafkaslar ve Mezopotamya ortasında bulunmasından dolayı ilgi çekmektedir. Günümüzdeki bu yaklaşım daha çok emperyalist hareketler bağlamında gerçekleşmektedir.

Jeopolitik, jeostratejik ve doğal kaynak bakımından büyük bir önem taşıdığından dolayı bu bölge özellikle uluslararası hukuk alanında tartışmalara neden olmaktadır. Hazar Havzası enerji kaynakları bakımından dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Sahip olduğu enerji ve doğal kaynaklar nedeniyle hem kıyıdaş olan ülkelerin hem de diğer ülkelerin odak noktası haline gelmiştir. Bu da bölgesel ve uluslararası sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Karaağaçlı, 2009).

Sovyetler Birliği zamanında Hazar Havzasında iki kıyıdaş ülke bulunduğundan ilişkiler SSCB ve İran çerçevesinde gelişmekteydi. Hazar, mevcut askeri güç ve enerji kaynaklarının kontrolü konusunda tamamen Sovyet Denizi olarak ifade ediliyordu. İran, Hazar'dan küçük bir pay alan önemsiz bir ortak özelliği taşımaktaydı. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bu bölgede bağımsızlıklarını kazanmış ve İran'dan daha da güçsüz aktörler ortaya çıkmıştı. Bu olaylar neticesinde İran, bölgede daha etkili olup, jeopolitik kazanımlarının peşine düşmüştür. Bununla beraber iki kıyıdaş ülkeye ait olan Hazar'a artık yeni kıyıdaş ülkeler de dâhil olmuştur. Bu yeni aktörler Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'dır. Herhangi bir denize çıkışı olmayan bu kara devletleri uluslararası enerji taşıma sorununu petrol ve doğalgaz boru hatlarıyla sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle Hazar'a verilecek statü bu devletlerin uluslararası pazarlara açılmalarında önemli bir yer tutmaktadır (Oğan, 2005).

Hazar'ın statü sorunu hukuki olmasının yanı sıra aynı zamanda ekonomik ve siyasi nitelikler de taşımaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan zengin petrol ve doğalgaz yataklarında egemen devlet olarak işletme hakkı kazanmışlardır. Bununla birlikte bu kaynakların işletilmesi için batılı şirketler ile anlaşmalar imzalanmıştır. Böylece Hazar hem Batının ilgi odağı haline gelmiş hem de diğer devletlerin bu bölgeye girmesinde etkili olmuştur. Bu olay başta Rusya olmak üzere İran'ı da endişelendirmektedir. Özellikle bölgedeki hâkimiyetini korumak isteyen Rusya, Hazar'ın statüsü sorununu kendi lehine kullanmak istemektedir. Hem ekonomik gücünü arttırarak hem de bölgedeki etkinliğini korumak istemektedir. Bu bağlamda Hazar Havzasının hukuki statüsünün belirsizliği devletlerin tamamen kendi çıkarlarını gözetmeleri nedeniyle herhangi bir sonuca bağlanmayıp belirsizliğini korumaktadır (Abdullayev, 1999).

Benzer çalışmaların çoğu, hukuki rejimi belirleme amacı taşımamaktadır. Rejimden ziyade Hazar'ın ne şekilde paylaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu paylaşım da belirleyici unsurun kıyıdaş devletlerin tutumu olarak düşünüldüğü ifade edilebilir. Bu çalışmada ise temel olarak amaç, Hazar Havzası'na uluslararası hukuk çerçevesinde bir rejim kazandırmak ve yine hukuk çerçevesinde buranın adil bir şekilde kıyıdaş devletler arasında nasıl paylaşılması gerektiği sonucuna varmaktır. Bu sonuca varabilmek için ilk olarak tarihsel açıdan SSCB dönemi ve sonrasını ele alarak, bugüne kadar yapılmış antlaşmaları da göz önünde bulundurarak, Hazar Havzası'nı uluslararası hukuk ve deniz hukuku çerçevesinde inceleyeceğiz.

2. TARİHTE HAZAR HAVZASI

2.1. SSCB Dağılmadan Önceki Dönem

Hazar Havzasının hukuki statüsü hakkında yapılan ilk resmi antlaşma 1729 yılında Ruslar ile Persler arasında yapılan Reşt Antlaşmasıdır. Bu antlaşma çerçevesinde Ruslara birçok hak tanınmış ve Rusların ticari ve serbest dolaşımdaki hâkimiyeti vurgulanmıştır (Poyraz, 2011).

19. yüzyılda Rusların güneye inmek istemelerinden dolayı sürekli İran ile karşı karşıya gelmesi nedeniyle büyük savaşlar yaşanmıştır. Bu savaşlar neticesinde İran'ı tamamen Hazar Havzasından uzaklaştıracak olan Gülistan Antlaşması 1813 yılında yapılmış daha sonra 1828 Türkmençay Antlaşması ile İran'a karşı yapılan sınırlamalar yenilenmiştir. Bu anlaşmalar, askeri olarak sınırlamalar içerirken ticari konuda Hazar, iki tarafa da açık olmuş ve herhangi bir paylaşımına gidilmemiştir (Oruç, 2014).

19. yüzyılın başında Rusya ve İran'ın karşı karşıya gelmiş ve savaş sonucunda Rusya'nın galip gelmesiyle birlikte Gülistan Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Rus ticaret gemileri, Hazar'ın tüm kıyılarını serbestçe dolaşım istediği yerde bulunabilecektir. Savaş gemileri bakımından Hazar'da savaş öncesi durumda olduğu gibi savaş sonrası durumda da sadece Rus savaş gemileri bulunabilecektir. Böylece iki devlet ticari anlamda anlaşmaya vararak ortak bir paylaşım içerisine girmiş olsalar bile savaş gemileri konusunda sadece Rusya'nın üstün olduğu çok net bir şekilde görülmektedir. Gülistan Antlaşması'ndan 15 yıl sonra imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Rusya'ya savaş filosu konusunda münhasır haklar tanınmış ve yetkileri daha da genişletilmiştir (Poyraz 2011).

1921 yılına gelindiğinde Bolşevik İhtilali sonrası daha önce yapılan bütün antlaşmalar iptal edilmiştir. SSCB ve İran arasında 26 Şubat 1921 tarihinde yapılan Moskova Antlaşması ile iki ülke arasında yapılan ve İran'ın aleyhine olan bütün antlaşmalar iptal edilmiş aynı zamanda Hazar'da iki ülke için serbest dolaşım ve savaş gemisi bulundurma hakkı verilmiştir. Balıkçılık gibi önemli bir ticari kaynağın geleceğinin belirlenmesi konusunda ise 1935 yılında imzalanan Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması ile her iki taraf için serbest seyrüsefer özgürlüğü oluşturularak 10 millik bir münhasır balıkçılık bölgesi oluşturulmuştur. 1940 yılında imzalanan Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması ile 1935'teki 10 millik balıkçılık alanları teyit edilmiş ve geri kalan bölgelerde her iki taraf için serbest balıkçılık hakkı tanınmıştır. Aslında, Hazar Havzasının hukuki statüsündeki sorun buranın paylaşılmasından kaynaklanmaktadır. Rusya'nın burayı deniz değil de göl olarak görmesinde ki en büyük neden Deniz Hukuku alanının dışında tutmak ve alınacak kararları tamamen 1921 ve 1940 yıllarında yapılan antlaşmalar çerçevesinde bir neticeye vardırarak istemesidir (Avcı, 2014). Sovyetler Birliği döneminde imzalanan bu antlaşmalara baktığımızda iki temel unsurun ön plana çıktığı görülmektedir. Birincisi, Hazar'a giriş ve buradan yararlanmada eşitlik ilkesinin oluşturulması, ikincisi ise Hazar'a kıyası olmayan devletlere kapalı hale getirilmesidir. Bu ilkeler çerçevesinde Hazar üçüncü ülkelere kapatılırken taraflar arasında herhangi bir eşit paylaşım yapılmamıştır (Poyraz, 2011).

2.2. SSCB Dağıldıktan Sonraki Dönem

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte daha önce yapılan bütün antlaşmalar iptal edilmiş ve yürürlükten kaldırılmıştır. Çünkü bağımsızlıklarını kazanan ve Hazar'a kıyıdaş olan yeni devletlerin yani Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın da artık dikkate alınması gerekmektedir. Rusya'nın İran ile yaptığı antlaşmalardan elde ettiği kazancı tekrar elde etmek istemesi ve yeni bağımsız olan devletlerin bu kaynaklardan avantaj elde ederek kendi çıkarları

doğrultusunda hareket etmeleri 1991 yılıyla birlikte yeni ve çözülemeyen sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Oruç, 2014).

SSCB dağıldıktan sonra ortaya çıkan yeni kıyıdaş devletler arasında çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlığı gidermek için 1992 yılında Kiev’de “BDT Üyesi Devletlerin Devlet Sınırlarının ve Deniz Ekonomik Bölgelerinin Korunması Konusundaki Antlaşma” yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre üye devlerin sınır güvenlikleri kendi sınır kuvvetleri tarafından sağlanacaktır. Aynı zamanda üyeler kendi güvenlikleri açısından diğer üye devlerin sınırlarına, ekonomik bölgelerine siyasi ve politik olarak müdahale etmeyeceklerinin güvencesini verecektir. Devletler sınırlarını ve denizdeki ekonomik bölgelerini korumak için devletler ile karşılıklı yapacakları anlaşmalara göre hareket edeceklerdir. Bu yapılan antlaşma ortadaki problemleri çözmekten ziyade çözüm için bir öneri niyeti taşımaktadır (Terzioğlu, 2008).

Hazar’a kıyası olan ve yeni bağımsızlıklarını kazanan devletler kazandıkları bağımsızlığı korumak ve kendi ülkelerinin gelişmişlikleri konusunda reformlar yapmak için sahip oldukları petrol ve doğalgaz kaynaklarını yabancı sermayeye açma çabası içerisinde girmişlerdir. “Bu ülkeler içerisinde en aktif çabayı gösteren Azerbaycan, uzun süren görüşmeler ve içeride yaşanan karışıklıklardan sonra 20 Eylül 1994’de kayıtlara “Asrın Anlaşması” olarak geçen “Hazar Denizi’nin Azerbaycan Sektöründe Azeri, Çırağ ve Güneşli Petrol Yataklarının Ortak Kullanımı ve Bölümü başlıklı Uluslararası Anlaşmayı” imzalayarak batılı şirketlerin bu ülkenin enerji sektörüne ciddi miktarlarda yatırım yapmalarını sağlamıştır” (Yağdıran, 2011). Bu gelişmeler Hazar Havzasında 1992’den itibaren gündemde olan statü sorununu da yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Bu konuda kıyıdaş ülkelerin her biri kendi tezlerini ortaya koymuş ve zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının paylaşımı konusunda mücadele etmeye başlamışlardır.

Hazar’ın hukuki statüsünü belirleyecek önemli bir çalışma 1995 yılında İran’da yapılmıştır. Bu çalışmayla birlikte kıyıdaş devletlerin ortak düşünceleri ortaya çıkarılarak bir sonuca ulaşma amacı güdülmektedir. 1996 yılında Rusya, İran ve Türkmenistan arasında imzalanan anlaşmaya göre Hazar tüm kıyıdaş ülkelere ait olacak ve enerji kaynakları eşit ve adil dağıtılacaktır. 1998 yılına gelindiğinde Rusya, Kazakistan ile yaptığı ve bölgesel sınırların çizildiği anlaşma nedeniyle, İran ve Türkmenistan ortak bir bildiri yayınlayarak anlaşmayı reddettiklerini ve bundan sonra karar verme konusunda kıyıdaş ülkelerin oy birliğine başvurulması gerektiğini dile getirmişlerdir.

Bölge ülkelerinden olan Kazakistan’ın durumu diğerlerine göre daha farklıdır. Çünkü en uzun sahil şeridine sahiptir. İran’ın eşit paylaşım önerisinden tamamen zararlı çıktığından dolayı 9 Eylül 2000 yılında Rusya ile Hazar’ın statüsü konusunda “Orta Hat” modelini kabul edip, deniz tabanının ulusal sektörlere bölerken, su üstünü ortak kullanıma açma görüşü ortak kararla onaylamıştır. 2001 yılında bu anlaşmanın benzeri Azerbaycan ile imzalamıştır. 2003 yılında bu üç devlet arasında deniz dibinin paylaşılması konusunda yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde Azerbaycan %17, Rusya %19 ve Kazakistan ise %27’lik paya sahip olacaktır. Fakat yapılan bu anlaşmalar sorunların çözülmesine bir çare olamamıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde Hazar’ın statüsünü çözmek için 5 kıyıdaş devlet bir komisyon oluşturmuştur. Bu komisyon 2004 yılına kadar 15 kez toplanmış ve her toplantı kıyıdaş ülkelerin birinin başkentinde yapılmıştır. 2007 yılına kadar bir sonuç alınamayan bu toplantılar neticesinde 16 Ekim 2007 yılında başkanlar düzeyinde yapılan bir toplantıda Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in yaptığı bir konuşmada Hazar’ı bölmek yerine kıyıdaş ülkelerin ortak hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Deniz tabanının sınırlarının belirlenmesi ve enerji kaynaklarının kullanımı için Hazar’ın statüsünün belirlenmesinin gereksiz olduğunu dile

getirerek Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmanın benzerinin Güney bölgesi için yapılabileceğinin söylemiştir. Fakat bütün bu görüşmelere rağmen ortak bir karar alınamamış, sorunlar halen günümüzde de devam etmeyi sürdürmektedir. 2011 yılında Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan toplantı sonucunda en önemli hususun Hazar'ın hukuki durumunun biran önce belirleyen bir anlaşmanın yapılması gerektiği Kazakistan tarafından dile getirilmiştir (Avcı, 2014).

3. HAZAR'IN HUKUKİ STATÜSÜ

3.1. Antlaşmalara Göre Hazar

1723 Petersburg Antlaşması: Bu antlaşma Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Bakü ve Hazar Denizi'nin güney kıyılarının büyük bir bölümü Rusya'ya bırakılacak ve sadece Rus donanması Hazar'da bulunabilecektir (Mehmedoğlu, 1994).

13 Şubat 1729 Tarihli Antlaşma: Bu antlaşma Sovyetler Birliği ve İran arasında yapılarak sınırların yeniden belirlenmesi amaçlanmıştır. Bazı bölgelerde ticaret serbest bırakılmış aynı zamanda Kür ve Araz nehirlerinde serbest gemicilik faaliyetlerinin yürütülmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır (Uslu, 2006).

2 Ekim 1813 Gülistan Antlaşması: Sovyetler Birliği ile İran arasında yapılan bu antlaşmayla Kuzey Azerbaycan, Gürcistan ve Dağıstan, Rusya'ya bırakılmıştır. Güney Azerbaycan ise İran'a bırakılmıştır. Bunun sonucunda Hazar Denizi'nde sadece Rus donanma gemilerinin bulunabileceği kararlaştırılmıştır (Buniatov, b.t.)

10 Şubat 1828 Tarihli Antlaşma: Sovyetler Birliği ile İran arasında Türkmenistan'da yapılan bu antlaşma ile Hazar'da hukuksal olarak sadece Rusya'nın hâkimiyeti söz konusu olacaktır.

28 Şubat 1828 Türkmençay Antlaşması: Bu antlaşma Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanmıştır. Antlaşmanın 4. maddesi gereği Hazar Denizi iki ülke arasında sınır olarak kabul edilecektir. Antlaşmanın 8. maddesine göre Rusya ticaret gemileri Hazar'da serbest dolaşım hakkına sahip olacaktır. Aynı şekilde ticari gemi hakkı İran'a da verilecektir. Savaş gemileri konusunda ise Hazar sadece Rus donanması kontrolünde olacaktır. Aynı zamanda kara sınırının belirlenmesindeki ölçüt Hazar Denizi olacaktır (Gayıbov, 2005).

1881 Tarihli Antlaşma: Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanan bu antlaşmaya göre Hazar'ın asıl kısmının Rusya sınırında bulunduğu iddia edilmiştir ve bu nedenle Astara-Hasangulu sınır hattı oluşturulmuştur (Uslu, 2006).

26 Şubat 1921 Moskova Dostluk Antlaşması: Bu antlaşmanın 11. maddesi gereği daha önce Türkmençay antlaşması ile İran'ın Hazar'da donanma bulunduramama kararı ortadan kaldırılmıştır. İki tarafta (Rusya-İran) kendi bayrakları altında serbest dolaşım hakkından eşit faydalanacaklardır (Çolakoğlu, 1998).

27 Ağustos 1927 Tarihli Antlaşma: Bu antlaşmaya göre hem Rusya'ya hem de İran'a serbest dolaşım hakkı verilecek ve balıkçılık için 10 millik bir özel alan oluşturulacaktır. Ayrıca bu antlaşmada Hazar, Sovyet-İran Denizi olarak adlandırılmıştır (Uslu, 2006).

27 Ağustos 1935 Tarihli Antlaşma: Antlaşmanın 14. ve 15. maddelerinde 1927 Tarihli Antlaşmada alınan kararlar tekrar yenilenmiştir. Ayrıca oluşturulması ön görülen 10 millik balıkçılık alanı için herhangi bir sınır belirlenmemiştir (Gayıbov, 2005).

25 Mart 1940 Tahran Antlaşması: Sovyetler Birliği ile İran arasında yapılan bu antlaşma ile ticaret konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Genel olarak 1935 yılında imzalanan antlaşmayı

onaylamaktadır. Bu antlaşmayla birlikte 10 millik balıkçılık alanındaki haklar kıyı devletinin bayrağını taşıyan gemilere verilmiştir (Çolakoğlu, 1998),

1953 Tarihli Antlaşma: Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan bu antlaşma 1881 yılında imzalanan antlaşmanın onayı sayılmaktadır. Astana-Hasangulu sınırı tekrar gözden geçirilerek onaylanmıştır.

1970 Tarihli Antlaşma: Bu anlaşmanın en önemli özelliği Hazar Denizi'nin milli sektörlere bölünmesi gerektiği düşüncesini içermesidir. Kazakistan'a 113.000 km², Azerbaycan'a 80.000 km², Türkmenistan'a yaklaşık 80.000 km², Rusya'ya 64.000 km² ve en küçük milli sektörle en az pay İran'a 34.000 km² ayrılması ön görülmüştür (Uslu, 2006).

1991 Aralık Alma-Ata Bildirgesi: Bu bildirme ile birlikte Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan devletler daha önce yapılan anlaşmalara uyacaklarını bildirmişlerdir.

20 Eylül 1994 Asrın Antlaşması: 1994 yılında imzalanan Asrın Antlaşması, Azerbaycan Milli Petrol Şirketi (SOCAR) ile Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyum (FOCC) arasında yapılmıştır. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de imzalanan bu antlaşma ile Hazar'ın statü sorunu gündeme gelmiştir. 12 Aralık 1994 yılında yürürlüğe giren bu antlaşma Mega Proje kapsamında yedi ayrı ülkeden oluşan Konsorsiyumun kurduğu Azerbeijan International Operating Company (AIOC) tarafından işletilecektir (Uslu, 2006).

6 Temmuz 1998, Rusya ile Kazakistan arasında ikili Anlaşma: Kazakistan ile Rusya arasında imzalanan bu anlaşma Hazar Denizi'nin kuzeyindeki yer altı kaynaklarının paylaşılması konusunda ele alınmıştır. Böylece ilk defa Hazar Denizi'nin bölünmesi konusunda ilk adım atılmıştır. Ortak paylaşım görüşünün uygulanamayacağını anlayan Rusya esnek davranarak denizin ortak hatta göre bölünmesi gerektiğini benimsemeye başlamıştır (Gayıbov, 2005).

12 Mart 2001 Rusya-İran Anlaşması: Bu anlaşma ile birlikte taraflar (Rusya-İran) deniz statüsünde değişiklik olmadıkça resmi olarak hiçbir sınırı tanımayacakları konusunda anlaşmışlardır. Rusya ile İran hem devlet sınırlarına hem de sektörel bölünmeye karşı olmuşlardır. Azerbaycan ve Kazakistan'a göre ise bu devletlerin karşı oldukları tutum sadece kaynakların temel sınırlarıyla alakalıdır (Uslu, 2006).

2001 yılının Kasım ayında Azerbaycan ve Kazakistan, 2002 yılının Eylül ayında ise Azerbaycan ve Rusya arasında Hazar'ın statüsü konusunda ikili anlaşmalar imzalanmıştır. 2003 yılının Mart ayında bu üç devlet (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan) arasında üçlü anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde deniz dibinin milli sektörlere bölünmesinde ve deniz yüzeyinde beş kıyıdaş devletin serbest dolaşım hakkı olacağı konusunda ortak karara varılmıştır (Gayıbov, 2005).

3.2. Deniz Hukukunda Hazar

3.2.1. Hazar'ın Deniz Olarak Değerlendirilmesi

Hazar'ın deniz olup olmadığı kanısına varmak için uluslararası belgelerin incelenmesi gerekmektedir. Bundan dolayı deniz hukuku hakkında en son düzenlemelerin yapıldığı 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni (BMDHS) ele almamız gerekmektedir. 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren bu BMDHS Hazar'a kıyıdaş hiçbir devlet tarafından onaylanmadığı gibi (Rusya ve İran imzalamış ama onaylamamıştır), bu devletler sözleşmenin nitelikli ve itiraz etmedikleri birçok kararına bağlıdırlar (Abdullayev, 1999).

Uluslararası hukukta deniz kavramı açık deniz, kapalı deniz veya yarı kapalı deniz olarak ikiye ayrılmaktadır. Hazar ise genel anlamda kapalı deniz statüsünde ele alınmak istenmektedir. BMDHS’de ise kapalı veya yarı kapalı deniz konusu şu şekilde ifade edilmektedir:

“Bu Sözleşmenin amaçlar uyarınca “kapalı veya yarı kapalı deniz”den, iki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile iki veya daha çok devletin kara sularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz anlaşılır” (BMDHS mad.122).

Bu maddede ifade edildiği gibi kapalı veya yarı kapalı deniz olma statüsünde asıl mesele dar bir bağlantı yoluyla da olsa deniz ya da okyanuslarla birleşmesidir. Birleştiği takdirde yarı kapalı deniz birleşmediği takdirde kapalı deniz olarak nitelendirilecektir. Fakat her halükarda kazanacağı hukuksal statü aynıdır. Don ve Volga kanallarının varlığı, Hazar’ın yarı kapalı deniz olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır (Poyraz, 2011).

Geçmişte uygulanan politikalar çerçevesinde Hazar kapalı deniz olarak nitelendirilmiştir. Bu konuyu uluslararası hukuk açısından ilk inceleyen kişi Rus hukukçu ve diplomat F.Martens’tir. Martens’e göre: “Açık denizlerle kıyasladığımızda kapalı denizler tümüyle farklı durumda bulunurlar, hatta yalnız bir devletin karasıyla çevrilidirler, aynı zamanda okyanusla hiçbir bağlantısı yoktur. Bunlar kapalı denizlerdir. Bu denizler, o devletin egemenliğine tabidir ki, onun sınır alanlarının içinde yer alırlar. Bu esasta Hazar Denizi de kapalı denizdir ve Rusya’ya ve İran’a ait sınırların olmasından dolayı o, Rusya denizi hesap edilmelidir” (İsgandarov, 2009). Martens’in düşüncesine bakılırsa kapalı deniz kavramı hiçbir okyanusla doğal bağlantısı olmayan ve tek bir devlete sınırı olan deniz anlamına gelmektedir. Fakat bu görüşünde kendi içinde çeliştiği noktalar vardır. Tek bir devlet sınırları içerisinde olması gerektiği ifade edildiği gibi aynı zamanda Hazar’ın Rusya ile İran sınırları içerisinde olduğu da dile getirilmiştir.

Hazar’ın hukuki açıdan deniz olarak kabul edildiği takdirde BMDHS’nin doğrudan uygulanması gerekmektedir. Bu durumda belirlenecek olan 12 millik karasuları, 200 mili aşmayan münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı ilkesine göre oluşturulacak bir sınır meydana getirilecektir. Fakat Hazar’a kıyısı olan devletlerin birbirlerine olan mesafesi nedeniyle böyle bir uygulamanın gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu durumda BMDHS’nin 15. maddesi devreye girecektir. Buna göre:

“İki devletin sahilleri bitişik veya karşı karşıya olduğunda, aralarında aksine anlaşma olmadıkça, bu devletlerden ne birinin ne de diğerinin kendi karasularını, bütün noktaları bu iki devletin her birinin karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatların en yakın noktalarından eşit uzaklıkta bulunan orta hattın ötesine uzatmaya hakkı yoktur. Bununla beraber bu hüküm, tarihi hakların veya diğer özel durumların varlığı nedeniyle, her iki devletin karasularının başka şekilde sınırlandırılmasını gerekli olduğu durumlarda uygulanmaz”(BMDHS, mad.15).

Bu maddeyle birlikte diğer kıyıdaş devletlerin de dikkate alınması sonucunda en çok İran’ın egemenlik kaybına uğrayacağı görülmektedir. İran, Sovyet-İran Anlaşmalarına dayandırdığı ortak kullanım hakkı ile %20’lik eşit paylaşım hakkını kaybedecektir. İran bunu kesinlikle kabul etmemektedir (Avcı, 2014).

Bununla beraber kapalı veya yarı kapalı deniz statüsü kazanması durumunda Hazar'a kıyısı olan devletlerin birbirleriyle işbirliği içinde olmaları gerektiği BMDHS madde 123'de şu şekilde ifade edilmiştir.

“Kapalı veya yarı kapalı bir denize sahil dar olan devletler, işbu sözleşme gereğince kendilerine ait olan hakların kullanılmasında ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde aralarında işbirliğinde bulunmalıdırlar. Bu amaçla, doğrudan doğruya veya ilgili bir bölgesel kuruluş aracılığı ile deniz canlı kaynakların yönetimi ve araştırılması, deniz çevresinin korunmasına ve muhafazasına ilişkin hakların belirlenmesi, bilimsel araştırma politikalarını koordine edilmesi, maddelerin uygulanması ve kendileriyle işbirliğinde bulunması için gerektiğinde diğer devletleri veya ilgili uluslararası kuruluşları davet etmek” (BMDHS, mad.123).

Bu gelişmeler çerçevesinde Hazar'ın kapalı veya yarı kapalı deniz olarak kabul edilmesi, Hazar'ı Karadeniz ve Azak Denizi'ne bağlayan yapay kanalların uluslararası su rejimine tabi olmalarına neden olacaktır. Ancak gerek geçmişte Sovyetler Birliği döneminde ve gerekse bugünkü Rusya Federasyonu döneminde bu kanallar iç sular rejimine tabi tutulmuştur. Zaten, Rusya'nın Hazar'ın deniz olmasına sürekli olarak itiraz etmesindeki en büyük neden bu kanallarla alakalıdır. Eğer Rusya Hazar'ı deniz olarak kabul ederse Don-Volga kanallarında uluslararası su yolu rejimini uygulamakla karşı karşıya kalacaktır. Bu durumla birlikte Hazar'a kıyısı olan diğer devletler bu kanallardan transit geçiş hakkı elde edeceklerdir (Çolakoğlu, 1998). Bu şartlara göre Sovyetler Birliği'nde içerisinde yer alan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan da transit geçiş haklarına sahip olacaktır. İran da daha önceki anlaşmalar çerçevesinde transit geçiş hakkına sahip olacaktır. Ayrıca BMDHS'nin 124. maddesine göre Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan coğrafi bakımdan denizlere ulaşım açısından elverişsiz ülke konumundadırlar. Dolayısıyla bu kanallardan serbest geçiş hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Kıyıdaş devletler bu sözleşmeyi onayladıkları takdirde bu madde Hazar için uygulamaya koyulabilecektir (Gayıbov, 2005).

3.2.2. Hazar'ın Göl Olarak Değerlendirilmesi

Göl kavramını incelediğimizde ulusal ve uluslararası olmasının yanı sıra asıl önemli olan uluslararası hukuka göre nasıl tanımlandığıdır. Uygulanan uluslararası hukuk incelendiğinde göl tanımına rastlanılmamaktadır (Pazarıcı, 2011: 241-242). Günümüzde kabul edilen tanımlamayla Göl, su yüzeyinin denizlerle olan durumu ve dünya denizleriyle doğal bir biçimde bağlantısının bulunması ölçütü olarak dikkate alınmaktadır. Yani hukuksal açıdan bir göl, etrafı kara ile çevrili, su yüzeyi denizle aynı olmayan ve denizler ile doğal bir bağlantısı bulunmayan su alanlarıdır. Göller tek bir devlet ya da birden fazla devlette bulunmasına göre ulusal göller ve uluslararası göller niteliği kazanmaktadır. Bu açıdan baktığımızda Hazar'da beş kıyıdaş devlet bulunduğu göre burayı uluslararası göl kategorisine koyabiliriz.

Hazar'ı hukuki açıdan göl olarak ele aldığımız takdirde sınır suları ile ilgili olan uluslararası hukuk kuralları devreye girecektir. Diğer göller gibi Hazar'ın da bölünmesi gerekecektir. Çünkü kıyıdaş devletler kendi sınırları içerisindeki doğal kaynakları kullanmak ve aynı zamanda su ve taşımacılık alanında egemenliklerini oluşturmak isteyeceklerdir. Göllerin bölünme şekli çeşitlilik göstermektedir. Eğer kıyıdaş devletler ortak bir kararda anlaşamazlarsa hukuki açıdan belirsizlik boy gösterecektir. Zaten devletlerin sınır çizgisi veya diğer bölünme yöntemlerinde anlaşamadıkları apaçık ortadadır. Buradaki asıl sorun nasıl bölünmesi gerektiğinden ziyade

bölünme sonrası oluşacak egemenlik kaybı ve ekonomik çıkarların uğrayacağı zarar boyutudur (Avcı, 2014).

Hazar'ı göl olarak değerlendirdiğimizde paylaşım konusunda iki görüş ortaya çıkmaktadır. İlki Hazar'ın tamamen ortak kullanımı, ikincisi ise milli sektörlere bölünmesidir.

Ortak kullanım açısından “Foncesa Körfezi” örneği vardır. Bu körfez İspanya, El Salvador, Honduras ve Nikaragua arasında uzun süreler tartışma konusu olmuştur. 1992 yılında Uluslararası Adalet Divanı kararı ile daha önce tek bir devlete (İspanya) ait olması ve bütün bir su kütlesi olarak değerlendirilmesini göz önüne alarak körfezin diğer devletler ile (El Salvador, Honduras, Nikaragua) ortak kullanılmasına karar vermiştir (Terzioğlu, 2008). Milli sektörlere bölünmesi konusunda ise Hazar, orta hatta göre kıyıdaş devletlerarasında bölünmesi gerekecektir. Bu doğrultuda her devletin kendi milli sektörü oluşturularak, kendilerine ait olan kısımda bağımsız hukuka sahip olacaklardır. Hazar'ın bu şekilde nitelendirilerek milli sektörlere bölünmesini Azerbaycan ve Kazakistan olumlu karşılamaktadır. Böyle bir paylaşım gerçekleştiği takdirde; %29,6 Kazakistan, %19,5 Azerbaycan, %18,7 Rusya, %18,4 Türkmenistan ve İran %13,8'lik paya sahip olacaktır. En düşük payın kendisine kalmasından dolayı İran, bu paylaşımına tamamen karşıdır (Uslu, 2006). “Orta Hat” ilkesinin benimsendiği çeşitli örnekler vardır. Cenevre Gölü (İsviçre-Fransa), Büyük Göller olarak adlandırılan Superior, Huron, Michigan, Erie ve Ontario Gölleri (ABD-Kanada), Konstanz Gölü (Almanya-Avusturya-İsviçre) paylaşım bu örnekler dikkate alınarak yapılabilir (Terzioğlu, 2008).

3.2.3. Hazar'ın Kendine Özgü Olarak Değerlendirilmesi

Rusya ve İran'a göre Hazar ne deniz ne de göldür. Burası kendine özgü jeolojik olaylar sonucunda meydana gelmiştir. Gerek ekolojik gerekse coğrafi olarak Hazar, kendine has özelliklere sahiptir. Bu tarz değişik özellikler gösterdiğinden dolayı uluslararası hukuk kuralları ve uygulamalarına göre Hazar'ın statüsü tanımlanamaz. Buranın statüsü tamamen kıyıdaş devletlerin alacağı ortak karar sonucunda netleşebilecektir. Yani kıyıdaş devletlerin kendi milli sektörlerinde kalan bölgeler dâhil bütün balıkçılık alanları, deniz tabanı ve deniz taşımacılığı üzerinde ortak kullanım kuralları geçerli olmalıdır (Yağdıran, 2011).

Hazar'da var olan hukuki rejim ne tam anlamıyla uluslararası deniz hukukuna ne de tamamen uluslararası göllere ilişkindir. Hukuki rejimin kesin kararlar belirlediği de tam anlamıyla söylenemez. Kıyıdaş devletler aralarında yaptıkları anlaşmalarla hukuki rejim üzerinde değişiklik yapma hakkına sahiptirler. Eğer uygulanan hukuki rejim yetersiz kalıyorsa, yerine yeni bir rejim uygulanabilir. Kendine öz bir yapıya sahip olduğu düşüncesi benimsendiği takdirde farklı olgulara bağlı olarak ortaya çıkan durumlarda farklı rejimler de uygulanabilir (Poyraz, 2011). Yeri geldiğinde uluslararası deniz hukuku dikkate alınır, yeri geldiğinde göl statüsü kapsamında bakılabilir. Fakat kıyıdaş devletlerin sayısının fazla olması bu uygulamanın gerçek hayata geçirilmesi konusunda en büyük engellerden biridir. Yapılacak anlaşmalar ve verilecek statü bütün kıyıdaş devletlerin yararına olmalı ve aynı zamanda ortak çıkarlar da göz önünde tutulmalıdır.

4. KIYIDAŞ ÜLKELER NEZDİNDE HAZAR

4.1. Rusya

Rusya, ilk defa Tahran Konferansı dışında 1993 yılında Hazar'ın statü sorununu gündeme getirmiştir. Rusya'ya göre Hazar bir iç denizdir ve kıyıdaş devletlerarasında bölünemez. Rusya aynı zamanda Hazar'ın diğer denizlerle doğal bir bağlantısı olmadığı nedeniyle BMDHS'nin

burası için uygulanamayacağını da savunmaktadır. 6 Ekim 1994 yılında Birleşmiş Milletler 'de "Hazar Denizi'nin yasal statüsü itibariyle Rusya Federasyonu'nun durumu" adlı, İran ve Sovyetler Birliği arasında Hazar'ın statüsünü belirleyen anlaşmaların yürürlükte olduğunu ve ortak kullanımın tek çözüm olduğunu dile getirmiştir. Rusya'nın tepkisinin ilk baştaki nedeni, Hazar kaynaklarına yönelik tek taraflı hareketlerin uluslararası hukuka aykırı olması ve bunun su havzasının ekosistemine zarar vereceği düşüncesidir. Bu nedenle Hazar, bütün kıyıdaş devletlerin ortak kullanımında olmalıdır. Rusya'nın öncelikli olarak ortaya attığı bu kaygıların yanı sıra asıl önemsendiği nokta, bu bölgeyi halen kendi arka bahçesi olarak görmesidir. Aynı zamanda zengin petrol yataklarına sahip olan Azerbaycan'ın giderek Batı ile daha da yakınlaşması Rusya'yı endişelendirmektedir (Yüce, 2006: 244; Qurbanov, 2011).

Azerbaycan 1991 yılından itibaren başlattığı petrol anlaşmaları neticesinde batılı şirketler Hazar'da Azerbaycan sektörüne ciddi yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bu görüşmelerde Rusya hükümeti ve onun şirketleri dikkate alınmamıştır. Bu dışlamanın sonucunda Azerbaycan'da meydana gelen darbe ile Elçibey hükümeti yerini Haydar Aliyev'e bırakmıştır. Aynı kaderi paylaşmak istemeyen Aliyev, kendi ulusal şirketlerinden Rusya şirketlerine pay vermek zorunda kalmıştır. Fakat bu pay Rusya'yı memnun etmemiştir (Oğan, 2001a).

Rusya ilk başta Hazar'ın beş kıyıdaş ülke arasında paylaşılmasını istememektedir. Bu konudaki tutumu oldukça serttir. Ancak belli bir zaman sonra Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendi sektörlerinde uluslararası şirketlerle yaptıkları işbirliği Rusya'nın dikkatinden kaçmamıştır. Rusya, yeni bir strateji geliştirerek bu "de facto" oluşumun dışında kalmak istememiştir. 1998 yılında Kazakistan ile Hazar'ın kuzey kısmıyla ilgili olarak deniz yatağının orta hat prensibini, su yüzeyi içinse ortak sahipliği içeren bir anlaşma yapmıştır. 2001 yılında aynı bu anlaşmanın benzerini Azerbaycan ile imzalamıştır. Rusya, Hazar'ın 12-24 millik bir sahil şeridinin kıyıdaş ülkelere bırakılmasını ve kalan alanın ortak kullanımını savunmaktayken, daha sonra bu düşüncesinden vazgeçip su dibinin sektörlere bölünmesini savunmuştur (Yüce, 2006: 246). Rusya'nın bu tarz anlaşmalar yapmasındaki en büyük neden, Hazar'a olan Batı ilgisini engellemektir. Rusya'nın kıyıdaş ülkelerle ayrı ayrı yeri geldiğinde ortak anlaşmalar yapmasındaki temel amacı batı gücünü kırmak ve kendi egemenliğini pekiştirmektir (Qurbanov, 2011).

Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte kendi ifadesiyle Hazar'daki partnerlerin aktif olmalarından dolayı kendilerinin de benzeri bir aktivite sergileyeceklerini söylemiştir. Bütün bu gelişmeler ışığında gösteriyor ki Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan ile yaptığı anlaşmalar ile su tabanının milli sektörlere bölünmesini onaylamaktadır. Fakat bu paylaşım su yüzeyi için henüz belirlenmemiştir. İran'ın ortak kullanım konusundaki düşüncesine karşı gerçekleşen bu üç ülke arasındaki gelişmeler, İran'ın yalnız kalmasına neden olmuştur. Bu son gelişmeyle yalnız kalan İran, kendi düşüncelerinden taviz vermek zorunda kalacaktır (Yüce, 2006: 248; Oğan, 2001b).

4.2. Azerbaycan

Azerbaycan, Hazar'daki en aktif kıyıdaş devletlerden biridir. Hazar'da yeniden belirleme ihtiyacı duyulan siyasi ve ekonomik konumun önemli bir noktasında durmaktadır. SSCB sonrası batı sermayesinin bu bölgeye akmasında da aktif bir rol üstlenmiştir. Hazar'ın statü tartışmalarında ise Rusya ile aynı görüşlere sahiptir. İlk başlarda Azerbaycan, Hazar'ı göl olarak nitelendirmekteydi. Buranın uluslararası bir göl olduğunu savunarak, kıyıdaş devletler arasında bölüşülmesi taraftarıydı. Fakat Rusya ve İran'ın ortak kullanım düşüncesi ve Azerbaycan'a uygulanan baskılar, Azerbaycan'ın düşüncelerini etkilemeye başlamıştır (Yüce, 2006: 249). Azerbaycan, Rusya'nın iddia ettiği ortak kullanım düşüncesinin söylendiği

gibi yaygın olmadığını savunarak, tam aksine Hazar konusunda geçmişte alınan kararların tamamen sektörel bölünmeyle uyduğunu dile getirmiştir. Gerçekten de 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin Hazar'la alakalı yaptığı plan ve programlar tamamen kıyıdaş devletler arasında bölünmeden yanadır. Bu yaklaşım Sovyetler hükümetinin birçok alanda yaptığı uygulamalarda da ortaya çıkmaktadır (Abdullayev, 1999).

Rusya ve İran, Hazar'ı BMDHS'nin etki alanı dışında bırakmak istemişlerdir. Böylece alınacak kararlar 1921 ve 1940 anlaşmaları çerçevesinde olacaktır. Buna karşılık ikinci bir teklif olarak Azerbaycan, Hazar'a açık deniz statüsü verilebileceğini savunmuştur. Bu durumda BMDHS uygulamaya koyulmalıdır. Böylece her kıyıdaş devlet 12 millik karasuları, 200 mil ve daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır (Çolakoğlu, 1998). Rusya ve İran'ın sektörel bölünmeye karşı çıkıp ortak kullanım istemelerinin nedeni kendi kıyılarında önemli rezervlerin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Fakat daha sonraki zamanlarda Rusya'nın kendi ulusal sektörü içerisinde zengin petrol kaynakları bulması, Azerbaycan'ın sektörlere bölünmesi düşüncesine yaklaşmasına neden olmuştur. İlerleyen zamanlarda bu konuda Rusya'nın vermiş olduğu tavizler Azerbaycan ve Kazakistan'ın da taviz vermesine neden olmuştur. Böylece üç devlet arasında su dibi sektörlere bölünürken, su yüzeyi ortak kullanıma bırakılmıştır (Avcı, 2014).

Azerbaycan bölgedeki diğer devletlere nazaran önemli bir karar olarak Hazar'daki milli sektör sınırını anayasa güvencesi altına almıştır. Anayasanın 11. maddesinde "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi sayılır" denilerek Azerbaycan kendi sektörel alanını teminat altına almıştır (Yüce, 2006: 251).

4.3. Türkmenistan

Hazar konusunda belirsizlikler içerisinde olan Türkmenistan, ilk başlarda Rusya ve İran gibi ortak kullanım düşüncesini savunmuştur. Ancak daha sonra 1998 yılında Moskova'da yapılan kıyıdaş devletler zirvesinde daha farklı bir tutum sergileyerek Hazar'ın bölünmesini ve Azerbaycan ile olan sınırının orta hatta göre yapılmasını istemiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde Türkmenistan, Rusya ve Azerbaycan'ın izlediği politikaya daha da yaklaşmıştır. Fakat orta hattın geçeceği alanların belirlenmemesi nedeniyle Türkmenistan, İran ile yakınlaşma içerisine girmiştir (Yüce, 2006: 252).

Türkmenistan, Hazar sorununun beş kıyıdaş ülkenin bir araya gelerek çözülebileceğini savunmaktadır. Bu yüzden yapılan ikili anlaşmaları dikkate almamıştır. İran'ın çağrılmadığı görüşmelere de bu düşüncesi nedeniyle katılmamıştır (Gürses, 2001). Türkmenistan, BM kararlarına uygun olarak kıyıdaş ülkelerin 12 millik ulusal karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiğini dile getirmiştir. Aynı zamanda geri kalan alanların ortak kullanımda olacağı bir paylaşımına gidilmesini ifade etmiştir. Türkmenistan'ın bu önerisi Rus donanmasını kendi sınırından uzak tutarken, İran'ı pek memnun etmemiştir.

Türkmenistan'ın asıl sorunu Azerbaycan ile çakışan sınır kaynaklarının kullanımınıdır. Buraların tek taraflı işletilmesine karşı olan Türkmenistan, Azerbaycan'ın bu bölgelerdeki faaliyetlerini durdurmasını istemektedir. Aksi takdirde uluslararası kuruluşlara şikâyet edeceğini söylemiştir. Aynı zamanda bu bölgede çalışan yabancı şirketlerle de irtibata geçen Türkmenistan, faaliyetlerini durdurmalarını istemiştir. Ancak jeopolitik dengeler Azerbaycan'ın lehinedir. Azerbaycan, şikâyet edilmesi durumunda yabancı şirketlerin uluslararası mahkemeleri etkileyebileceği düşüncesindedir. Ayrıca Rusya'nın baskılarına rağmen politikasında

değişikliğe gitmeyen Azerbaycan, Türkmenistan'ın baskılarını ne kadar dikkate alacaktır! (Yüce, 2006: 255).

Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki orta hattın kaynaklı sorun aslında aynı düşünceye sahip iki ülkeyi karşı karşıya getirmektedir. Türkmenistan, Azerbaycan'ın Apşeron yarımadasıyla birlikte Hazar ekvatorunun özelliği göz önüne alınarak enleme eşit mesafeli noktaları birleştiren yöntemin kullanılmasını savunmaktadır. Bu durum Türkmenistan'ın orta hat belirlenirken Hazar'ı matematiksel dikkate alırken, ülkelerin kıyı şeritlerini önemsememektedir. Bu tezin kabul edilmesi sadece tartışmalı yatakların değil, diğer birçok yatağında tartışmalı hale gelmesine neden olacaktır (Sinan, 2001b).

4.4. Kazakistan

Sahil şeridinin geniş olması nedeniyle Hazar'da en büyük paya sahip olan ülke Kazakistan'dır. Kazakistan'a göre Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde 1982 BMDHS dikkate alınmalıdır. Hazar'ın 12 millik ulusal alanlara bölünmesi gerektiği gibi su tabanının da milli sektörlerle bölünmesi gerektiğini dile getirmiş, ayrıca kıyıdaş ülkelere orta hat prensibine göre ulusal sektörlerle bölünmesi konusunda öneride bulunmuştur (Yüce,2006: 256). 1998 yılında Rusya bir açıklama yaparak Hazar'ın ortak su yüzeyi ve ulusal sektörler prensibine göre bölünmesinde ortak bir anlaşmaya gelindiğini açıklamış ve Kazakistan ile bu konuda bir anlaşma yapılacağını bildirmiştir. Kazakistan aynı yıl yayınladığı bir bildiriyle Hazar'da kendi münhasır ekonomik bölgesini belirleyerek bu bölgeyi deniz gücü ile koruma altına almıştır. Daha sonra "Hazar Denizi'nin kuzey kısmı dibinin kaynaklarının kullanılması amacıyla egemenlik haklarına uyulması" isimli anlaşma 6 Temmuz 1998'de Kazakistan ve Rusya arasında imzalanmıştır.

Ayrıca 2000 yılında iki ülke arasında Hazar'da işbirliği konulu bir bildiri imzalanmıştır. Bu bildiriye göre Kazakistan ile Rusya, Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde orta hat prensibini kabul etmiş, deniz dibini ulusal sektörlerle bölerken, su yüzeyinin ortak kullanıma açık hale getirilmesini kabul etmişlerdir. Sınırdaki bulunan yataklar ise iki ülke arasında yarı yarıya bölüşülecektir. Kazakistan imzaladığı bu anlaşmanın bir benzerini de 2001 yılında Azerbaycan ile imzalamıştır. Böylece Hazar'ın kuzeyindeki bu üç ülke (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan) arasında ortak bir anlaşmaya varılmıştır (Yağdıran, 2011). Hazar'ın statüsü tartışmalarının mümkün oldukça dışında kalmaya çalışan Kazakistan, İran'ın önerdiği eşit paylaşım kesinlikle karşı çıkmaktadır. Çünkü Kazakistan dışında bütün ülkelerin payı %20'den düşüktür. Bu da Kazakistan'ın büyük bir kayba uğramasına neden olacaktır. Bu yüzden İran'a karşı duran Azerbaycan'ın arkasında önemli ve aktif bir rol oynayarak Azerbaycan'ı desteklemektedir (Yüce, 2006: 258).

4.5. İran

İran'a göre Hazar bir sınır gölüdür. İran yeri geldiğinde Hazar'ın beş eşit parçaya bölünmesini savunmuş, yeri geldiğinde de ortak kullanımı savunmuştur. İran'ın asıl ön plana çıkarmak istediği olay ise daha ortak bir karar alınmadan burada yapılan petrol aramalarının yasal olmadığı düşüncesidir. İran, Hazar'ın statüsünün 1940 anlaşması gereği sadece İran ve Rusya arasında çözülebileceğini savunarak, yapılan ikili anlaşmaların yanlış olduğunu dile getirmiştir (Yüce, 2006: 258).

İran en çok bu bölgede Azerbaycan ile sorunlar yaşamaktadır. Bunun nedeni ekonomik olmaktan ziyade siyasi nedenlere dayanmaktadır. İran'ın kuzeyinde bulunan nüfus Azerbaycan vatandaşları ile akrabadır. Bu yüzden Azerbaycan ile İran sınırının içinde kalan Güney

Azerbaycan Türklerinin, İran'ın kuzeyindeki nüfusla birleşme ihtimali İran'ı oldukça korkutmaktadır. Bu nedenle İran, Azerbaycan'a her zaman temkinli yaklaşmıştır. İran, Hazar'daki enerji kaynaklarının kullanımında söz sahibi olmak istediği gibi aynı zamanda Azerbaycan'ın Hazar'dan yararlanarak ekonomik olarak gelişmesini istememektedir. Eğer Azerbaycan zengin ve güçlü bir ülke olursa, İran'ın bütünlüğünün bozulmasına neden olacağı endişesi duyulmaktadır (Gökçe, 2008). Aynı zamanda İran, Azerbaycan'ın batılı devletlerle yapmış olduğu anlaşmalara engel olmak istemektedir. Çünkü Hazar'ın Batıya açık hale gelmesi ABD ve batının bu bölgede güçlenmesine neden olacaktır. Zaten İran'a uygulanan ambargolar varken bir de bu yakınlaşmanın İran'ın Hazar'dan daha da düşük pay almasına neden olacaktır. İran, statü konusunda batılı devletlerin ve ABD'nin Hazar'daki yatırımlarını korumak için başvuracakları girişimlerin doğrudan kendi ulusal güvenliğini tehlikeye atabilecek bir hal alabileceğine dikkat çekmektedir. Ayrıca İran, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğalgaz boru hattının kendi topraklarından geçmesini istemektedir. Fakat Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi bu boru hattının Hazar'ın dibiyle Azerbaycan üzerinden geçerek Türkiye ile birleşmesine neden olacaktır. İran'da bu duruma engel olmak istemektedir. Hazar'ın tamamen ulusal sektörlere bölünmesi Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliğini güçlendireceği düşüncesi İran'ın statü konusundaki tavrını etkilemektedir (İşcan, 2010).

İran, Hazar konusunda Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmaların geçerli olmadığını ifade ederek bütün kıyıdaş devletlerin ortak bir karara varmasından yanadır. Oysa 1992 yılında İran-Azerbaycan arasında orta hay prensibine göre bölünme anlaşması yapılmıştır. Yani İran bu hususta kendi içinde çelişmektedir. Asıl amacı Hazar'daki payını arttırmak olan İran, sınırını Hazar'ın ortasına doğru genişletecek stratejik bir konuma gelmek istemektedir. Bu yüzden ortak kullanım konusunda karar bildirmiştir (Yüce, 2006: 262).

5. SONUÇ

Hazar, coğrafi olduğu kadar stratejik açıdan da oldukça önemli bir havzadır. Birçok uzman görüşüne göre başka bölgeler ile yarışabilecek petrol ve doğalgaz rezervine sahip bir bölgedir. Bu sahip olduğu kaynakların kullanılabilmesi, işletilebilmesi ve dünya pazarlarına ulaştırılabilmesi için ayrıca boru hatlarının yapılabilmesi için buranın hukuki bir statüye kavuşturulması gerekmektedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Hazar'a kıyısı olan devlet sayısının artması sonucu buradaki petrol ve doğalgazın kullanımında büyük tartışmalar başlamıştır. İlk 1993 yılında Hazar'ın statüsündeki boşluk dile getirilmiş ve halen günümüzde de bu sorun giderilememiştir. Hâlbuki Hazar'daki sorun buranın deniz veya göl olup olmamasından ziyade buradaki kaynaklarının ne şekilde paylaşılacağından kaynaklanmaktadır. Söz konusu olan bu olay kıyıdaş devletleri siyasi ve ekonomik açıdan oldukça etkilemesinin yanı sıra bu konudaki anlaşmazlıklar git gide artmaktadır. Bu konuda kesin bir sonuca varılamaması ve hukuki statü boşluğunun devam etmesi bu bölgeyle ilgilenen ülkeleri olumsuz etkilediği gibi aynı zamanda kıyıdaş devletlerin siyasi ve ekonomik açıdan olumlu bir şekilde etkilenmesine de izin vermemektedir. Bu nedenlerden dolayı devletler ortak çıkar ve kar amacıyla işbirliği içinde hareket etmeli, kendi görüşlerini birbirlerine baskı ile uygulatmak yerine uzlaşmacı olmaları ve bir sonuca varmaları gerekmektedir.

Bu gelişmeler doğrultusunda Hazar deniz mi göl mü diye soracak olursak, Hazar uluslararası bir göldür. Hazar'ı Azak Denizi ile Karadeniz'e bağlayan Don ve Volga Nehirleri yapay bir şekilde birbirine bağlanarak kanal oluşturulmuştur. Bu yüzden Hazar'ın doğal bir yolla denizlerle bağlantısı yoktur. Ayrıca bu nehirler Rusya'nın iç sular rejimine tabidir. Nehirler uluslararası bir nitelik taşımadığından dolayı Hazar'a deniz dememiz yanlış olur. Ne zaman

Rusya bu nehirlerle uluslararası boyut kazandırırorsa -kıyıdaş ülkelerin doğrudan burayı kullanarak diğer denizlere açılma hakkı olacak- o zaman Hazar'a deniz statüsü verilebilir.

Paylaşım konusuna geldiğimizde ise kıyıdaş devletlerarasında daha hakkaniyetli ve adil bir paylaşım yapılmalıdır. Bu paylaşım devletlerin sahip oldukları kıyı şeridinin uzunluğu çerçevesinde ulusal sektörlere bölünerek yapılmalıdır. Her devlet kendi ulusal sektörüyle Hazar Gölü'nün tabanını paylaşmalıdır. Uluslararası Hukuk'ta göllerin paylaşımından söz edilmediği için buranın paylaşımında BMDHS uygulanmalıdır. Bu çerçevede 12 millik karasuları, 200 mili aşmayacak münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı ilkesi uygulanmalıdır. Uygulanmasında bir engel var ise –göl çevresinde fazla devletin olması bu paylaşımı güçleştirmektedir- o zaman da orta hat prensibi devreye girmelidir. Bunun sonucunda da göl ulusal sektörlere bölünmelidir. Çakışan sınır kaynakları ise ilgili devletlerin kendi aralarında yapacakları uzlaşma sonucunda bir netlik kazanmalıdır. Uzlaşma sağlanamadığı takdirde diğer kıyıdaş devletlerin arabuluculuğu ile sorunlar giderilmelidir.

Hazar'da bir türlü çözülemeyen statü sorunu aslında bölgesel ve uluslararası çapta yürütülen jeopolitik üstünlük mücadelesinin bir sonucudur. Statünün belirlenmesi birçok konuyu çözüme kavuşturacaktır. Boru hattı güzergâhları, kaynakların paylaşımı, ekolojik denge ve jeopolitik kazanımlar, statü sorununun halledilmesi ile netlik kazanacaktır.

Hazar Havzası'nın hukuki statüsünün netlik kazanması bölgedeki devletlerin oluşturacakları ekonomik planları daha sağlama almalarını sağlayacaktır. Ayrıca bölgedeki belirsizliğin ortadan kalkması ile oluşturulacak güvenlik ortamı, Batı ile kurulacak bağlantıyı daha istikrarlı bir zemine oturtacaktır.

Bütün bu bilgiler ışığında, Hazar'ın bölge ve dünya barışına katkı sağlayacak, enerji alanında işbirliğini derinleştirecek ve yaygınlaştıracak, Kuzey-Güney ve Doğu-Batı ekseninde önemli ve belirleyici bir koridor olabilmemesini ortaya koyabilecek bir hukuki rejime kavuşturulması gerekmektedir.

Avrasya'da, Hazar'ın jeopolitik ve jeostratejik önem ve önceliği her zaman belirleyici olacak etkin ve verimli değerlendirilmesi bölge ve dünya ekonomisine çok önemli katkı sağlayabilecek ve bölgede istikrara destek verebilecektir.

Bu çalışmayı diğer benzer çalışmalardan ayıran en önemli özellik; diğer çalışmalarda hukuki rejimi belirleme amacı güdülmeyişi gibi, rejimin belirlenmesinden ziyade Hazar'ın ne şekilde paylaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Kıyıdaş devletlerin istek ve önerileri doğrultusunda bir paylaşımın yapılması ve bunun sonucunda rejimin belirlenmesi gerektiği düşüncesi hâkimdir. Oysaki bu çalışmada, uluslararası hukuk normları ortaya konularak Hazar'da uygulanması gereken hukuki rejim tarafsız ve hukuksal bir şekilde doğrudan belirlenerek "uluslararası göl" olduğu sonucuna varılmış, paylaşım konusunda ise BMDHS'nin Hazar Havzasının konumundan dolayı uygulanamayacağından, daha adil bir yaklaşım olacağı kanısına varılan "orta hat" prensibi savunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, C. (1999). Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt:48, Sayı:1. ss. 255-290.
- Avcı, E. (2014). Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları. Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü.

- Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi. BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara. <http://denizmevzuat.udhb.gov.tr/dosyam/denizhukuku.pdf> (12.04.2015).
- Buniyatov, Z.M. (t.y.). Azerbaycan. Cilt:4, s. 320, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=040320>, (12.04.2015).
- Çolakoğlu, S. (1998). Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Cilt:53, Sayı: 1. ss. 107-122.
- Gayıbov, A. (2005). Hazar Havzasının Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Gökçe, M. (2008). Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Volume 1/3. ss. 177-209.
- Gürses, E. (2001). Kafkasya'da Uluslararası Rekabet. Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel Sayısı. Cilt: 7, Sayı: 1. ss. 205-273.
- İsgandarov, R. (2009). Tarihsel Perspektifiyle Uluslararası Hukuk'ta Hazar'ın Statüsü. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir.
- İşcan, İ.H. (2010). Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu. Sosyo Ekonomi Dergisi Özel Sayı. ss. 63-92.
- Karaağaçlı, A. (2009). Hazar Denizi. BİLGESAM. <http://www.bilgesam.org/incele/1291/-hazar-denizi/#.VTazVtLtmkp>, (12.04.2015).
- Mehmedoğlu, A.S. (1994). Dağıstan'da Hazar Denizinin Kuzeybatı Sahilinde Tarihi Bir Şehir ve Liman. DERBEND. Cilt:9, s. 165, <http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=090165>, (12.04.2015).
- Oğan, S. (2005). Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü. TÜRK SAM. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>, (12.04.2015).
- Oğan, S. (2001a). Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri. Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel Sayısı. Cilt: 7, Sayı: 1. ss. 56-85.
- Oğan, S. (2001b). Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı. Avrasya Dosyası-Türkmenistan Özel Sayısı. Cilt: 7, Sayı: 2. ss. 143-184.
- Oruç, T.Ç. (2014). Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu. BİLGESAM. <http://www.bilgesam.org/incele/1635/-hazar%C2%92in-hukuki-statusu-ve-paylasilmasi-sorunu/#.VTa0o9Ltmko>, (12.04.2015).
- Pazarıcı, H. (2011). Uluslararası Hukuk. Turhan Kitap Evi. 10. Baskı. Ankara.
- Poyraz, Y. (2011). Hazar'ın Hukuki Rejimine İlişkin Sorunlar ve Kıyıdaş Devletlerin Çözüm Çabaları. Uluslararası Hukuk ve Politika. Cilt: 7, Sayı: 28, ss. 27-55.
- Qurbanov, İ. (2011). Hazar Havzasında Stratejik Oyunlar: Hukuki Statü Sorunu ve Uluslararası Enerji Politikası. Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi. Cilt: 3, Sayı: 12. ss. 4-16.
- Terzioğlu, S.S. (2008). Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu. Cilt: 3, Sayı: 5, ss. 26-47.

- Uslu, K. (2006). Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi. Cilt: 21, Sayı: 1. ss. 99-130.
- Yağdıran, Y.H. (2011). Uluslararası Hukuk Açısından Hazar Denizi Kıta Sahanelığı Problemi. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliğı Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Yüce, Ç.K. (2006). Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele. Ötüken Yayınları. İstanbul.